

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2019 PRIS: 89:-

Apocalypse Now

Emil Uddhammar om mediekraven
på lydnad i klimatdebatten

Till historiens försvar

Gör upp med rädslan för det förflutna!

Svenska fackböcker 2019

32 extra sidor om vinterns bästa läsning

”Jag hoppas att min gåva gör att fler kan överleva sjukdomen som tog min frus liv.”

Bertil Håkanssons donation till SSMF var ett värdefullt tillskott till svensk cancerforskning.

Bertil Håkansson och hans fru Louise hade ofta varit i trakten kring soliga Alicante i Spanien och hälsat på Louises föräldrar som ägde en lägenhet där. Bertil och hans fru trivdes så bra att de köpte ett hus i området.

– Det var nergång på fastighetsmarknaden då, så läget att köpa var bra, berättar Bertil.

– Eftersom huset ändå var en stor investering beslöt vi att skriva ett testamente kring det.

– När en av oss gick bort, skulle den andra behålla huset. När båda var borta skulle Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, få huset.

– Vi hade hört talas om SSMF och tyckte att det kändes viktigt att bidra till medicinsk forskning.

Paret Håkansson började tillbringa större delen av året i Spanien. De lämnade Sverige i september och kom tillbaka från Spanien till midsommar.

Men 2011 tog livet en ny vändning. Louise Håkansson gick bort i cancer i magen.

Bertil fortsatte att vara i huset i Spanien i några år till men

de långa resorna dit blev allt jobbigare och Bertil började själv få en del hälsoproblem.

– Jag kände att jag ville bo i Sverige igen på heltid och bestämde mig för att donera huset i Spanien medan jag fortfarande levde. Jag såg ingen poäng med att vänta, särskilt som jag förstått att privata donationer är ett viktigt tillskott till statens begränsade forskningsanslag.

– Om man har det gott ställt, varför sitta på sin lilla skattkista om man istället kan dela med sig och se till att ens tillgångar gör gott, avslutar Bertil Håkansson.

– För att så få som möjligt ska drabbas av samma öde som min fru bad jag Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF, att pengarna från försäljningen av huset, skulle gå till forskning kring cancer.

Vill du stödja vår Jubileumsinsamling med en gåva nu när SSMF fyller 100 år? Läs mer på **ssmf.se** eller ring oss på **08-33 50 61**.

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

90 SVENSK
KONTO INSAMLINGS
KONTROLL

Fira SSMF:s 100-årsjubileum genom ett bidrag till svensk medicinsk forskning. Genom SSMF kan du stödja forskning kring så gott som alla sjukdomar och du kan göra det både genom mindre gåvor, en större donation eller genom att tänka på SSMF i ditt testamente. Läs mer på ssmf.se eller ring 08-33 50 61. Bankgiro 901-1099. Plusgiro 90 11 09-9. Swish 1239011099.

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än
Nu 200 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Foto: Fredrik Sandberg res. Thomas Johansson/TT

Miljöjurister dömer ut regeringens Preemstopp

Det var i somras som regeringen meddelade att den tar över prövningen av Preems utbyggnad av raffinaderiet i Lysekil från Mark- och miljööverdomstolen. Flera tunga miljöjurister varnar nu för konsekvenserna av regeringens agerande.

Läs mer i fPlus

Experter: Så mycket ökar utsläppen med plastpåsekatten

Här är Ygemans nödlösning för att stoppa elkrisen

Efter nya reseavdraget - Så mycket förlorar du på vägen till jobbet

13 skräckexempel på slöseri av dina skattepengar

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivets roll i klimat- och miljöarbetet

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Martin Hultblad/SVD/TT

Björn Rosengren till fPlus: Värns-katten borde ha skrotats för länge sedan

Förre näringsministern Björn Rosengren är positiv till Januariavtalet men tror att vissa delar kan skapa problem. "En avskaffad värnsskatt kan skapa jobbiga spänningar för socialdemokratin", säger han.

Läs mer i fPlus

✦ Tusentals nyhets-källor i ett svep

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för
företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

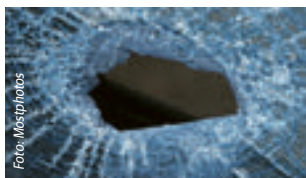

Foto: Mestpris

Gänget slog sönder butiken - ändå kom inte polisen

Strax innan stängning stormar fem unga män in och skriker, kastar stolar och bokstavligen slår sönder kafféet. Personalen, två 20-åriga tjejer, gömmer sig i köket och ringer polisen - som inte kommer. "Det är ett slag i ansiktet, ett svek", säger bageri- och konditoriföretagaren Stefan Fritzdorf.

Läs mer i fPlus

Teragogerna ropar efter en ny Marx

PJ Anders Linder

Den brittiske historikern C Northcote Parkinson fick en stor och oväntad framgång när *Parkinson's Law* publicerades för drygt 60 år sedan. Tidigare hade han skrivit marinhistoriska verk i ämnen som "krig i de östliga haven" och expansionen av Liverpools hamn, men nu tog han itu med tidens svällande byråkrati och gjorde det med humor och pregnans. Den lilla boken fick en väldig publik och gjorde Parkinsons lag världsberömd: "Arbete utvidgar sig så att det fyller den tid som är tillgänglig för att utföra det."

Även hans andra lag har fått många att nicka igenkännande: "Utgifterna stiger till inkomster-nas nivå."

Jag vet inte i vad mån *public choice*-skolans nationalekonomer var bekanta med Parkinson, men deras påpekanden om att det finns egennytta även i byråkratier och offentlig sektor påminner om poängerna han gör. De belägger med amerikansk utförlighet och teori vad han presenterar med engelsk lätthet och *common sense*. Det behöver till exempel inte vara så, menar Parkinson, att en utökad personalstyrka speglar ökad verksamhet och därmed ökande administrativa behov; det kan lika gärna vara så att tjänstemännen skapar mer och mer arbete för varandra.

"DET BLIR LÄTT FLER och fler hierarkiska nivåer, fler och fler regler, fler människor som syftar med regelefterlevnad, fler och fler möten, mer planering och fler utvecklingsprojekt. Byråkratin håller människor sysselsatta: de som arbetar med administration håller igång med en strid ström av krav på att följa rutiner, rapportera, sammanträda, och så vidare. Det handlar inte om lathet utan om att man ständigt alstrar arbetsuppgifter åt varandra."

Citatet kommer inte från Parkinson utan från en beskrivning av hans tankar, som återfinns i Lundaprofessorn Mats Alvessons färska bok *Extra allt!* (Fri Tanke, 2019). Alvesson är en flitigt

citerad forskare, men han deltar också gärna i den bredare samhällsdebatten. *Extra allt!* bildar tillsammans med *Tomhetens triumf* (2006) och *Dumhetsparadoxen* (2018) en slagkraftig trilogi, som beskriver och häcklar statusjakt, pladder, ansvarsflykt, opportunism och åtskilliga andra försyndelser i samtidens organisations- och arbetsliv.

ATT ALVESSON INLEDER den nya boken med en bugning åt Parkinson beror inte bara på att de är ute i liknande ärenden utan också att han denna gång likt Parkinson formulerar lagar, närmare bestämt åtta stycken.

Särskilda favoriter är Lagen om skärpt lagstiftning, Lagen om den krampaktiga godheten och Lagen om ballongsamhället ("allt som kan blåsas upp och framstå som stort och fint ska tjusiggöras").

Problem möts med nya regler och "rutiner" och istället för gott omdöme får vi mer och mer mekaniskt avbockande av checklistor. Medel förvandlas till mål. Mats Alvesson, som är fylld av språklig påhittighet, talar om "tillsynstalibanism".

Besatthet vid att personalen ska säga och tycka det rätta och goda blir viktigare än vad man har i uppgift att göra. Bakom blänkande värdegrunder rostar verksamheten.

Ballongsamhället befordrar utbildnings- och titelinflation. Att studenter erövrar bildning och kunskap blir mindre viktigt än att allt fler får examen och legitimation, varvid sänkta krav blir en logisk metod. Så småningom blir förstås de eftertraktade gradbeteckningarna devalverade och det blåses in ännu mer varmluft i systemet.

Alvesson skriver drastiskt och underhållande, men många läsare lär känna igen så pass väl att skrattet fastnar i halsen. Polerandet av ytan, fixeringen vid styrdokumentet, de frikostigt utlovade rättigheterna utan större krav på motpresstation har fått en rent häpnadsväckande spridning. Även på detta fält har "landet lagom" visat sig vara en myt. Tvärtom är vi landet som gärna

”Ett aktivistiskt maskineri, uppfyllt av självrättfärdighet, försöker att lägga inte bara livet utan själva människan till rätta.”

driver rimliga idéer så långt att vi hamnar i det orimligas tassemarker.

VAD GÖRA? Alvessons förslag är lika enkelt som svårt: avstå, upphör, låt bli. Dra ner på policies, rutiner, konsulter, titlar och planer. Dokumentera mindre. Prioritera grunduppgifterna istället för deras högravande överbyggnader. Se till att gymnasierna är gymnasier och universiteten universitet. Det kommer inte att lösa alla problem. Inget löser alla problem. Men det skulle bidra till ett robustare samhälle.

För egen räkning slås jag av hur *Extra allt!* kan läsas som en beskrivning av en ny tids klasskonflikt: en som inte handlar om arbete och kapital utan om verksamhet och *teragogi*. Uttrycket är ännu en Alvessonsk neologism och syftar på vad som uppstår när man kombinerar fel sorts pedagogik med fel sorts terapi: ett aktivistiskt maskineri, uppfyllt av självrättfärdighet, som med hjälp av coachning, informationskampanjer, rättighetsretorik, personalutvecklingsprogram och värdegrundsarbete försöker att lägga inte bara livet utan själva människan till rätta.

MEDARBETARE och medborgare som strävar på i sina yrken och familjer och helst av allt vill

lämnas i fred blir utsatta för en mer eller mindre permanent kanonad från teragoger som kräver att de ska ändra på sig för barnens, samhällets, könsmaksordningens, miljöns eller självförverkligandets skull. Företagare har något bättre möjlighet att värja sig än anställda på stora arbetsplatser och skolpliktiga ungdomar, men även om de klarar sig undan temadagarna förväntas de via skattsedeln vara med och stå för kalaset. Att få betala för myndigheters opinionsbildning, politiserade museer, bidrag till intressegrupper som ivrar för ännu högre bidrag, folkhälsoförmyndare och jämställdhetsintegrering är ett privilegium som åtnjuts av alla.

Hur stor är den årliga överföringen från den förmanade klassen till den förmanande? Hur lyckades teragogerna koppla greppet? Hur ser vägen till befrielse ut? Här finns forskningsuppgifter som gjorda för en nutida Marx, även om vederbörande nog bör hämta mer inspiration från Groucho än Karl om inte resultatet ska bli alltför deprimerande.

PJ Anders Lindh

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg önskar frid på jorden **10**
 Susanna Birgersson minns sina jular **10**
Peru Nathan Shachar firar en psykologisk revolution **12**
Ukraina Hugo Selling undrar om Volodymyr Zelenskyj kan
 bekämpa korruptionen **18**
Medier Olle Lidbom tar sig an en bortklemad unge **20**
Sverigebild Henrik Nilsson famlar i blindo **22**
I korthet Bilder från Det heliga landet. Islandsbesök **23**

24 FRIZON

- Richard Swartz samtalar med Milan Kundera om Prag **24**
 Torbjörn Elensky reder ut universalismen **30**
 Emil Uddhammar gör rent hus med mediernas miljöretorik **36**

40 OPINION

Li Jansson visar att vi alla får betala för brott.

TEMA: TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

42

- Dags för en motrörelse* Anna Victoria Hallberg uppmanar humaniora till kamp **44**
Allting flyter Emil Uddhammar undrar varför lärare och kunskap ses som förtryck **46**
En pysande självbelåtenhet Dan Korn har fått nog av ett skolverk som vet bäst **48**
Det nya prästerskapet Fredrik Haage ser en sekulär procession skrida genom offentligheten **50**
Ständigt närvarande Karin Stensdotter noterar att i Frankrike ifrågasätts historien **52**
Dags för en uppvärdering Ulla Gudmundson konstaterar att Sverige har brutit med sin historia **54**
Skriva sin egen historia Karin Svanborg-Sjövall om den hipa släktforskningen **56**

”

Det är ett
journalistikens
bildstormande;
det är de goda
föresatsernas
tyranni som begär
förtroende.

Emil Uddhammar, sid 39

58 TRADITION

Peter Luthersson om Mihail Sebastians dagbok.

62 CIVILISATION

- Religion* Susanna Birgersson om våra bibliska rötter **62**
Litteratur Henrik Nilsson läser Sophia de Mello Breyner Andresen **64**
Litteratur Maxim Grigoriev läser Mela Hartwig **66**
Resebrev Martin Lagerholm besöker Hiddensee **68**
Modernitet Karin Pihl om individualismens baksida **69**
Idéhistoria Sven-Johan Spånberg om John Stuart Mills feminism **70**
Krönika Benjamin Katzeff Silberstein besöker det vanliga ovanliga Israel **71**
I korthet Charlotta E Lindell om författares husdjur **71**

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2019

Specialektion med 24 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

- Maxim Grigoriev kartlägger tudelad värld **105**
Karin Henriksson tar itu med svinerier **109**
Gustaf Almkvist komplicerar tyskheden **111**
Anna Victoria Hallberg granskar dagens idealkvinna **113**
Patrik Lindenfors söker information **115**
Mats Fält besöker en kyrkogård **117**
Katrine Marçal djupdyker bland privilegier **120**
Martin Lagerholm diggar dynamisk duo **122**
Hans-Roland Johnsson möter motsägelsefull masochist **123**
Johan Sundeen vädrar i kyrkan **126**
Helena Granström återupptäcker verkligheten **128**

130 IVÅR TID

Bengt Ohlsson tycker att Platon ändå har något att säga.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 11 februari 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alamy

Vinjettbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Gustaf Almkvist
Jurist och doktorand i straffrätt
vid Uppsala universitet

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi
vid Linnéuniversitetet

Louise Belfrage
Internationell rådgivare,
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons Stiftelse

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Torbjörn Elensky
Författare

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Ulla Gudmundson
Skribent och fd diplomat

Fredrik Haage
Politisk chefredaktör
i *Smålandsposten*

Bo G Hall
Fil dr och författare

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Karin Henriksson
Författare och journalist

Josefin Holmström
Författare och kritiker, fil dr
i litteraturvetenskap

Li Jansson
Branschchef för
Säkerhetsföretagen

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska och forskare
vid Stockholms universitet

Ingmar Karlsson
Författare och fd diplomat

Åsa Karlsson
Fil dr i historia och
huvudredaktör för Svenskt
biografiskt lexikon

**Benjamin Katzeff
Silberstein**
Forskare vid Foreign Policy
Research Institute, Philadelphia

Dan Korn
Folklivsforskare,
författare och rabbin

Hugo Lagercrantz
Professor emeritus
i barnmedicin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Olle Lidbom
Kommunikationschef på
Norstedts och Rabén & Sjögren

Charlotta E Lindell
Journalist

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Magnus Ljunggren
Professor emeritus
i rysk litteratur

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Katrine Marçal
Journalist och författare

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

Catta Neuding
Vd-assistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons Stiftelse

Henrik Nilsson
Författare och essäst

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Mathias Persson
Fil dr i idéhistoria

Karin Pihl
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Anders Rönmark
Opinionschef i Mittmedia

Hugo Selling
Executive Associate på Kreab

Nathan Shachar
Journalist och författare

Jakob Sjövall
Statsvetare

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus
i engelska

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Johan Stenström
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Johan Sundeen
Docent i idé- och
lärdomshistoria

Karin Svanborg-
Sjövall
Vd i Timbro

Richard Swartz
Journalist och
författare

Sverker Sörlin
Professor vid avdelningen
för historiska studier
av teknik, vetenskap
och miljö, KTH

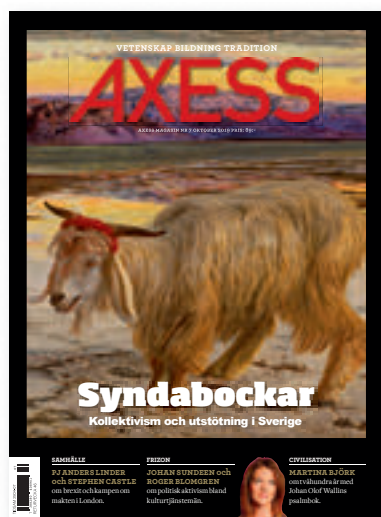
Nils Johan Tjärnlund
Vetenskapsjournalist
och författare

Emil Uddhammar
Professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet

Olle Wästberg
Tidigare generalkonsul
i New York och fd chef-
redaktör i *Expressen*

REDD@AXESS.SE
DEBATT OCH LÄSARBREV

Axess nummer 7/2019.

Offerkoftan sitter illa

I SIN ARTIKEL *Sår vind, skördar storm* i *Axess* (7/2019) skriver Torbjörn Elensky att han 2012 stoppades från inval i Författarförbundets styrelse av en före detta diplomat.

Personen i fråga är jag och bakgrunden är följande. När min bok *Bruken är vacker men har redan en man – Sionismen – en ideologi vid vägs ände?* kom ut på våren samma år inleddes en förtals- och hatkampanj mot mig. Mest framträdande i denna var en för mig okänd skribent, Anna Ekström, som hävdade att jag inte bara var antisemit utan också "förespråkade en ny förintelse". När jag försökte få kontakt med henne för ett samtal anklagades jag för att hota det fria ordet. Kampanjen intensifierades och jag utsattes också för fysiska hot. En särskild Facebookgrupp "Det är jag som är Anna Ekström" bildades. I denna ingick Torbjörn Elensky som kallade mig för "en sinnessjuk företrädare för ett nytt kalifat".

Kort därefter nominerades han till min efterträdare i Författarförbundets styrelse där jag hade suttit i två år. På stämman frågade jag om han som min valde representant tänkte fortsätta med påhopp och lögn av detta slag och framhöll att jag i så fall ville reservera mig mot hans inval. Elenskys svar att han i yttrandefrihetens namn hade rätt att kalla mig vad han ville väckte så starka reaktioner bland stämmodeltagarna att jag nominerades som motkandidat och med bred majoritet omvaldes för ytterligare ett år.

På bokmässan samma år fick jag Natur & Kulturs Johan Hansson-pris 2012 för årets bästa fackbok med motiveringen att "Ingmar Karlsson förklarar folkbildarens pedagogiska klarhet med historikerns kritiska skärpa när han tar sig an en region, Palestina och Israel och en mångskiktad konflikt. Karlsson visar med tydlighet och insikt historiens komplicerade karaktär och hemfaller aldrig åt förenklade förklaringar eller lösningar."

Torbjörn Elensky klär illa i sin offerkofta.

Ingmar Karlsson

Svar:

INGMAR KARLSSON CITERAR FEL, antagligen beroende på att han missförstår den essentiella skillnaden mellan att kalla ett yttrande eller en åsikt "sinnessjuk" och att påstå att en person är det. Jag kan inte hjälpa honom med den distinktionen, den kräver språkkänsla som man antingen har eller inte har. Allvarligare är emellertid att han fortfarande vidhåller att man skulle kunna ställa som krav på en svensk skribent, av vad slag det vara må, att den inte ska kritisera eller driva med, också i hårda ordalag, en annan deltagare i den svenska offentligheten. Att villkora medlemskap i det svenska författarförbundets styrelse med en sådan munkavle visar att man inte respekterar vare sig det fria ordet eller sina kolleger. Givetvis kunde jag inte gå med på det, vare sig för min egen eller någon annans räkning.

Torbjörn Elensky

Frid på jorden

Daybreakers heter den riktigt usla film som nyligen kom upp som förslag från min strömningstjänst. Reklam-bilden visade en zombie-liknande vampyr med blodig öppen mun och osunda tänder och borde givetvis ha fungerat som en varnings-etikett – att filmen var miserabel insåg jag redan efter fem minuter. Fast jag har mig själv att skylla.

Sedan en tid tillbaka har jag nämligen bestämt mig för att se om flera säsonger av zombieapokalypsen och succéserien *The Walking Dead*. Det är därför algoritmerna har börjat ge sig på med sina skamliga förslag. De är givetvis oförmögna att förstå att även den som ser zombiedramer kan ha kvalitetskrav. Ettor och nollor som de är, kan de inte fånga upp mitt inre, mina behov och mina motiv.

EN DEL KAN SÄKERT studsa inför valet att koppla av tillsammans med *The Walking Dead*. Men metoden är faktiskt inte så tokig som den låter. För det finns överraskande nog ett och annat att lära av apokalypsen. Så här i slutet av året, när mörkret sänker sina vingar djupare och obevekligare över oss för varje eftermiddag, känns det nästan som att ha ett hemmaspa när jag tänder ljus, kryper upp i fätöljen och följer hur det går för dem som i fiktionens värld kämpar mot betydligt värre krafter än nordiska årstidsväxlingar.

Vandrarna i serien är precis vad titeln ger vid handen: döda, framsnubblade och hungriga. Efter att ett okänt virus slagit ut dödens makt, men inte ersatt den med kroppslig uppståndelse i något önskvärt skick, irrar de omkring i klungor och hjordar. Överlevarna får kämpa med att hållbara ovissheten om vad som egent-

När skammen försvann

12 Efter stora ekonomiska och sociala reformer har Peru genomgått en psykologisk revolution.

Det är allvar nu

18 Volodymyr Zelenskyj var tv-komiker. Nu är han Ukrainas president. Korruptionen är den stora utmaningen.

En bortklemad unge

20 Mediepolitiken är fixerad vid offentligt finansierade medier. Dags att skapa en mylla för privata aktörer.

Ett famlande i blindo

22 Trots information och upplysning kan vi inte komma överens om den grundläggande frågan om vilket land vi lever i.

I korthet

23 Bilden av Det heliga landet. Islandsbesök.

I rätt stämning

JAG MINNS MINA BARNDOMS jular, framför allt minns jag tiden innan, decemberdagarna som blev allt kortare, det snöblandade regnet och den göteborgska vinterblåsten. Det blev första advent, med "Bereden väg för Herren", "Gå Sion", "Hosianna" och Otto Olssons "Advent". Den glitterbeströdda adventskalendern var magisk fast det bakom luckorna inte doldes något annat än pyttesmå bilder av julgranskulor, hjärtan, domherrar, stjärnor, ljus, och slutligen, den 24, en bild på barnet i krubban. Stadsbiblioteket hade julmarknad, jag älskade silversmidet och hemslöjdspyntet; själva essensen av julmys. Ture Sventon på SVT. Från slutet av november fram till själva julkappsöppningen var jag insvept i julstämning, som förtrollad av önskelistor, julpysssel och clementiner.

Sen kom chokladkalendrarna, de allt tidigare julsmyckningarna, tonåren, över-

svämningen av krimskrams, den självupptagna studenttiden – och så var julstämningen borta, för alltid. Avförtrollningen kom både inifrån och utifrån, den var lika mycket andlig som estetisk.

Tidigare i höstas var jag med mina barn på stormarknadsshopping. En hel extra svit av hallar var uppförd enkom för att kunna hysa alla blinkande renar, tomtar och istappar, alla julgransdekorationer, ljusslingor, adventsljusstakar och polka-griskäppar. Barnen var hänfödda, medan jag konstaterade att kommersialismen, till tonerna av Feliz navidad, slutligen har kvävt de sista resterna av autentisk julstämning. Och det finns ingen väg tillbaka. Överflödet har sköljt bort förtrollningen.

Om inte... Om inte julstämningen kan återskapas inifrån.

Kyrkans största högtider föregås alltid av förberedelsestider, perioder av återhåll-

När förlorar kampen sitt värde, världsalltet sin betydelse, livet sin mening?

ligen har hänt med världen. Den forskare som möjligen skulle kunna sprida ljus över zombiebacillen har sprängt både sig själv och den världens mest avancerade laboratorium i luften. Frågan *varför* kommer därför aldrig att få ett svar.

GRUPPER AV MÄNNISKOR försöker leva, inte enbart överleva, vilket är enklare att önska sig än att genomföra givet den nya världsordning de befinner sig i. En vardag att existera i, människor att lita på, gemenskap, en familj – den som fanns eller den nya familj omständigheterna skapade, normer och rättesnören att ledsagas av, är de ingredienser de olika grupperna försöker skapa.

Successivt lär sig de levande att slå ut zombier de möter. Tack och lov för mänskligheten så har vandrarnas begåvning försvunnit genom själva zombieprocessen. Istället är det rivaliserande grupper av levande personer som alltmer utgör påtagliga hot. För att bekämpa våldsamma mänskliga erövrare förslår inte lågaffektivt bemötande, om man säger så.

I avsnitten finns en del gruppprocesser att studera: Hur mycket auktoritärt ledarskap klarar kollektivet av människor innan

de gör sig fria? Hur länge kan regimer byggda på våld och repressalier bestå före den punkt nås då total apati eller uppror bryter ut? Historien, den riktiga världshistorien, visar att det finns händelseförlopp, detaljer och större skeenden inflätade i varandra, som leder till ett läge där förändring sker. Ingenting består för evigt. Varje rike som råkar i strid med sig självt blir ödelagt, står det i Lukasevangeliet (11:17). Det gäller såväl i den uppbyggda världen som i vår verkliga.

UNDER FILTEN I FÅTÖLJEN reflekterar jag över de existentiella frågor serien väcker och tar sig an: Går det att bevara sin mänsklighet när allt som var förgivettaget gått om intet och då matförråden krymper? Finns det ett fokus förutom överlevnad i den stund allt rasat och själva livet förvandlats till ett sisfyosarbete under en konstant och nattsvart hotbild? När förlorar kampen sitt värde, världsalltet sin betydelse, livet sin mening?

Svaret svävar genom de nio säsongerna: Förlusten av värde, betydelse och mening kan få fäste i några ögonblick eller under en tid. Men bortfallet av det som bär upp och fyller den mänskliga själen varar inte.

Det ytterst angelägna och meningsskapande kommer tillbaka, gång på gång. Tillvaron är inte någonsin förgäves. För nästa dag, om en vecka eller ett år, förefinns än en gång sådant som kan bilda ett mönster, uppamma ett sloknat hopp och hågen att fortsätta att färdas ytterligare ett stycke på livsvägen.

DEN DJUPASTE mänskliga drivkraften och längtan kan, trots all möda och ovisshet vår livsbana må innehålla, sammanfattas med orden: Frid på jorden. Till och med i zombieapokalypsen. ✨

Av Annika Borg

samhet och reflektion. Jag tänker att nyckeln till julstämningen kan ligga där, i förberedelsen. Men hur förbereder man sig?

GIVETVIS BAKAR JAG lussekatter och pepparkakor med barnen, låter dem välja ut julkappar åt varandra och under stort hemlighetsmakeri packa in och gömma undan dem tills det blir dags att lägga dem under granen. Genom att ingjuta julstämning i mina barn får jag i alla fall ett slags meta-julstämning.

Genom att ingjuta julstämning i mina barn får jag i alla fall ett slags meta-julstämning.

Men hur förbereder jag mig för egen del? Vad ägnar jag mitt advent åt?

Jag provar något jag aldrig provat förut. Jag läser julevangeliet redan långt före

jul, funderar på det som står där, om barnet som föddes, om herdarna och änglasången. Jag lyssnar på Bachs Juloratorium, åtminstone någon av delarna. "Bered dig, o Sion, med kärlekens längtan" sjunger altsolisten i första kantaten. "Hur ska mitt hjärtas längtan rätt välkomna dig?" svarar kören. Jag tänker på hur den jublande musiken skrivits av en man som miste de allra flesta av sina barn medan de ännu var mycket små, hur han måste ha vetat något om den stora glädje som änglarna bar bud om. Jag läser, om och om igen, kyrkofadern Hieronymus fiktiva samtal med Jesusbarnet. Hieronymus vill så gärna ge barnet en gåva, men när han erbjuder honom alla sina pengar, svarar Jesusbarnet: "Käre Hieronymus, eftersom du är så frikostig, så skall jag säga vad du skall ge mig: Ge mig dina synder, ditt dåliga samvete och din fördömelse."

JAG TITTAR PÅ EN återgivning av Rembrandts allra sista målning, den som föreställer Simeon i templet med Jesusbarnet i sina armar, precis då när den gamle mannen utbrister: "Herre, nu låter du din tjänare fara hädan, i frid, efter ditt ord. Ty mina

ögon hava sett din frälsning, vilken du har berett till att skådas av alla folk." Om man behövde en definition på Bachs "kärlekens längtan" finns den hos Simeon. Och sedan måste jag förstås lyssna mig igenom så många Nunc Dimittis jag hinner: Thomas Tallis, Palestrina, Henry Purcell, Gustav Holst, Sergej Rachmaninov, Arvo Pärt – och då har jag väl ändå bara börjat.

Så märker jag att en annan sorts julstämning börjar infinna sig. ✨

Av Susanna Birgersson

A woman in a red dress and hat is running through a green field. In the background, there are green hills and mountains with some clouds. The scene is bright and colorful.

PERU

När skammen försvann

En militärkupp blev upptakten till omtumlande förändringar i Peru, framförallt den väldiga jordreform vars femtioårsminne nu uppmärksammas. Reformerna sådde fröet till en psykologisk revolution som förändrat landet för alltid, skriver Nathan Shachar.

>>

När skammen försvann

SAMMA SCEN, om och om igen, under resorna i högplatåns länder: Du gick gatan fram. Vid hållplatsen, parkbänken eller porten till skolan talade en infödd moder till sina barn, rättade till deras skoluniformer, putsade dem med sin näsduk och förmanade dem på mammors vis. Detta försiggick på något av de inhemska språken, quechua eller aymara. Men så fick hon syn på dig. Du må ha sett ut som en europé eller en som en infödd, hög eller låg, ljus eller mörk – det spelade ingen roll, för nu skedde det som skulle ske: Mitt i talet slog modern om till spanska. Oreflekterat, som när en bilförare lägger in en ny växel.

Varför gjorde hon det? Inte av artighet, så att den förbipasserande skulle förstå. Hon gjorde det för att slå vakt om sin värdighet. Det lägsta skiktet i höglandets kast-system bestod av dem som inte behärskar spanska, och hon markerade nu att hon inte hörde dit.

Allt i den unge resenären gjorde uppror mot detta. Han ville störta fram till modern, prisa henne för att hon bevarat fädernas språk och slagit vakt om sin kultur. Tvärtom! ville han utbrista, "Jag finner behag i blotta ljudet av detta anrika tungomål, jag är inte som de andra, jag är tolerant ..."

Men det skulle ha sårat henne djupt. Skulle någon komma utifrån och bestämna att det som var viktigt för henne var dumheter? Ingenting är lättare än att säga åt andra att ruska av sig fördomar vi aldrig känt bränna mot huden. Någon signalerar status med en ny frisyrr eller en härresande konstsyn – befängt, inte sant? Och vi går inte fram till personen med trasiga skor, trycker hennes hand och säger: "Det här sjuka samhället graderar folk efter utvändigheter. Men jag, jag ser till personen, inte till klädseln!"

SÅDANT KAN BARA TÄNKAS. Just språk är extra statuskänsligt. När vi talar egna och främmande språk vill vi att det skall låta så bra som möjligt. Om någon säger, "Nej, tala du din stympartyska, det är bara charmigt" – så blir vi måttligt glada. Peruaner har inget i sig emot de inföddas språk, det var inte därför modern slog om till spanska. Men hon visste att omgivningen, av gammal

FOTO: FLOR RUIZ

Odlaren Simeón Vilca i Puno intill Titicacasjön har 50 sorters quinoa i sitt sortiment.

De fick inte bära riktiga skor, bara grova sandaler skurna ur bildäck. Förökade sig deras svin och höns var de tvungna att sälja dem till gården för underpris.

vana och på goda grunder, förknippade enspråkighet med maktlöshet och förnedring; enspråkiga quechua-talande "bönder" förde långt in i vår tid en slavliknande tillvaro på storgodsens. (Termen *campesinos*, bönder, är förvillande för svenska öron, eftersom vi förknippar bönder med

ägor. I Peru och Bolivia var "bonde" blott ett artigare sätt att säga "indian".)

Men det har hänt något i Peru. Associationen från infödda språk till social skam är nu bruten. 2010 såg vi den gamla tablån spelas upp för sista gången, med infödda som skiftade till spanska då vi nalkades.

Sedan dess aldrig mer. Vad är det som hänt?

Det som hänt hände för femtio år sedan, i juni 1969, då Perus diktator, general Juan Velasco Alvarado, beordrade den mest omfattande socioekonomiska ommöblering sedan den spanska erövringen. Hundra tusen kvadratkilometer odlad mark (nära en fjärdedel av Sveriges yta) drogs in till staten och delades ut till drygt trehundra tusen familjer – familjer som tidigare tjänat på godsens. Och det viktigaste: Den avskydda tjänsteplikten – *el servidumbre* – för de jordlösa avskaffades.

Tjänsteplikten för godsens personal var inte slaveri, fast den ifråga om grymhet och orättvisa ofta tävlade med slaveriet. Det finns likheter med de svenska statarna, särskilt i hur de jordlösa med list kedjades i skuld till herrarna. Formellt fanns rätten, för både Perus jordlösa och svenska statare, att dra vidare då kontraktet löpt ut. Men om skulden aldrig kunde kvittas så förblev den rätten en abstraktion.

Men det fanns långt mäktigare skäl för den jordlöse att bli kvar trots allt. Han hade inte anlänt till dukat bord, utan till en stenig och mager bergssluttning eller en ogetränglig urskog. Han och de andra i familjen hade legat dubbelvikta i månader för att hugga snår och sätta torvan i stånd. Den bar varken föda eller intäkter det första året. Familjen måste därför anlända med ett litet startkapital. När marken väl brutits var svett, tårar och pengar nedplöjda i jordlappen. Att överge den var att lämna detta kapital i present till patronen, *el hacendado*.

FÖR RÄTTEN ATT bruka patrons mark, oftast mellan tio och tjugo hektar, skulle den jordlöse tjäna sju eller tio dagar i månaden på dennes odlingar, ofta kaffe, kakao eller någon annan internationell handelsvara. Hans barn skulle också finnas till hands för att kärna ur kakaofrukten och tvätta kaffet. Hans hustru och hans döttrar skulle gå till handa i herrskapets hus, där de ibland behandlades anständigt, ibland inte.

Det finns vackra vittnesbörd om jordägare som hjälpte och samarbetade med sina *colonos* – så kallades de jordlösa peonerna – hellre än att hålla dem nere i stoftet. Men det vanliga, i synnerhet på nya storgods som kommit till i en hast under någon råvaruboom, var att patron lade kontraktet på sträckbänken för att pressa så mycket han kunde ur sina jordlösa. Hans känningar till provinshuvudstadens advokater, domare, borgmästare och ledarskribenter gav honom länge, fram till 1950-talet, ett obevekligt övertag när det blev rättssak av tvisterna.

De enda storgods jag känner litet närmare låg i de halvtropiska dalarna kring staden Quillabamba i Cuzcoproinsen, inte långt från turistattraktionen Machu Picchu. Där fick de jordlösas bostäder inte

resas i hårda material, endast av halm, vass eller lera. De fick inte bära riktiga skor, bara grova sandaler skurna ur bildäck. Förökade sig deras svin och höns var de tvungna att sälja dem till gården för underpris. Ibland var de tvungna att sälja sitt kaffe till patron till underpris. Förbudet att odla socker-rör gick ut på att förhindra hembränning och tvinga de jordlösa att köpa sitt brännvin från gårdens butik. Barnen var oftast förbjudna att studera, många gamlingar kan berätta hur de smög ut i gryningen på omvägar för att traska till närmaste skola. De skulle slå ned blicken när de mötte herrskapsfolket. En beryktad jordherre, Alfredo Romainville, lät riva en skola hans jordlösa byggt. Han var en jätte som flera gånger sades ha misshandlat sina tjänstepliktiga så svårt att deras händer och fötter måste amputeras.

Ingenting är lättare än att säga åt andra att ruska av sig fördomar vi aldrig känt bränna mot huden.

I REGEL VAR DET dock inte stormännen själva som upprätthöll disciplinen, utan *el capataz*, förmannen, en person ur de jordlösas egen klass som stigit i graderna. Förmännen utmätte bestraffningar, piskade och pryglade. Det var inte ovanligt att förmän överfölls och mördades då de red utmed ensliga stigar.

Då världsmarknadspriserna på kaffe och kakao sköt i höjden kunde också de jord-

lösa göra goda affärer. Det första de gjorde med sitt välstånd var då att betala andra för att fullgöra tjänsteplikten. Detta var ett kontraktsbrott. Om det upptäcktes kunde jordägaren öppna process mot den jordlöse för att vråka honom. Det var lönsamt att göra sig av med en duktig arrendator: hans mark var röjd, välskött och planterad.

”BEFRIELEN” I spanskamerikanska skolböcker är upproren mot, och segrarna över, det spanska kolonialväldet under perioden 1809–1825. *Los libertadores* – frihetsledarna José de San Martín, Antonio Sucre, Simon Bolívar, Bernardo O’Higgins och många andra – är med oss idag i form av oräkneliga ryttarstoder och gatunamn. Flera av dessa heroer var verkligen helgjutna frihetsivrare och värdiga kultföremål, San Martín är det främsta exemplet. Andra var det inte. Befriarna kom alla ur den kreolska (Amerikafödda spanjorer) liberala elit som efter Spaniens reträtt tog över i de nya republikerna. Befrielsen var först och främst kreolernas frigörelse från den protektionistiska spanska centralstaten. För de infödda lantarbetarna blev maktskiftet ofta nog upptakten till nya sorters trälldom.

Det fanns, i den spanska kolonin, särskilt under de första seklerna, många former av tvångsarbete, några av dem *de facto* slaveri. Under grundartiden måste hovet i Madrid belöna erövrare och risktagare, annars hade det inte gått att flytta på imperier som aztekernas, mayas och inkas. Men när den nya ordningen befästes såg Madrid till att gunstlingar och skyddslingar inte skummade all grädden av rikedomarna. För att det hela skulle bära sig, för att bekosta konvojerna över Atlanten, befästas handelspunkter mot brittiska buckanjärer och avlöna präster och administratörer, så behövde de spanska kungarna intäkter.

General Juan Velasco Alvarado: revolutionären.

FOTO: NICOLE BONNET/GETTY IMAGES >>

De som betalade skatterna var i hög grad de så kallade *comunidades*, de inföddas byalag med deras urgamla, halv-kooperativa jordbruksmetoder. De hade ofta arbetsplikt hos olika stormän. Vita och infödda var inte jämställda. Men för att betala skatt måste de infödda ha egen jord, det förstod kronan. Den spanske kungen och hans befattningshavare skyddade dem och deras ägor mot expansiva stormän.

DE NYA REPUBLIKERNAS elit av infödda liberaler hade dock andra preferenser. Madrid hade behövt undersåtar *med* jord så att de kunde betala tribut. Liberalerna föredrog indianer *utan* jord, för att lättare tvinga dem att bli väg- och järnvägsbyggare, gruvarbetare eller peoner på storgodsen. För att göra dem jordlösa måste deras *comunidades* upplösas och deras äganderätt lagstiftas bort. Svepskälet var att de inföddas odlingar och deras ägoförhållanden var antikverade, de var ett handikapp för de nya republikerna under deras modernisering, som de ville basera på privat äganderätt, kapitalintensivt jordbruk och råvaruexport.

I den spanska författningen i Cádiz 1812 slogs det fast att alla amerikaner var kungens undersåtar och hade lika rättigheter. De infödda satte värde på detta. När Simón Bolívar, efter en rad hårresande massakrer i Ecuador, trängde in i Peru norrifrån 1823 klagade han över att inga anslöt sig till hans styrkor. Förklaringen till detta var helt enkelt: de infödda förstod vad som stod på spel. Under slaget vid Ayacucho i december 1824, Spaniens definitiva nederlag, slogs betydligt fler indianer på den förlorande sidan än på "befriarnas" – som i hög grad var hopsatt av inhyrda colombianer och chilénare.

Bygemenskaperna försvann och haciendorna växte i de nya republikerna, hjälpta

på traven av välvillig lagstiftning. Särbehandlingen sveptes i semantiska rökriddar om "modernisering" och "framsteg". Metaforer från nya avelstekniker och missförstådd darwinism omtöcknade tänkare i de flesta av republikerna. Klagovisor om det skröpliga inhemska rasmaterialet och

Hugo Blanco i exil i Sverige.

FOTO: ÅKE ERLANDSSON/TT

Bygemenskaperna försvann och haciendorna växte i de nya republikerna, hjälpta på traven av välvillig lagstiftning.

appeller om invandring för att rycka upp "blodet" återkom i ledarartiklar och politiska program. De flesta länderna började aktivt värva europeiska invandrare, och i nödfall asiater.

DENNA ORDNING var tämligen intakt i Peru till 1957, då några advokater från det

kommunistiska fackförbundet FTC började organisera strejker i protest mot de godtyckliga vräkningarna, mot barnarbete och kontraktens alla hjärtlösa förbehåll. Herrarna var sårbara för strejker, särskilt under kaffesäsongen, och de tvingades nu lägga stora pengar på inhyrd arbetskraft och rättsprocesser. Många av de jordlösa ledare fängslades och ett par mördades, men maktbalansen mellan jordägare och jordlösa började förskjutas. Kommunisterna och populistpartiet APRA blev tillåtna 1958, och deras ombud började ge de besuttnas advokater en match i domstolarna. Den mest hängivne av aktivisterna, den senare gerillaledaren Hugo Blanco, var av god familj och hade studerat utomlands. Han var en boren organisatör och levde långa tider bland de jordlösa. (Han blev med tiden världsberömd och hamnade i Sverige, men det är en annan historia.)

I takt med radions spridning och växande läskunnighet blev det allt svårare att upprätthålla ett system som byggde på tvångsarbete. Officerskåren, som länge varit de fina och rika familjernas reservat, blev efter andra världskriget motsatsen: en av få karriärer där begåvade ungdomar kunde slå sig fram utan beskydd, europeiskt utseende och förnäma efternamn.

På morgonen den 3 oktober 1968 grep tio kommandosoldater president Belaunde och satte honom på ett plan till Buenos Aires. Lima var lugnt och främmande diplomater rapporterade hem att detta var en militärkupp som alla andra. Det skulle de få äta upp. Efter bara några dagar vid makten hade den nye presidenten, general Juan Velasco Alvarado, gjort rubriker världen över: Han tog över Standard Oils stora raffinaderi vid Stillahavskusten och etablerade det statliga energimonopolet Petroperu. Under en frenetisk nationaliseringsvåg skapades sedan Electroperu, Siderperu (stål), Mineroperu (gruvor), Pescaperu (fiske) och en rad andra statliga produktions- och servicemonopol.

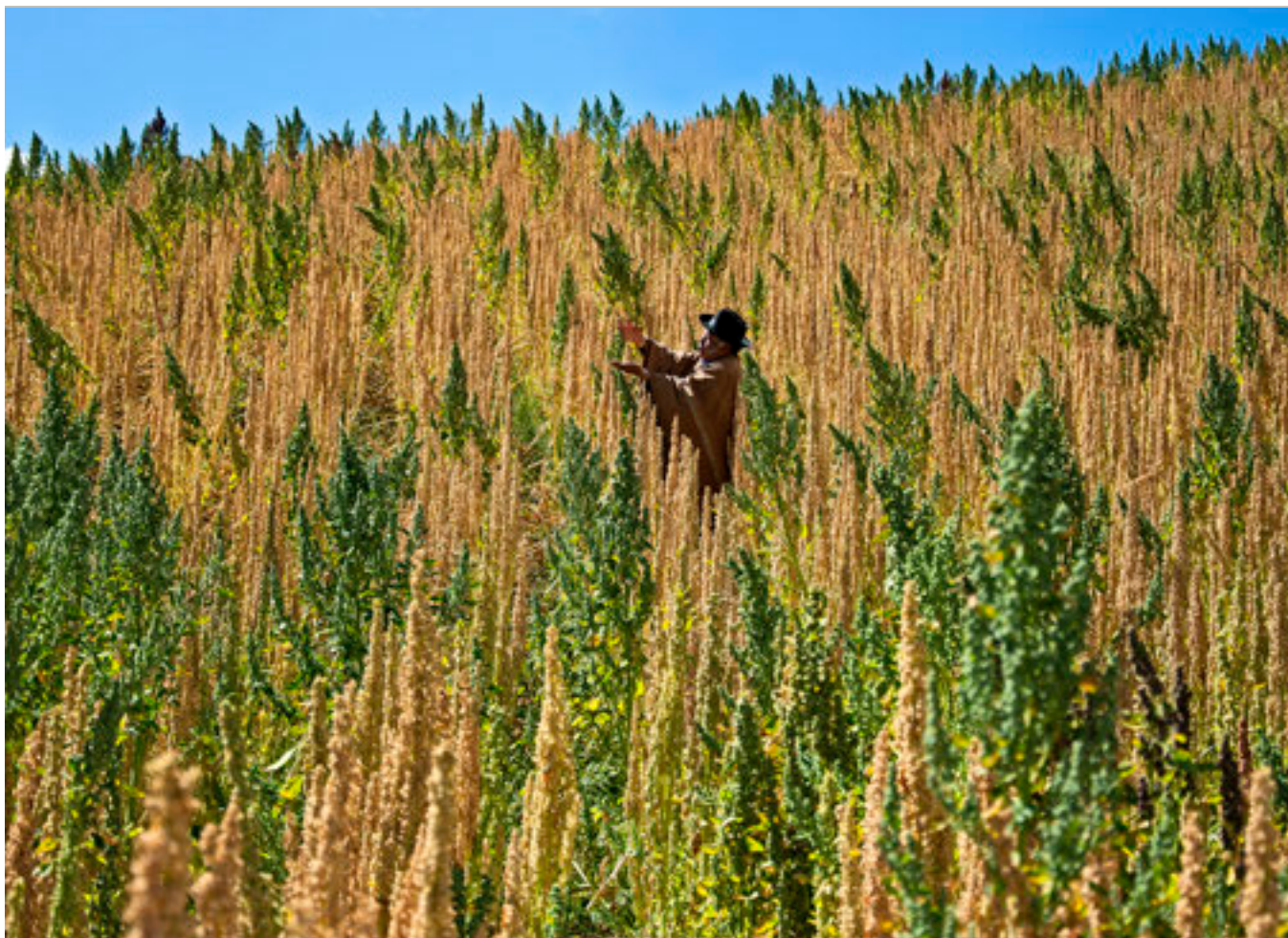
VELASCO VAR passionerad antikommunist, och syftet med hans reformer var att mota Hugo Blanco och hans trotskister i portgången. Washington och CIA, bekymrade över kommunistisk gerillaverksamhet i Peru, hade rekommenderat reformer, men det som nu skedde var för mycket av det goda. USA stämplade Velasco som kommunist och vägrade sälja vapen till honom. (Han köpte dem då från Sovjetunionen.)

Presidenten och hans stab av unga officerare ur underklassen hade vuxit upp långt från Lima, i det "riktiga" Peru med dess fattigdom och rasfördomar. De industriella reformerna var bara ena sidan av deras revolution. Den 24 juni 1969 utfärdade Velasco dekret 17716, som skulle dra in elva miljoner hektar från privata

Potatisskörd i byn Tocas Quesera, departementet Ayacucho.

FOTO: FLORRUIZ

Quinoa-odlaren José Salazar på sin åker i byn San Jerónimo, departamentet Apurímac.

FOTO: FLOR RUIZ

ägare till staten. Det var en tredjedel av landets odlingsbara mark. I Colombia hade liknande planer lett till ett inbördeskrig (som ännu inte är helt över), men i Peru gav maktkonstellationerna inget utrymme för motstånd. Godsägarna tog den ersättning staten erbjöd (i obligationer som strax blev värdelösa under den hyperinflation som tog fart under juntans övermodiga ekonomiska etatism. Jordägarna fick aldrig någon riktig ersättning; den uteblivna kompensationen är än idag en het fråga i peruansk politik).

JUNTAN ETABLERADE en tidning på quechua, landets viktigaste inhemska språk, och Velasco gav order om att upprätta grammatikor över språkets fyra huvuddialekter. I maj 1975, då både han och hans regim låg på dödsbädden, utfärdade Velasco dekret 21156, som gjorde quechua till officiellt språk, jämställt med spanskan.

Jord- och språkreformerna blev på lång sikt till en psykologisk revolution, som är långt ifrån fullbordad. En indirekt politisk följd av det ökande självförtroendet hos den forna underklassen är det växande motståndet mot "det vita" Limas oerhörda politiska och ekonomiska dominans

och dess okontrollerade växt. (Halva ekonomin och en tredjedel av befolkningen befinner sig i huvudstaden.)

Velascos reformer fick flera paradoxala följder. Han och hans experter ville se de övertagna haciendorna förvandlade

under vilket maoistiska Sendero Luminoso var nära seger. Sendero Luminosos ledare, studenter och lärare från provinsuniversitet, avskydde jordreformen, eftersom den skapat självägande bönder istället för kollektiv. Småbönderna – miljoner män-

Men de befriade småbrukarna ville inte ha några byråkrater över sig. De ville bara ha en jordlapp för egen räkning och äntligen råda över sig själva. Så blev det också, i stor utsträckning.

till kooperativ, vägleda av statliga organ. Men de befriade småbrukarna ville inte ha några byråkrater över sig. De ville bara ha en jordlapp för egen räkning och äntligen råda över sig själva. Så blev det också, i stor utsträckning.

OCH EN ÄNNU STÖRRE ironi, eller tragedi: Motivet för Velascos jordreform var att blockera kommunismen. Några år efter reformen fick Peru på halsen det blodigaste kommunistiska upproret någonsin,

niskor i Peru – förstod precis vad senderisterna hade i kikaren. Senderisterna, som läst hos Mao att landsbygdens folk skulle sluta upp bakom dem, massakrerade småodlarna utan pardon i sin växande frustration. Om bönderna fortfarande varit fjärrade till storgodsen och saknat något att förlora, så vete gudarna hur det gått. Hugo Neira, en av Perus ledande historiker, sade till mig för några år sedan: "Utan Velascos jordreform hade Sendero Luminoso segnat och Peru upphört att finnas till." ✨

Det är allvar nu

Den före tv-komikern Volodymyr Zelenskyj vann sensationellt i Ukrainas presidentval. Väljarna stöder honom ännu. Men han måste bekämpa korruptionen, skriver **Hugo Selling**.

I EN SCEN FRÅN den ukrainska tv-serien *Folkets tjänare* (2015) – där Ukrainas nyvalde president Volodymyr Zelenskyj spelar en högskolelärare som oväntat vinner presidentvalet – kan man se Zelenskyj skjuta ihjäl parlamentsledamöter när han tröttnar på deras korruption och ovilja att samarbeta.

Om scenen med skjutna ledamöter är ett omen är svårt att säga. Zelenskyj själv avfärdar anklagelserna med att det är skillnad på komedi och politik. Folkets tjänare är numera även namnet på Zelenskyjs parti som tagit plats som det i särklass största partiet i Ukrainas parlament, Verchovna Rada.

Världslitteraturens dystopier såsom George Orwells 1984, Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* eller Ray Bradburns *Fahrenheit 451* används ofta som jämförelse med politiska utvecklingar i olika länder: framväxandet av övervakningssamhälle, auktoritära styren eller censur. I Ukraina får man hämta referenspunkt från presidentens egen tv-serie, som i sin tur är satir på ukrainsk politik. Är det ett fall där verkligheten överträffar dikten eller där gränsen mellan de båda suddas ut?

DEN 21 APRIL I ÅR vann Volodymyr Zelenskyj en jordskredsseger som utmanare i andra rundan av presidentvalet med 73 procent av rösterna. För att fortsätta rida på popularitetsvägen och för att lättare kunna styra landet var hans första beslut att tidigarelägga parlamentsvalet. Resultatet av valet i slutet av juli bekräftade den politiska jordbävning som var Zelenskyj. Folkets tjänare lyckades vinna 43,16 procent av rösterna. I det ukrainska valsyste- met som blandar enmansvalkretsar med ett proportionellt system resulterade det i 254 platser i Verchovna Rada och en trygg majoritet. Näst största parti blev de pro- ryska partiet "Oppositionsplattformen – för livet" med 43 mandat. Rysslands presi- dent Vladimir Putin står partiet nära och är gudfar till partiledaren Viktor Medvedtjuks dotter. På tredje plats kom Julia Tymo- sjenkos, tidigare känd som "Den orangea

revolutionens drottning" men numera omnämnd som "Gasprinsessan" efter ett antal korruptionsanklagelser, parti med 26 mandat. Den förra presidenten Porosjen- kos svunna maktparti Europeisk solidari- tet fick blott 8 procent av rösterna.

På lokalnivå sitter dock flera Poro- sjenkotrogna guvernörer och andra lokala beslutsfattare kvar. Flera förväntas sig att Zelenskyj ska utlysa lokala nyval för att få bättre kontroll över det delvis decentrali- serade systemet. Emot detta talar att han inte kan hitta starka kandidater på lokal- nivå eftersom partiets popularitet alltså är så förknippat med honom själv.

Även om det är en enorm politisk föränd- ring som skakat om ukrainsk politik måste inriktningen beskrivas som stabil. Det folk- liga stödet för en fortsättning på det politis- ka projekt som definierat landet sedan maj- danrörelsen är entydigt. 88 procent av plat- serna i Rada innehas av partier som säger sig stå för marknadsliberala reformer och ett närmande till EU och Nato. För bara ett år sedan kunde få förutse Volodymyrs Zelen- skyjs framgångar. Den förra presidenten Petro Porosjenko hade styrt landet i fem år efter Majdanrörelsen. Fokus för Poro- sjenkos regeringstid låg på att vinna kriget mot Ryssland och rensa bort korruptionen. Landet hade enats i att slänga ut den förra Kremlkontrollerade Janukovitj och i stri- den mot Ryssland. Idag ockuperar Ryssland fortfarande Krimhalvön och stora delar av de östra oblasten Luhansk och Donetsk. Över 14 000 personer har mist livet i stri- derna som pågår dagligen.

Men ett drygt år före valet hade folk bör- jat tröttna på korruptionen. I *Corruption Perceptions Index* delar Ukraina 120:e plats som världens mest korrupta land tillsam- mans med Malawi, Mali och Liberia.

SEDAN SOVJETUNIONENS FALL har Ukrai- na ständigt pendlat mellan öst och väst. År 1991, efter nära ett sekel av socialistiskt förtryck, hade Polen och Ukraina samma låga nivå av utveckling och välbefinnande. Polen genomförde ekonomisk chockterapi i

Ny på jobbet.

FOTO: PAVLO GONCHAR/TT

kombination med att bygga upp starka institutioner och bekämpade korrup­tion. Reformerna och ansträngningarna gav resultat och landet blev snabbt medlem i EU och Nato. Men Ukraina lyckades inte lika väl. Försäljning av statliga bolag genomfördes visserligen till viss del men de institutionella reformerna, och därmed den ekonomiska tillväxten, uteblev.

Ett år före presidentvalet visade opinionsundersökningarna att inget politiskt parti förmådde samla tillräckligt stöd för att överhuvudtaget ta sig över 5-procents-spärren för att ta plats i Rada.

Något som däremot inte spelade någon roll i valet var etnicitet eller språk. Zelenskyj är nämligen av judisk börd och talar främst ryska. Till skillnad från tidigare val där folket röstade efter etniska och språkliga gränser – Janukovyč stöddes i rysktalande områden, medan Porosjenkos och Jusjtjenkos bas fanns i de ukrainska – fick Zelenskyj stort stöd i samtliga regioner. Inte heller finns inga som helst belägg för att nynazistiska krafter skulle gynnas i kaoset, något som ofta först fram i Kremls propaganda och stundvis dessvärre i svenska medier.

Zelenskyjs popularitet äger han själv. Men det behöver inte betyda att han äger sin egen agenda.

ZELENSKYJS POPULARITET ÄGER han själv. Men det behöver inte betyda att han äger sin egen agenda. Det största orosmomentet är hans kopplingar till oligarker och, framförallt då Ihor Kolomojskyj. Kolomojskyj är en av Ukrainas rikaste människor och ägde bland mycket annat landets största bank, PrivatBank. Han har även intressen i energisektorn och kontrollerar stora delar av medierna genom att äga 1+1 Media. Det är just på Kolomojskyjs kanal 1+1 som president Zelenskyj haft sina stora genom­brott med bland annat Folkets tjänare.

Kolomojskyjs förra advokat Andrij Bohdan har en nyckelroll inom president-administrationen. Bohdan var Zelen-skyjs kampanjchef i president- och parlamentsvalet och är idag stabschef i presidentadministrationen.

OPPOSITIONENS KRITIK består främst i att Zelenskyj och hans parti är oerfarna, och det finns förhoppningar hos oppositionen om att Zelenskyj inte kommer att lyckas hålla ihop hans 254 oerfarna ledamöter. Utöver nyval är det oklart vad det skulle resultera i eftersom samarbete med de ryssvänliga ses som osannolikt.

>>

Farhågan kopplad till den bristande erfarenheten är att de nya ledamöterna lättare skulle falla för korruption och vara mer mottagliga för mutor. Zelenskys parti har kommenterat att de ska jobba med både morot och piska för att hålla partidisciplinen. Bland annat har partiet lovat att presentera lagförslag som på något vis ska straffa ledamöter som missar sessioner eller bryter partilinjerna. Politiska analytiker tror att det kan handla om att sparka ut politiska vildar från parlamentet. En vecka efter valet anlitade partiet en av landets främsta handelshögskolor, Kyiv School of Economics, för att genomföra en veckolång intensivutbildning åt de nyvalda lagstiftarna. Utbildningen bestod i allt från grundläggande nationalekonomi och ideologi till hur lagstiftningsprocessen går till. Ett kreativt grepp för att skola in människor från olika bakgrunder utan politisk erfarenhet.

DET MESTA TALAR för att Zelenskyj kommer att bedriva en västinriktad marknadsliberal reformpolitik. Regeringens markeringar gentemot Ryssland har varit tydliga samtidigt som en lyckad fångutväxling mellan Ryssland och Ukraina genomfördes i början av september. Flera reformer har också presenterats, bland annat rätten för utlänningar att köpa ukrainsk mark. Vilket kan öppna upp för långsiktiga utländska investeringar.

Utöver att faktiskt leverera dessa reformer återstår mycket. Energisektorn är sönderreglerad och landet lider fortfarande av ett gasberoende från Ryssland, ett land som de alltså är i krig med.

Medierna är i stora delar fria men knappast opartiska. Flera politiker har vid sidan av sina företag även en nyhetskanal. En journalist beskrev det som att nyhetskanalerna ska gynna det politiska partiet för att därigenom kunna gynna företaget. Detta inkluderar den före presidenten Porosjenko och indirekt Volodymyr Zelenskyj. Frågan är om Zelenskyj kan genomföra reformer inom medierna och energisektorn trots hans nära band till Kolomojskyj.

Korruptionen är alltjämt den högst prioriterade frågan. Folk är trötta på att behöva känna någon för att få rätt tillstånd eller att behöva muta sig fram. För att åtgärda det krävs reformer på samtliga nivåer av offentlig makt. Om Zelenskyj lyckas skulle den potentiella ekonomiska vinsten vara enorm och betyda otroligt mycket för ett folk som redan betalat ett högt pris för sin strävan efter frihet, stabilitet och en närmare relation till väst. ✨

FOTO: MARK EARTH/TT

MEDIER

En bortklemmad unge

Mediepolitiken är fixerad vid offentligt finansierade medier. Det enda som verkar betyda något är public service-bolagen och presstödet, skriver **Olle Lidbom**.

MEDIEPOLITIKEN ÄR fixerad vid offentligt finansierade medier. Det enda som verkar betyda något är public service-bolagen och presstödet, skriver Olle Lidbom.

Varför förmår inte mediepolitiken att vidga blicken?

En förklaring är att mediepolitik i Sverige varit synonymt med kulturpolitik. 1974 fick Sverige en genomarbetad kulturpolitik där ett av uppdragen löd att begränsa "kommersialismens negativa verkningar",

ett uppdrag som överlevde in i 2000-talet. Mediepolitiken har fått följa med kulturpolitiken, trots att medielandskapet blivit alltmer tekniskt drivet men även öppnare. På 1970-talet fanns inte kommersiell radio och tv i Sverige och dagspressen var tänkt att vara partimegafoner. Dagens medielandskap är helt annorlunda. Konsumenterna kan välja och vraka mellan olika medieslag, distributionsformer och ägandeformer. Vi lägger också mer tid på medier idag

”Kanske är det dags för mediebranschen att få ett stimulanspaket som handlar om de kommersiella aktörerna.”

än på 1970-talet tack vare att utbudet växt med kommersiella medieföretag och globala aktörer. Raden om att minimera de ”negativa verkningarna” är visserligen numera borttagen, men mediepolitiken är fortfarande fjättrad till kulturdepartementet. Mediefrågor har blivit en röra av teknik, skatter, bolagsstyrning och EU-lagstiftning.

ETT ANNAT SÄTT ATT förändra mediepolitiken skulle vara att inte ge sig på public service-bolagen och bidragen utan att skapa en mylla för medieföretag som inte är offentligt finansierade. Ansatser har gjorts, som när staten skulle pröva om public service-bolagens nya medietjänster konkurrerade med de kommersiella medierna. Men det var återigen med mer inriktning på public service-bolagens innehåll. Om inte SVT Play eller Sveriges Radio satsat på poddar är det långt ifrån säkert att de kommersiella medierna gynnats.

De två nya medietjänsterna banade väg för och breddade nya, svenska konsumtionsbeteenden som sedan andra medieföretag kunnat leva vidare på. Netflix, Viaplay och C more kan tacka SVT Play som skapade en ny standard. Poddarna hos ledande poddbolag som Bauer, Acast och NENT omsätter idag närmare 80 miljoner kronor. Inte sällan är de kopior av Sveriges Radios olika poddsatsningar som P3 Dokumentär och Creepypodden.

Behovet av offentligt finansierade medier finns, inte bara som inspiratör utan även för att säkerställa en journalistisk granskning. Fem av de nominerade till Stora Journalistpriset 2019 är public service-program. Att radera verksamheten skulle varken gagna publik eller demokrati. Men även den mest inbitne förespråkaren av institutioner som Sveriges Radio, Sveriges Television och statsstödd dagspress borde se värdet i att göda myllan under de kommersiella företagen, till exempel genom att stimulera dem som vill anställa fler journalister.

Skattebefrielse och sänkta arbetsgivaravgifter används gärna som politiska slagtrå när andra branscher och yrkesroller ska förnyas. Kanske är det dags för mediebranschen att få ett stimulanspaket som handlar om de kommersiella aktörerna. Public service-bolagen och presstödet får ju årligen redan ökade resurser: sedan 2015 har de stimulerats med ytterligare en halv miljard kronor. De pengarna skulle kunna få lika bra effekt om den lades på att förbättra

förutsättningarna för mer journalistik i den kommersiella mediebranschen.

EN EFFEKT AV teknikutveckling och globalisering är att Facebook och Google, med sin svans av appar (Youtube, Whatsapp, Messenger, Instagram) tar mer av vår tid och mer av annonsörernas pengar. Svenska annonsörer föredrar digitala, journalistlösa plattformar framför tidningar, sajter och tv med journalistiskt innehåll och lägger alltmer av sina pengar där. En granskning från Göteborg universitet visar att var tredje annonskrona i Sverige går till Facebook och Google. Det motsvarar 14,1 miljarder kronor.

En stor skillnad är att de traditionella medieföretagen har skattat för sin verksamhet i Sverige, medan Facebook och Google knappt betalat någonting. Senast någon granskade dem betalade de totalt 20,6 miljoner kronor i Sverige. Argumentet för att undanta dem från samma skatteinivåer som svenska medieföretag är oron

berättelser och journalistiska ambitioner, har ökat i Sverige och omsätter idag närmare 80 miljoner kronor, och även om de kommersiella poddarna lyckats locka annonsörer är Sveriges Radios poddar störst.

Poddar kan spegla hela landet, lyfta fram musik, minoritetsspråk, vidga kulturutbudet, skapa nyheter kring sociala och geografiska frågor, helt enkelt ta hand om det som ligger i Sveriges radios uppdrag. Uppdraget att producera offentligt finansierade poddar behöver inte vara knutet till Sveriges Radio. En framåtblickande mediepolitik skulle fundera på hur en sådan poddproduktion kan bäras av kommersiella aktörer. Allt behöver inte silas genom Sveriges Radios inköpsfilter.

FIXERINGEN VID public service-bolagen och presstödet har skapat en mediepolitik som bortser från både andra medieaktörer och publiken. Dessutom har den utvecklats till ett slags förråd för tröstpriser: när ett motsträvigt parti ska blidkas i en förhandling slängs ofta in några extra presstöds-miljoner eller andra småsumor som tröst. Det har gjort att mediepolitiken utvecklats till ett bortskämt men oälskat barn som år efter år får mer och mer pengar, som ingen granskar och ingen sätter gränser för.

Populära SR-poddar.

för att de amerikanska mediejättarna ska tvinga USA:s regering att inleda ett handelskrig mot EU-länderna. Mediepolitiken har blivit gisslan och effekten är att det erbjuds en generös skattesats till de nya mediejättarna: de betalar bara 0,0001 procent skatt i Sverige, trots att de omsätter miljarder. De är därmed kraftigt subventionerade jämfört med alla andra kommersiella medier.

MEDIEPOLITIKEN HAR heller inte lyckats gå i takt med mediekonsumenterna, som idag får sin information inte bara från traditionella medier utan även från nischade nyhetssajter eller den framväxande poddutvecklingen. Poddmarknaden, som många gånger drivs fram av research,

Och varför finns det tre olika public service-bolag? De har en total overheadkostnad på 1,9 miljarder kronor som hålls in i tre hr-avdelningar, tre it-avdelningar, tre-nyhetsorganisationer, tre... ja tre av allt. Om dessa nära två miljarder bara halveras kan de läggas på att anställa fler journalister, på mer nyhetsjournalistik, fler lokalredaktioner och mer granskning.

ATT MEDIEPOLITIKEN BLIVIT en bortklamad unge är sorgligt. Möjligheterna att låta medierna fortsätta stärka demokratin och öka känslan av nationell samhörighet finns. Men dagens mediepolitik blickar bakåt, medan nya möjligheter finns bortom public service-debatten och ett årligen svällande presstödet. *

SVERIGEBILD

Ett famlande i blindo

Trots all information och upplysning kan vi inte komma överens om den grundläggande frågan om vilket land vi egentligen lever i, skriver **Henrik Nilsson**.

UNDER EN UTLANDSRESA nyligen påmindes jag om hur extremt pedagogiskt det svenska samhället är. När högtalarmeddelandena på tågen uteblir och inga informationsskyltar om insekter och fåglar möter en vid skogsbrynet, när den enda läsningen på mjölkpaketen är en saklig innehållsförteckning och man plötsligt själv får tolka konstverken på museets väggar – då går det med full kraft upp för en hur omgivna av skyltar och tips, råd och förslag vi i Sverige egentligen lever. Hur staten och det privata näringslivet tävlar i nitet att informera, upplysa och – för att använda ett verb i tiden – *underlätta* för oss.

I rätt dos och på rätt plats är vårt pedagogiska nit ett värdefullt drag. När jag reser i Sverige bläddrar jag gärna i de allestädes närvarande broschyrerna för att lära mig mer om allt från naturreservat till kyrkohistoria. Ändå är det något som skaver. För trots all information och upplysning kan vi kan ju inte komma överens om den grundläggande frågan om vilket land vi egentligen lever i. Är Sverige en humanitär stormakt eller en europeisk no go-zon? Ett moraliskt föregångsland eller en enda stor urspårad fritidsgård? Det är dispyter som därtill har gett internationella återklanger. Det har funnits debattörer som önskat att vi skulle sluta tala om bilder av verkligheten och istället börja tala om verkligheten i sig. Det är lättare sagt än gjort.

Frågan är om vi inte tvärtom lider en skriande brist på en övergripande metafor för vårt gemensamma samhällsbygge. För det duger inte att säga att var och en kan definiera Sverige lite som man själv vill. Den svenska lagstiftningen räcker som sammanhållande grund, invänder en del. Men ett land måste ändå vara något mer än en samling juridiska paragrafer, det blir uppenbart inte minst när rättssystemet sätts under så hård press som hos oss.

IDÉN OM FOLKHEMMET var den mest inflytelserika svenska politiska metaforen under förra seklet. Mot den fanns en hel del att invända, men den var åtminstone något att ta spjörn mot, invända mot eller gå i dialog med. Några år efter millennieskiftet gjorde Göran Persson ett tappert men mindre framgångsrikt försök att uppdatera denna metafor till ”det gröna folkhemmet”. Nu famlar vi mest i blindo. Oavsett om vi är vänster eller höger tycks vi ha svårt att fixera vårt eget land med blicken. Det är frustrerande för alla inblandade – inte minst för de nya medborgare som kämpar med att orientera sig i det ännu okända sammanhanget.

Problemen inom integrationsområdet har gjort det allt svårare att i normaltivt mångkulturellt anda beskriva Sverige som en sorts färgglad mosaik. En möjlig utgångspunkt skulle dock kunna vara

att utgå ifrån vad nationen *inte* kan vara. Här var justitie- och migrationsminister Morgan Johansson (S) något på spåren i en intervju för några år sedan, i samband med införandet av den lagstiftning som sade att den som fick avslag på sin asylansökan inte längre hade rätt till bidrag och bostad. Sverige, menade Johansson, kan inte bli ”ett hotell där man får betalt för att bo”. Han hade förstås rätt; inte heller vårt land kan drivas som ett hotell som ledningen har lämnat vind för våg och där gästerna checkar in och ut som de själva vill.

OM INTE FOLKHEM eller hotell – så vad? Med tanke på hur Sverige på område efter område skiljer ut sig i det europeiska sammanhanget, både genom sin moderna historia och genom sina samtida vägval, ligger det nära till hands att beskriva Sverige som en ö. Med öbornas halsstarriga solipsism har vi trott att internationaliseringen kunde ske på våra villkor. Därför denna yrvakenhet inför allt från hedersvåld och gängskjutningar till återvändande IS-soldater.

Men en bättre metafor än ön för att beskriva det samtida Sverige är kanske arkipelagen, som i sin tur består av ett system av mindre öar eller enheter. Ändå finns det en klar begränsning också med denna bild – den är ju bara beskrivningen av ett tillstånd. För att bli giltig måste en nationell metafor rymma både koordinaterna till den plats som vi befinner oss på och vägen som leder vidare och ut ur den. Den får inte bygga på önsketänkande eller välvilja – utan på självkritik och realism. Men någon sådan övergripande metafor finns inte idag. Den nuvarande regeringen och de regeringsalternativ som tornar upp sig ter sig alla bräckliga, inte bara på grund av det parlamentariska läget, utan för att de samtliga tycks ha svårt att staka ut en gemensam samhällsvision. Och över allt svårar naturligtvis den oroad frågan: Går det ens längre att samsas runt ett gemensamt projekt? Eller har vi redan glidit isär för mycket?

Klart är att vi under överskådlig tid lär fortsätta att famla i blindo – i en sorts landsomfattande dimma där varken bortförklaringar eller desinformation saknas, en dimma som bara tycks tätna. Det vi till att börja med skulle behöva är förmodligen en nationell upplysningskampanj i den civiliserande konsten att vara oense kring dessa frågor; en gravt försummad färdighet hos oss, som inte desto mindre lär bli central framöver. För vi befinner oss numera på väglöst territorium. Det sprakar i de kortslutna högtalarsystemen. Kanske är detta presentationstavlan som borde möta den som ankommer till våra gränser: ”Välkommen till Sverige. Vi återkommer när vi har mer information.” ✨

Bilden av Det heliga landet

Anna Riwkin föds i Ryssland 1908 och kommer till Sverige med sin familj som sjuåring. Efter balettstudier blir hon hovfotografen Moses Benkows assistent. Hon skaffar sig tidigt en egen studio i centrala Stockholm och vinner erkännande som en av Sveriges främsta fotografer, både i fråga om porträtt, dans- och teaterbilder. När Carl-Adam Nycop (som senare skall grunda *Expressen*) och Åke Bonnier startar veckomagasinet *Se* 1938 blir hon en av dess mest anlitade fotografer. Under krigsåren etablerar hon sig som skicklig reportagefotograf, en tid då kvinnliga fotografer världen över röner framgångar.

1946 far Riwkin för att dokumentera pionjärverksamhet och vardagsliv i det brittiska Palestina. Med sig har hon sin man Daniel Brick, journalist, grundare av tidskriften *Judisk Krönika*. Resultatet av resan, reportageboken *Palestina*, ges ut på KF:s förlag 1948.

Det brittiska mandatet befinner sig under Riwkins resa i internationellt fokus. Judarnas motstånd mot briter och judar. I juli 1946 dödas 91 personer av en bomb mot de brittiska officerarnas högkvarter på King David Hotel i Jerusalem. Attentat, explosioner, polisaktioner hör vardagen till. Flyktinfartyg från Europa stoppas av briter och tusentals judiska överlevare skickas till Cyperns interneringsläger. Människor och vapen smugglas in i landet, via havet och via Libanon. Araberna gör också väpnat

Skolflicka i Tel Aviv, 1946.

FOTO: ANNA RIWKIN/MODERNA MUSEET

motstånd och begår terrorbrott, mot både briter och judar.

Inte ett spår av detta märks i Riwkin-Bricks Palestinarapport. Fotografierna genomsyras av en salig optimism, ett nästan förklarat ljus – i slående kontrast till den våldsamma och osäkra verkligheten.

Vi får istället möta ett idylliskt Palestina på väg in i den moderna tiden. Apelsinlunder, vattenreningsverk, fabriker, teateruppsättningar, beduiner med kameler, skomakare

och marknader. Öknar och träskmarker blommar. Bilder från folkliv i Jerusalem, Nasaret, Haifa, Betlehem, Nablus, Hebron och Genesarets norra strand invagar läsaren i en känsla av att detta heliga land äntligen har hamnat på rätt kurs. Här finner vi "orientalistiskt och västerländskt i brokig blandning", förklarar boken. Är det naiv sionism? Romantisering och blind idealism?

Den som läser Riwkins skildring av Palestina idag får närmast intrycket av en sagobok. En vacker panoramabild visar en brittisk polisstation kringgärdad av jordbrukslandskap, som vore den en biblisk lämning, snarare än en militär fästning. Omkring 100 000 soldater var stationerade i mandatet 1946.

Efter Riwkins död 1970 donerades allt av hennes Israelrelaterade material till det centrala sionistarkivet i Jerusalem (CZA). Idag finns där drygt 22 000 negativ av Riwkinbilder. Arkivarie Anat Banin, med ansvar för fotoarkivet på CZA, berättar att Riwkinsamlingen inte bara är en av arkivets största och tematiskt livliga, utan också en av de mest efterfrågade. Folkdans, judiska och arabiska skolbarn, kvinnliga fabriksarbetare, får som betar på Jerusalems kullar blir symboler för drömmen om fred i Det heliga landet, attraktiva motiv för dagens generation som endast känner till konflikt och politiskt dödläge.

Louise Belfrage

HÖGTRYCK ÖVER ISLAND

Visst är Skólavörðustígur i Reykjavík turistisk. Fast på ett riktigt bra sätt. Souvenirbutiker och klädfaffärer har stil på utbudet, Eymundssons bokhandel erbjuder ett rikt sortiment och i fonden tronar den pampiga Hallgrímskirkja med tornet som ett utropstecken mot skyn.

Vi hade dessutom turen att vara där just på "köttsoppans dag", då restauranger flyttar ut på gatan och tävlar om att bjuda på den godaste ångande brygden. Ambassadör Håkan Juholt var väl införstådd med saken och tog täten i en liten utflykt från residenset.

Juholt ångar för övrigt på med energi som om han var direktuppkopplad mot någon geotermisk källa. Han tycks som

klippt och skuren för jobbet på en liten ambassad, där man inte får något gratis utan måste vara påhittig och driftig för att göra avtryck. Föreningsliv och företag, högsolor, konst och musik: på alla fronter är ambassadören redo med en hjälpande hand. Han följer kanske inte alltid det traditionella protokollet, men det är inte lätt att se hur vi skulle kunna få ut mer Sverigefrämjande än så här ur ambassadens magra budget.

Framför Hallgrímskirkja står Leif Eriksson staty och framför statyn stod turister och tog selfies. En god del av dem hade rest ända från Kina. Det kändes smått symboliskt, för gång på gång dök Kinafrågor upp i våra samtal.

En företrädare för regeringen berättade

att Kina ligger på hårt för att Island ska skriva på avtal om samarbete inom ramen för Belt Road Initiative. En annan spådde att den kinesiska fartygstrafiken från nordost kommer att öka i takt med att isen drar sig tillbaka – och att det lär dyka upp krigsskepp som eskort till handelsfartygen. Kina vill investera i mark och hamnar på ön och gör vad de kan för att etablera sig på Grönland.

Samtidigt har USA (partner med Island i Nato) återupptagit sin övningsverksamhet. Ryssland flyttar fram positionerna.

En sak är säker om läget i norr. Temperaturen stiger.

PJ Anders Linder

Av Richard
Swartz

1

Richard Swartz är
journalist och författare.

Där allt började

Milan Kundera påminde om att vi i hög grad har
centraleuropéer att tacka för vad som är vår
gemensamma västerländska kultur.

Någon gång på sensommaren 1975 satt Švejk jag tillsammans med Milan Kundera på Gyllene Ormen i Prag och pratade om staden där vi befann oss.

Lokalen hade fått sitt namn av den orm som krälade i taket där den vred sig och krängde med kroppen som om någon skulle ha pryglat den med käppar. Ur ormens stjärt växte ett stiliserat kvinnohuvud fram: med tomma ögon stirrade det ut i lokalen.

Restaurangen låg – ligger – i Gamla stan på hörnet av Liliová. De låga fönstren vetter mot universitetsbiblioteket Klementinum och utanför skyndade studenter förbi på väg till föreläsningar eller bibliotekets stora läsesal. Där skul-

le de inte ha kunnat hitta någon enda av Kunderas böcker om de letat efter dem. Efter Warszawapaktens invasion i augusti 1968 rådde i Prag vad som officiellt kallades *normalizace*, den ”normalisering” som var en omskrivning för den stalinistiska restauration som inte minst drabbat just kulturen. Kundera var satt på index. Sedan länge var alla hans böcker utrensade från bibliotek och boklådor, hans namn var struket ur register och arkiv, så att författaren Milan Kundera förvandlats till en *icke-person* utan vare sig officiell existens eller historia.

Det smärtade mer än det förvånade honom eftersom just Prag är platsen där Kundera menade att den moderna romanen gjort en av sina viktigaste inmutningar, ”den historielöse hjälten”. Ivrigt talade han om hur >>

”

Men i Prag skulle författare som Jaroslav Hašek och Franz Kafka bryta sönder det gamla mönstret. De intresserar sig inte ett dyft för sina hjältars historia, bara för en situation.

romanen fortfarande under artonhundratalet psykologiserar, hur den bemödar sig om att *förklara* sin hjälte. Men i Prag skulle författare som Jaroslav Hašek och Franz Kafka bryta sönder det gamla mönstret. De intresserar sig inte ett dyft för sina hjältars historia, bara för en situation. Hašek är helt ointresserad av att visa hur den tappre soldaten Švejk blivit just till den tappre soldaten Švejk; det enda läsaren får veta om honom är att han lider av reumatism och tidigare sålt hundar med förfalskade stamträd. Måga fakta. Hos Kafka saknar hjältarna till och med identitet. I *Processen* är Josef K. helt utan förflutet och lantmätaren i *Slottet* har reducerats till en enda initial, bokstaven K.

Långt innan Milan Kundera är de förvandlade till *icke-personer*. De finns. Fast samtidigt ändå inte.

Och egentligen finns de bara till för att visa på en värld som ligger utanför dem, en modern och totalitär, där hos Kafka kontoret blir till det totalitära maskineriets spegel, hos Hašek armén. Det är denna litteraturs stora upptäckt. Dessutom, om man så vill, dess budskap. Ty den moderna människa som berövats sin egen historia riskerar att bli till en *homunculus*, utlämnad till en makt som vill förslava eller förgöra henne.

Men allt det där har man i väst glömt, sade Kundera.

Jag var osäker på vad han menade. Vad hade vi i väst glömt?

”Att det var här som alltsammans började.”

Sedan talade vi om Prag som en smältdegel fastän det inte var det rätta ordet, om en stad där Kafka talade och skrev på tyska,

Hašek på tjeckiska, och hur Max Brod var den förste att upptäcka dem då han som jude var hemma i båda de nationella kulturerna och hjälpte dem till ett slags multikulturell överbyggnad.

Plötsligt såg Kundera på klockan: det hade blivit dags för honom att gå till polisen några kvarter bort, på Bartolomějská, för att hämta några dokument som han behövde för sin utresa. Bara några dagar senare skulle han resa till Frankrike. Myndigheterna i Prag hade givit honom tillstånd att lämna landet för att under ett år undervisa som gästprofessor i Rennes. Kundera beundrade Frankrike, särskilt den franska kulturen, och glädde sig: från *icke-person* skulle han åtminstone under några månader få fasta konturer och en uppgift.

Samtidigt var han orolig. Skulle han verkligen bli insläppt i Tjeckoslovakien igen? I februari året innan hade Alexander Solzjenitsyn berövats sitt medborgarskap och dagen därpå utvisats ur Sovjetunionen.

Skulle det inte kunna hända också honom?

Jag följde honom en bit på väg till Bartolomějská där jag själv under några år som student i Prag hade suttit i korridorerna och väntat för att få mina id-handlingar godkända med diverse stämplor och namnunderskrifter av polisen.

När vi tog avsked önskade jag honom lycka till.

Milan Kundera skulle inte komma tillbaka. Han blev kvar i Frankrike, så småningom bosatt i Paris där han fortfarande finns, en mycket centraleuropeisk författare som numera skriver på franska och ogärna besöker Prag.

Under de kommande åren skulle jag på avstånd följa Kunderas författarskap, men – jag erkänner – med ett intresse som med tiden svalnade: hans franska böcker från den exil som redan blivit till ett nytt hem föreföll mig mindre viktiga än hans tidiga tjeckiska, som till exempel *Skämtet* (1967) eller *Livet är någon annanstans* (1973). Varför? Svårt att säga. Kanske därför att det blivit för sent att ersätta hans tjeckiska rötter – själv skulle han nog ha sagt böhmiska – med franska, att hans romankonst därför blivit alltmer schematisk och anemisk. Som en fyrklöver eller späd ängsblomma hade Centraleuropa torkat ut där mellan sidorna.

Men åtta år efter vårt möte på Gyllene Ormen hade hans Centraleuropa hittat tillbaka in i den essä (”Ett kidnappat Västerland eller Centraleuropas tragedi”) som tillsammans med *Varats olidliga lätthet* (1984) ligger till grund för Milan Kunderas internationella berömmelse. Handlade det om hemlängtan? Inte heller det är lätt att säga. Hursomhelst väckte Kunderas essä stor uppmärksamhet och diskussion trots att vad han skrev sedan länge var bekant: den sovjetiska kommunismen hade installerat sig mitt i Europa där den aldrig varit hemma och förtryckte små nationer som historiskt och inte minst kulturellt hörde hemma i Västerlandet.

Inte i öst, inte i Sovjetblocket, inte i den ryska kulturen. Fjodor Dostojevskij och Franz Kaf-

Centraleuropeiskt frukostbröd: *Kaisersemmel*.

FOTO: ALAMY

ka kom ur två väsensskilda världar med ingenting mer än konsten gemensamt.

Fast vad som alla intill gränsen för det triviala kände till, formulerade Kundera som anklagelse: i väst har ni glömt bort oss på den andra sidan trots att vi är lika mycket européer som ni. Ni har övergivit oss. Och det är inte bara oförlåtligt, dessutom något ni kan komma att få ångra. Aningslöst – eller cyniskt – har ni avskrivit Centraleuropa, men så samtidigt glömt i vilken stor utsträckning ni har just oss centraleuropéer att tacka för vad som är vår gemensamma västerländska kultur. Den kultur som ytterst bestämmer vår identitet, vilka vi är.

Och utan den är vi alla *icke-personer*.

Vad vore vi utan Sigmund Freud och hans psykoanalys, utan författare som Robert Musil, Hermann Broch, Italo Svevo, Bruno Schulz, Elias Canetti eller Witold Gombrowicz? Utan kompositörer som Béla Bartók, Arnold Schönberg eller Leoš Janáček, filosofer som Ludwig Wittgenstein eller Edmund Husserl, bildkonstnärer som Gustav Klimt, Oskar Kokoschka eller Egon Schiele? Utan en arkitekt som Adolf Loos eller en judisk visionär som Theodor Herzl? Utan Karl Kraus eller Martin Buber?

Milan Kundera skulle ha kunnat göra sin lista längre än så, men av vad som kanske bokstavligen var ekonomiska skäl avstod han från det: modernismens stora ekonomiska teoretiker, som Friedrich Hayek eller Joseph Schumpeter, var ju också de centraleuropéer.

Jag läste hans essä och erinrade mig vårt samtal på Gyllene Ormen. Här fanns knappast något nytt. Allt som stod där visste jag ju redan, även om jag visste det i egenskap av empiriker och reporter, som mångårig korrespondent i denna del av Europa, alltså som något slags specialist eller professionell gäst hos det kidnappade Västerlandets verklighet. Alltså ingenting att göra stor sak av. Men i centrum för Kunderas analys stod ändå denna dialektik mellan glömska och minne, och att den var illa störd bekräftade min egen erfarenhet: ingen i väst intresserade sig riktigt för Kunderas Centraleuropa.

Inte mer än förstrött och ytligt. Alla verkade ha glömt bort det.

I *Svenska Dagbladet* kunde jag visserligen publicera mina rapporter därför, men som förmodligen lästes bara av en liten krets, till stor del bestående av emigranter och flyktingar från Europas andra sida. Eller av andra så kallade specialister. Och detta intresse var nyckfullt och hade alltid gått i vågor: med toppar som Berlin 1953, Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968, Polen och Solidaritet 1980 och så en sista (?) uppflyammande nyfikenhet på det andra Europa när kommunismen denna höst för trettio år sedan bröt samman utan att någon mer än dårar och helgon hade kunnat förutse det.

Men snart var allt tillbaka i den gamla vanliga likgiltigheten; intresserar man sig idag för Centraleuropa är det väl för att dricka billigt öl i Prag eller för att ligga på en badstrand någonstans

Milan Kundera.

FOTO: FERDINANDO SCIANNA/TT

längs den kroatiska kusten.

Men nu var det 1983 och Kundera ville påminna oss om de små nationer på andra sidan järnridån som bakom den hotade att flyta samman till en diffus, gråmelerad och anonym befolkning utan särskilda egenskaper. Som tjeck visste Kundera hur lätt ett litet folk med ett litet språk kan försvinna, både ur historien och från kartan: just denna litenhetens trauma är ett återkommande motiv i hans författarskap. Dessa små nationer ville han nu ta i försvar genom att påminna om vår gemensamma kultur som de varit med om att skapa, i vår tid tillsammans med dem hotad av den främmande sovjetiska kommunismen.

Det var inte helt oproblematiskt. Först och främst genom att de små centraleuropeiska nationernas gränser inte sammanföll med denna gränsöverskridande gemensamma kultur; det var som om en kropp saknades till själen. Var konkret fanns detta Centraleuropa i rummet? Vem och vad hörde dit? På den punkten

”

Trots nästan ett halvt sekel av kommunism i Centraleuropa blev Den nya socialistiska människan aldrig verklighet.

»

”

Ändå tror jag att han överskattade just kulturens betydelse.

förblev Kundera ganska vag. Uppenbarligen var kommunismens utbredning större än det kidnappade europeiska Västerland där någonstans mellan Tyskland och Ryssland, som han talade om. Dit hörde inte det osmanska Balkan. Zagreb ja, men knappast Belgrad. Baltikum? Kanske inte heller det östra Tyskland trots kommunismen där. Och något ”västerländskt” hos Ryssland uteslöt Kundera kategoriskt.

Snarare sammanföll den kulturgemenskap Kundera manade fram någorlunda med gränserna för den habsburgska dubbelmonarkin, ett imperium som gått under 1918 och vars kultur ingen längre uppfattade i annat än ahistoriska, nationalstatliga termer, med undantag för några få – amerikanska – historiker som Robert A Kann, Carl E Schorske eller William M Johnston. De var dock knappast lästa i Europa. Vad som där istället blivit kvar av Habsburg uppfattades nästan uteslutande som artefakter eller ren kitsch. Överallt i det kidnappade Västerlandets provinser stötte jag på vad som blivit kvar, flagnade

dubbelörnar eller om det nu var det gamla kejsardörets offentliga byggnader, från järnvägsstationer till operahus, alla fortfarande strukna i imperiets lejongula färg (*kaisergelb*) trots att imperiet för länge sedan lösts upp i nationalstater; flera år innan Kundera skrev sin essä kunde jag i Trieste köpa det allra vackraste vykort i stort format föreställande kejsar Frans Josef, alldeles för magnifik för att läggas på en postlåda. I Budapest kunde jag varje morgon äta min kejsarliga fralla (*Kaisersemmel*) precis som för hundra år sedan och i Kraków dricka samma *melange* som i Wien.

Det är Milan Kunderas stora förtjänst att han lät detta halvt imaginära rike återuppstå och lyfte fram dess betydelse för det moderna och fria Västerlandet.

Ändå tror jag att han överskattade just kulturens betydelse. Var det den som erbjöd motstånd, som inspirerade och som de små nationerna ”samlades kring” när de vände sig mot kommunismen? Var det verkligen kulturen som besegrade den? Ty det var ju kommunismen som förlorade, bara några år efter det att Kundera hade varnat för att den skulle kunna vinna om vi glömde bort att den ingenting hade med Europa att göra. Fakta är ovedersägliga: den *homo sovieticus* som var tänkt att ersätta tjecken, polacken, ungraren, rumänen och alla de andra skulle aldrig komma att se dagens ljus – inte annat än här och där, och då som karikatyr, i mycket begränsad omfattning. Trots nästan ett halvt sekel av kommunism i Centraleuropa blev Den nya socialistiska människan aldrig verklighet.

Istället lyckades alla nationerna där överleva som just nationer. Det måste betraktas som deras ojämförligt största triumf under förra seklet.

Ändå är det tveksamt om den triumfen kan skrivas på den europeiska kulturens konto, som Kundera ville. Och fanns där inte en inre motsättning i hans resonemang, mellan det nationella och universella, mellan den lilla nationalstaten och hans kosmopolitiska kultur? Bättre än som den centraleuropeiska kulturens seger skulle vad som till sist hänt kunna beskrivas som kommunismens nederlag, som ett sammanbrott för ett politiskt system långt svagare än vi trott, men ett sammanbrott orsakat mer av materiella än av kulturella skäl.

Kundera kan ha anat det innan han skrev sin essä. I Frankrike hade han redan från början utsatts för en chock – jag tror inte ordet är för starkt – när han upptäckt hur lågt kultur värdesattes i väst: hur bild och ljud förträngt ordet, hur televisionen trivialiserat och förflackat all kulturdebatt, hur traditionen vanvårdades, journalistik ersatt litteraturen och hur en diktsamling i några hundratals sålda exemplar kunde gälla som bästsäljare. Ofta blev nya och viktiga böcker inte ens recenserade.

Så såg det ut i det fria Västerlandet. Frågan var hur mycket en sådan ”kultur” fortfarande bidrog till dess identitet och självbild. Och på sätt och vis var detta tillstånd värre än i det kidnappade Västerlandet: det kunde se ut som om man

Kejsar Frans Josef.

FOTO: TT

En institution: Vårdshuset Gyllene Ormen.

FOTO: ALAMY

aningslöst och frivilligt givit upp vad man i Prag eller Warszawa var tvungen att kämpa för att bevara. I Prag gällde det att försvara den västerländska kulturen emot pansarvagnar i tjänst hos en främmande ideologi och kultur. I Paris mot den stora glömskan, i lättsinnets och den andliga korruptionens tjänst.

Det går att läsa Kunderas essä som ett nödrop, som en uppmaning till besinning, mellan rader na lika mycket riktad till väst som till det Centraleuropa som han lika hårdnackat som överty gande räknar dit. Glöm inte vad ni har! Försvara det! Ta hand om det!

Och glöm inte att det är allt ni har.

Det senare var inte riktigt sant. Inte ens i Centraleuropa: också där hade många glömt vad man hade, däremot inte vad man *inte* hade. Ty Centraleuropas motståndskraft hade mer att göra med de bananer som saknades än med vad som faktiskt fanns – alltså det storartade kulturella arvet, bortglömt eller ej. Till sist var det den materiella bristen som paradoxalt mer än Kunderas kulturella arv bidrog till att befria Centraleuropa, människors längtan efter vad de kallade ett "normalt liv" tillsammans med deras känsla av att detta liv fanns – med Milan Kunderas egna ord – "någon annanstans". Denna längtan och denna känsla kunde sammanfattas i ordet väst. Där, i väst, fanns det "normala liv" som verkade ha minst lika mycket med neonljus och digitalur som med politisk frihet att göra, ett mycket konkret och handfast liv som handlade om just bananer, om att kunna resa fritt och bli av med den kommunistiska vardagens materiella tristess.

Tillsammans blev detta viktigare än kultur. Och detta normala liv hade mer med förnyelse och morgondagen än med tradition och gårdagen att göra.

Medan jag skriver detta hamnar av en slump på mitt skrivbord en intervju som den ameri-

kanske författaren Philip Roth gör med Milan Kunderas kollega Ivan Klíma i Prag. De samtalar i februari 1990, kort efter kommunismens sammanbrott; en kaotisk tid, full av förhoppningar, men också av oro och framförallt osäkerhet inför framtiden. Klíma är, som alltid, klok och försiktig. Men ändå optimistisk: den politiska befrielsen innebär också en befrielse för kulturen, den kommer nu att spela en helt annan och viktigare roll i samhället än under alla de år den var undertryckt och förföljd.

Precis som Kundera var Klíma i mer än två decennier en *icke-person*, förbjuden att publicera sig.

Som bevis på att allt nu ändrats och på kulturens återvunna betydelse berättar Klíma att hans hittills opublicerade roman *Kärlek och sopor* just lämnat trycket i en första upplaga på 100 000 exemplar. 100 000 exemplar?! I det lilla Tjeckoslovakien? Amerikanen Roth kan inte ens drömma om sådana upplagor; mellan raderna i intervjun kan man nästan höra hans avund.

Ändå övertygar det honom inte eftersom Roth vet mer om den värld som hans tjeckiska kollega ännu bara står på tröskeln till. Men han vill inte såra den som ingenting kan veta om den; istället uttrycker han sig ytterst taktfullt, som om vad han faktiskt tror sig veta bara vore ett förmodande. Kulturen, säger han, har inte mycket framtid i den värld som nu väntar på Centraleuropa, en globaliserad kommersialiserad värld som den "repressiva, sterila och totalitära" kommunismen paradoxalt skyddade Ivan Klíma och andra kulturarbetare ifrån. Men för kultur intresserar den sig inte. Enligt Roth kommer heller inga i Prag att någonsin samlas för att demonstrera mot denna nya sköna värld, där bilden besegrat ordet och televisionen dygnet runt med alla sina kanaler förvandlar allting till *underhållning*.

"Äntligen har du och dina författarkolleger brutit er ut ur det intellektuella fängelse där den totalitära kommunismen låste in er. Välkomna till den totala underhållningens värld. Ni vet inte vad ni gått miste om. Eller vet ni?"

På Roths fråga har Klíma ett mångordigt svar av vilket framgår att han egentligen ingenting vet.

I nnan Ivan Klíma denna dag hämtat Philip Roth på Prags flygplats har han under hela förmiddagen suttit i en bokhandel och signerat *Kärlek och sopor*, och kön av läsare som vill ha hans namnteckning i de böcker de redan köpt sträckt sig från bokhandelsdisken långt ut på gatan. Det kan förstås ses som en manifestation av kulturens avgörande betydelse, att ingenting är viktigare än den. Det är åtminstone vad Ivan Klíma vill tro.

Men kanske handlar det om något helt annat: om den stalinistiska världens sista spasm och dödsryckning, om en värld där ordet var så viktigt att det också måste förbjudas.

Jag kommer på mig med att vara nyfiken på vad Milan Kundera skulle ha sagt om saken. Men inser i nästan samma ögonblick att jag förmodligen redan vet det. ✨

”

Det är Milan Kunderas stora förtjänst att han lät detta halvt imaginära rike återuppstå och lyfte fram dess betydelse för det moderna och fria Västerlandet.

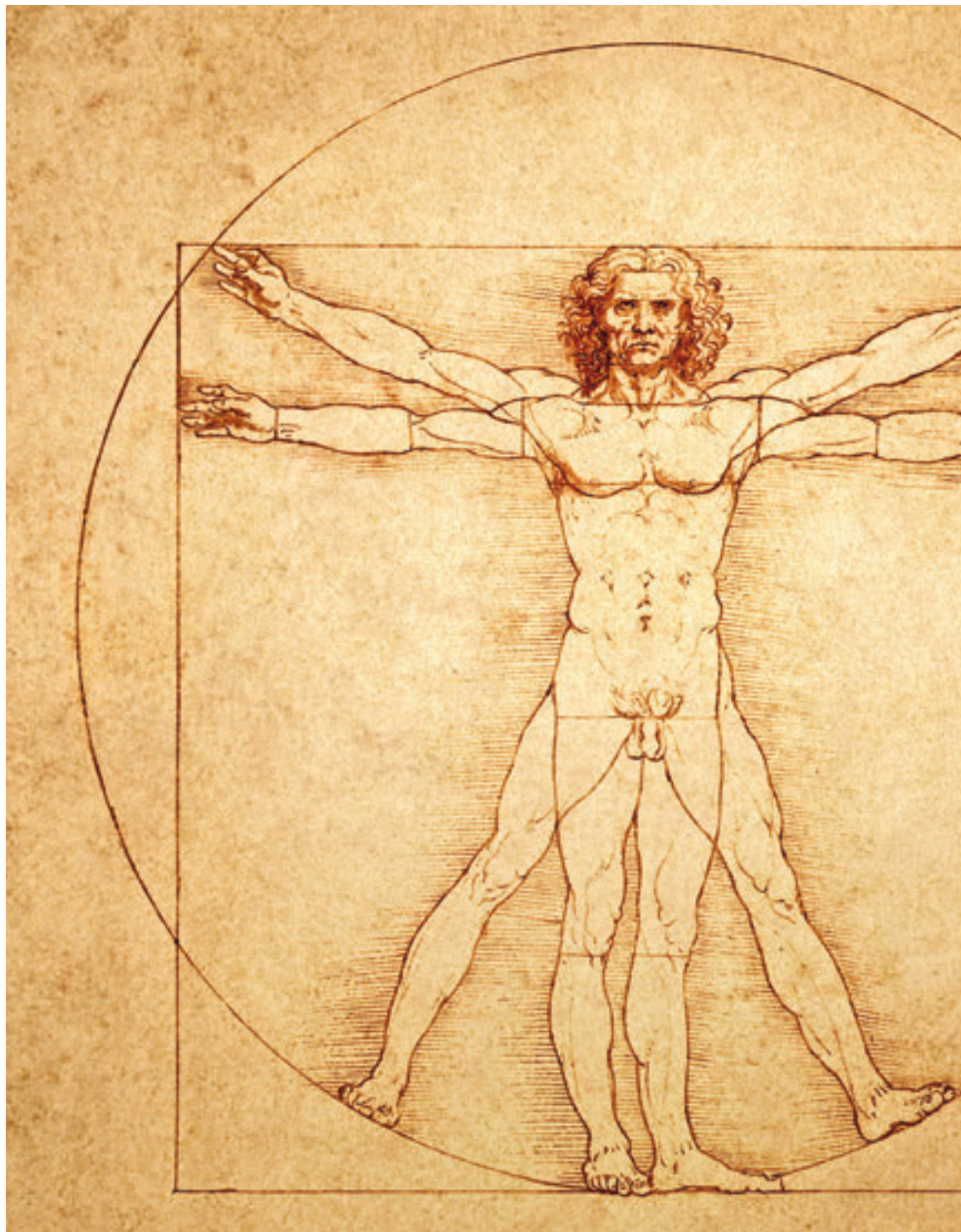
»

Ecce homo

Finns det en gemensam mänsklig natur? Kan en allmängiltig, universell naturrätt utvecklas ur den? Vad skulle det i så fall innebära för de mänskliga rättigheterna?

Av Torbjörn
Elensky

2

Torbjörn Elensky är
författare.

FOTO: ISTOCK

Under senare år har frågan om svenska respektive universella värderingar upprepade gånger debatterats, med tillägget från de mera reflekterande att våra värderingar är föränderliga över tiden. Den svenska blandningen av värderingar är visserligen rätt unik och dessutom tämligen extrem men det väsentliga är att den bygger på universella värden, vilka är gemensamma för hela mänskligheten genom vår delade mänskliga natur. De mänskliga rättigheterna baseras på denna universella natur och ytterst på naturrätten. Idéhistorikern och KD-politikern Per Landgren skrev exempelvis med stor pedagogisk tydlighet om detta i en debattartikel i GP 2016:

När värden som liv, hälsa, sanning och kunskap erkänns vara universella, det vill säga, för alla människor och inte godtyckliga, är steget inte långt att inse att värdena också för med sig praktiska konsekvenser. Liv, hälsa, sanning är någonting positivt och gott i sig. Således är de värden som bör främjas. Ur dessa värden kan sedan grundläggande mänskliga rättigheter härledas. Det är en kunskap som hjälper oss att förverkliga värdena – med Thomas av Aquinos ord; att göra det goda och undvika det onda. Utifrån dessa värden bedömer vi gällande lagstiftning i ett land. En lag bryter mot naturrätten, när den går mot rätten till liv, hälsa, frihet, sanning, kunskap et cetera. De grundläggande värdena är således rättsöverordnade moraliska principer.

Den dåvarande folkpartistiska EU- och demokratiministern Birgitta Ohlsson skrev redan 2011 i *Uppsala Nya Tidning*:

Vi måste samlas runt en kärna av gemensamma värderingar. Dessa värderingar är varken svenska, franska, tyska eller kristna, utan de universella mänskliga rättigheterna som alla individer är bärare av.

Googlar man på kombinationen ”värderingar+svenska+universella”, får man rätt många träffar. Ämnet har debatterats fram och tillbaka under ett antal år, med växlande intensitet.

De senaste träffarna jag får är en intervju i *Svenska Dagbladet* med Göran Greider 31/8 2019, där han säger:

Jag tror inte att det finns svenska värderingar, det finns i bästa fall universella värderingar som är starka i Sverige.

Statsvetaren och Timbroförläggaren Andreas Johansson Heinö varierar temat i sin artikel i *Dagens Nyheter* 11/7 2019:

Liberal kritik av mångkulturalism vilar på en distinktion mellan det mångkulturella som idé (dåligt) och verklighet (bra). Mångkulturalistisk politik anses vara dålig eftersom den värnat grupper snarare än individer, befäst en statisk syn på identiteter och återkommande glidit över i en kulturel relativism som ursäktat frihetsinskränkningar.

Liberaler tenderar därför att förespråka en opar-

tisk stat som vilar på universella värderingar och inte särbehandlar kulturella eller religiösa grupper. Mångkultur utan identitetspolitik.

Våra föreställningar om värderingar, värden och mänskliga rättigheter vilar på vilka idéer vi gör oss om den mänskliga naturen och universalismen. Finns det en mänsklig natur? Och går det ur den att utveckla en allmängiltig, universell naturrätt? Eller är alla värderingar i världen lokalt utvecklade ur olika kulturella, religiösa och andra historier och sedvänjor? Vad skulle det i så fall innebära för de mänskliga rättigheterna?

Både globalisering och migration, vilka hänger samman men inte därför är detsamma, utmanar våra idéer om världen och oss själva. För den som känner sig själv och är beredd att anta utmaningen kan den vara berikande, om än ansträngande. Men för den som inte tillräckligt känner sig och sitt och som tror att allt utifrån per definition inte bara är lika bra, utan troligen bättre, eftersom det är mera genuint, mera djupt känt, mera meningsfullt än våra töntiga traditioner, vårt fosterländska barbari eller till och med frånvaro av egen kultur, blir det omskakande ända ner i tillvarons grund. Vare sig man därefter tvångsmässigt hyllar och bejakar eller aggressivt avvisar och fördömer alla de möten, konfrontationer, kreativa sammanstötningar och våldsamma konflikter som obönhörligen präglar samtiden är man lika illa ute. Lika illa för att man är samtidigt lika narcissistiskt eurocentrisk och oförmögen att på allvar uppfatta det annorlunda, fast det tar sig (skenbart) motsatta uttryck av total acceptans eller total förnekelse.

Ett exempel, i det lilla, på hur våra principer inte riktigt fungerar idag är diskussionen kring omskärelse, där mänskliga rättigheter glatt kan åberopas av alla sidor i debatten, vare sig det är religionsfriheten eller den individuella friheten man sätter främst. Den svenska staten ska både skydda minoriteter och individer. Det är inte alltid självklart att det går att göra bägge sakerna samtidigt. Hela migrationsfrågan innebär en del problem för våra liberala, alltså individualistiska, uppfattningar. Har personer plikter i förhållande till staten, samhället, religionen, familjen, sig själva? Vad väger tyngst? Andra har uppenbarligen helt andra uppfattningar om detta än vi svenskar, först och främst, och dessutom uppfattningar som vi har mycket svårt att förstå, då vi knappt ens verkar medvetna om det villkorliga och historiska i vår egen syn på individ och samhälle. Diskussionen om klan och stat är en intressant öppning för att prata om vissa aspekter av det hela, men det går mycket djupare än så – det handlar om hur vi faktiskt ser på oss själva, och därmed andra, som löskopplade eller ”beroende” av olika sammanhang.

De principiella individualistiska friheterna är viktiga, inte minst för att de är grundläggande för demokratin. Men vi ska inte vara blinda inför att det också finns stora problem med den människosynen, särskilt när den smalas av till att huvudsakligen handla om privata val för egen njutnings skull (en njutning

>>

”

Synen på den egna kulturen som en civilisation med universell giltighet, som vi övertagit från kristendomen via de franska revolutionärerna, är inte något förbehållet Västerlandet.

som idag dessutom är nästan helt reducerad till olika slags konsumtion, vare sig det är av varor eller upplevelser). Allt oftare när jag tänker på dessa saker blir det tydligt för mig hur nära en viss vänster och vissa konservativa står varandra, för att de förmår, eller åtminstone försöker, se sociala, kulturella, historiska och ekonomiska sammanhang. Olika utgångspunkter, men bägge viktiga som kritik av en liberalism, i vid mening, vars styrka åtminstone tidigare legat också i att vara mottaglig för just kritik. Något som den möjligen blev sämre på efter 1989.

Liberalism är idag den dominerande överideologin. Så självklar att den blivit nästan osynlig för oss. Den bygger på en handfull förutsättningar, som är värda att undersöka: individualism, rationalism, och en universalism baserad på uppfattningen att det finns en överallt gemensam mänsklig natur. På den grunden vilar vår idé om demokratin liksom uppfattningen om alltid och överallt giltiga mänskliga rättigheter, sammanfattade i uttrycket ”alla människors lika värde”.

De första problemen kring vad som skulle kunna kallas universalism uppträdde i förhållande till religionen. Möten, handel och krig ledde under antiken även till att olika gudar och hela religioner ställdes emot varandra. Babylonierna lär ha varit de första som menade att två olika gudar i själva verket var samma, fast med olika namn. De utgick från gudarnas funktioner och redan mot slutet av bronsåldern upprättades listor över vilka gudanamn på olika språk som betecknade samma gudar. Det var inte alltid så lätt att hitta exakta motsvarigheter, så kvinnliga gudar kunde översättas till manliga, och vice versa. Den sumeriska solguden Utu, jämfördes sålunda med den akkadiska Shamash, hurritiska Shimigi och så vidare. Grunden för universalismen ligger ytterst i denna typ av tolkning: er gud är densamma som vår, men med ett annat namn.

Den här typen av tolkning har ofta imperialistiska drag, och hänger ihop med andra typer av översättning, lagstiftning och ordnande av olika folkslags relationer sinsemellan i stora stater. Religionerna kunde, rätt använda, vara överbryggande. Det mest kända exemplet från antiken är *interpretatio graeca*, grekiska tolkningen, som sedermera övertogs, ironiskt nog ihop med de flesta av de grekiska gudarna, av romarna

och blev till *interpretatio romana*. Det är från den typen av tänkande vi fått våra veckodagars namn, där de flesta germanska namnen är översättningar av de romerska, exempelvis fredag, Frejas dag, som på latinska språk än idag är Venus dag: *veneris dies*, *venerdi*, *vendredi* och så vidare. Det som skandaliserade romarna med först judarna, sedan de kristna, var att de vågade gå med på denna typ av universaliserande översättningsverksamhet: för de förra ledde denna vägran till deportation och årtusenden av utanförskap och förföljelse. För de senare innebar det att de till slut lyckades ta över hela den romerska staten, vilken på sätt och vis och med en historiens ironi, lever vidare via den katolska kyrkans organisation.

Men katolska kyrkan, och senare även andra kyrkor, har själva kommit att ägna sig åt olika typer av sådan religiös tolkning, särskilt under tider av expansion och mission. Inte minst globalismens pionjärer jesuiterna, som beredde vägen för katolicismen vid det högst sofistikerade hovet i Mittens rike, ägnade sig gärna åt en typ av mjuk övertalning, i vilken de, förutom att dela med sig av vetenskapligt och tekniskt kunnande, förklarade för kineserna hur deras religion motsvarade kristendomen och att det skulle vara en enkel formsak för dem att helt enkelt ta över den. I andra änden skulle slavarna i Karibien lyckas bevara sina västafrikanska gudar, som givetvis var helt förbjudna av kyrkan, genom att tolka om dem till olika helgon, vilket skapat de religiösa former som lever än idag i såväl Haiti och Kuba som Brasilien.

I en del fall fungerar den här typen av översättning som smörjmedel. Men det finns alltid en misstänksamhet mot universalism av det här slaget, när den kommer ihop med missionärer, erövrare, kolonisationer och liknande följe. Toleransen som ges uttryck i poängterandet av likheter, av gemensamma intressen och numera även mänskliga rättigheter, som bygger på idéer om en gemensam mänsklig natur, som gör oss alla lika mycket värda kan även tolkas som en västerländsk vilja att ange spelreglerna för hela planeten.

En person som under hela sitt liv arbetade för möten och förståelse mellan olika religioner och kulturer, utifrån en djup kunskap om hur olika deras världsbilder är, var den katolske prästen och forskaren Raimon Panikkar. Född 1918 med katalansk far och indisk mor levde han hela sitt liv mellan olika identiteter, inte bara som indiskeuropeisk, utan som katalan i Spanien under Francos förtryck. Han bjöds in till Opus Dei av dess grundare, men kastades ut på grund av olydnad. Han blev med tiden professor vid både Harvard och University of California, och grundade ett centrum för interkulturella studier i Katalonien. I ett föredrag han höll i Dakar i början av 1980-talet diskuterar han huruvida mänskliga rättigheter är ett västerländskt begrepp. Han besvarar frågan med 'ja', men avfärdar dem inte därför. Han inleder med att redogöra för varför vissa hinduiska begrepp inte går att översätta till västerländska språk, utan att förminska till folklore. Och så går han igenom förutsättningarna för själva grunden för mänskliga rättigheter, tron på en

Raimon Panikkar: mänskliga rättigheter är inte universella.

FOTO: ALAMY

Problem för liberala uppfattningar: migrationsfrågan.

FOTO: DRAGO PRVULOVIC/TT

universell mänsklig natur, som är möjlig att känna (till); individens värdighet (detta som blivit till alla människors lika värde i Sverige), vilken bygger på att hon i någon mening är avskild från samhället; en demokratisk social ordning i vilken var och en betraktas som en fri individ, var och en är lika viktig, samhället är summan av individerna i det och den enskildes friheter kan begränsas *enbart* då de inkräktar på andras friheter.

Panikkar menar alltså att de mänskliga rättigheterna inte är universella, och att icke-västerländska kulturer till och med kan uppfatta dem som hotfulla. Hans utgångspunkter är att inga abstrakta begrepp är i sig universella, och konstaterar att det finns en religiös kritik, enligt vilken alla rättigheter måste grundas i religion för att inte vara godtyckliga. Invändningen återkommer även från exempelvis muslimskt håll och ligger bakom Kairodeklarationen om de mänskliga rättigheterna, enligt vilken de är underordnade islam, och religionsfrihet således inte betraktas som en mänsklig rättighet. Det finns även en marxistisk kritik enligt vilken de individuella rättigheterna är klassbundna, och samhället, det gemensamma bästa, bör enligt dem vara överordnat de individuella friheterna.

Låt oss titta närmare på vår egen historia och hur de uppfattningar som ligger till grund för vår variant av universalism, den mänskliga naturen och i förlängningen de mänskliga rättigheterna vuxit fram.

Enligt en version av historien har mänskliga rättigheter vuxit fram ur Upplysningens förnuftiga insikter om människans natur och vilket synsätt som är den rätta världsåskådningen. Enligt en annan är det istället kristendomen och särskilt reformationen som lagt grunden för såväl mänskliga rättigheter som tron på förnuft, en gemensam mänsklig natur och liberalismen. Sanningen ligger väl någonstans mitt emellan. Den syn på individens ansvar som ligger till grund för liberalismens individualism har vuxit fram ur kristendomens syn på den fria viljan och synden. Ur denna fria vilja växer tanken om ett personligt ansvar för de egna handlingarna, och därmed sammanhörande samvetsfrihet, vilket helt logiskt fick Luther och de andra reformatörerna att dra slutsatsen att var och en skulle ha rätt att läsa Bibeln på egen hand och bilda sin egen uppfattning.

Den medeltida katolicismen byggde på en sorts kontraktsförhållande mellan den troende och Gud, såväl Madonnan som alla helgon. Om du syndade kunde du få förlåtelse på olika sätt, genom botgöring, avlat, donationer till kyrkor och annat i samma stil. Med reformationen infördes istället läran att *enbart* tron kunde leda till frälsning, något kalvinismen ytterligare skärpte genom sin dogm om predestinationen. *Inte ens* genom tron kunde du få frälsning, din insats betydde ingenting. Gud fader hade enväldigt och slutgiltigt bestämt vem som ska frälsas och vem som ska fördömas redan från början och varken

”

Grunden för universalismen ligger ytterst i denna typ av tolkning: er gud är densamma som vår, men med ett annat namn.

»

”

Men i längden är det mer fruktbart att se saker för vad de är och argumentera för dem utifrån verkliga förhållanden.

dina handlingar eller din personliga tro kunde rädda dig. Emellertid var dina handlingar tecken på om du var utvald eller inte. Den som verkade gott, arbetade hårt, levde enkelt och som förtvivlade över sin egen frälsning, utövade självkritik, som förlorade sitt hopp men ändå aldrig miste sin tro, hade en god chans att vara predestinerad till himmelriket. Men säker kunde man aldrig vara. Den medeltida katolicismens tro att gärningar kunde frälsa översattes av protestanterna till tolkningen av den katolska mässan som en sorts besvärjande och kyrkokonsten som inget annat än en massa guldkalvar, vilka tillbads som magiska föremål. Till fördömandet kopplades skräck för trollkonster och förbannelser vilka ledde till förföljelse, förstörelse och häxbränningar.

Efter drygt 150 år av krig, revolutioner, religiös diktatur, massakrer och systematisk förstörelse av medeltida kyrkokonst på flera håll runt om i Europa, kom filosofer, med Locke och Voltaire i spetsen fram till den upplysta insikten att man kan tro på olika sätt och att tolerans därmed är ett rimligt förhållningssätt till andras trossystem (även om Locke inte ville att katolicismen skulle omfattas av denna tolerans, utan endast olika protestantiska riktningar). Redan under 1600-talet utvecklade den nederländske juristen tillika protestantiske teologen Hugo Grotius tankarna kring naturrätt, alltså de oförbytterliga rättigheter som tillkommer varje individ enbart i dess egenskap att vara människa. På den grund han lade framväxer sedan, under loppet av 1700-talet, i upplysningens salonger, de värderingar och idéer som kommer att leda till både amerikanska revolutionen, och dess *Declaration of independence* 1776 och franska revolutionens *Declaration des droits de l'homme et du citoyen* 1789 liksom FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna 1948.

Jag ska inte gå in närmare på den för de flesta säkert välbekanta historien kring dessa rättigheter, utan koncentrerar mig här på om de är universella, alltid och överallt giltiga, eller framvuxna i

ett visst, västerländskt sammanhang. Förutsättningarna för dem ligger i en specifik människosyn, som kan vara rimlig, humanistisk och kanske den bästa tänkbara. Men om den inte är den enda möjliga hamnar vi ändå i läget att vi måste argumentera för en viss syn som överlägsen de andra, utan att kunna ta för givet att det är den självklart rätta. Det kan på ett sätt bli svårare att argumentera för universalismen bakom rättigheterna om vi ser att även den är historiskt utvecklad, inte upptäckt eller avtäckt som någon naturlag. Men i längden är det mer fruktbart att se saker för vad de är och argumentera för dem utifrån verkliga förhållanden. För att kunna göra det måste vi både känna vårt eget tänkandes grund och förstå andras syn på saken, även då den syns oss väldigt främmande, felaktig och kanske till och med direkt skadlig.

När de franska revolutionsarméerna skulle sprida sin särskilda variant av upplysning med vapen i hand, som de första av flera senare arméer med motsvarande syn på sitt uppdrag, välkomnades den inte sällan av de upplysta borgarna i grannområdena. Men efter hand som det visade sig att den här franska varianten av upplysning inte var fullt så universell och tolerant som det gjorts gällande väcktes också en reaktion. Herder, Fichte och andra, inte minst tyska filosofer, satte sin egen syn på kultur som något historiskt framvuxet genom ett folks unika kollektiva erfarenhet, mot den franska tron på en universell, upplyst civilisation.

Det är inte alltid lätt att i efterhand bena upp vad som var progressivt och konstruktivt, demokratiserande och moderniserande, respektive reaktionärt och obskurantistiskt under dessa år. Det är ett faktum att den franska civilisationen slog sönder gamla stater, ritade om Europa och därmed hela världen, införde enhetliga måttssystem och rensade upp i lagstiftningen. Men det är också ett faktum att det är reaktionärer som den österrikiske kanslern Metternich vilka, efter Napoleonkrigen, hänvisar till upplysningen som skäl för att bevara de mångnationella imperierna, och framförallt det Österrike som kom att bli arvtogare till Tyskromerska riket. Medan under första hälften av 1800-talet det är den gryende nationalismen som står för demokrati, allas lika rätt, liberala ideal och emancipation.

Sedermera blir nationalismen mera konservativ, liberalismen gör sig fri från den och även socialism och kommunism utvecklas på upplysningens grund. Alltihop leder så småningom, med hjälp av industrialism, imperialism och massmigration, till 1900-talets ideologiska strömkantringar och katastrofer och den avkolonisering under efterkrigstiden som är en direkt fortsättning på 1800-talets nationella strömningar inom Europa och deras märkliga sammansmältning av upplysning och motupplysning, progressivt och konservativt, nationellt och universellt. En historiens ironi, kan man väl säga, är att när FN beslutar om sin deklaration om mänskliga rättigheter 1948 är majoriteten av staterna i FN katolska, då större delen av den så kallade tredje världen fortfarande är koloniserad,

FN:s råd för mänskliga rättigheter.

FOTO: TT

medan det finns åtskilliga latinamerikanska stater i församlingen. Viktig i formuleringen av rättigheterna var inte minst den franske katolske filosofen Jacques Maritain, vars religiöst grundade uppfattning om varje människa som självändamål och unik person med rätt till sin värdighet lär ha spelat in i formuleringen av dokumentet. De mänskliga rättigheterna kan sägas ha blivit den katolska kyrkans sätt att försonas med upplysningen, och protestantismen.

Synen på den egna kulturen som en civilisation med universell giltighet, som vi övertagit från kristendomen via de franska revolutionärerna, är inte något förbehållet Västerlandet. Den mest självsäkra universalismen i historien är nog den kinesiska. Den historiska kinesiska självbilden såg inte kejsaren som härskare i en viss nationalstat, omgiven av andra som konkurrerade om utrymmet och som hade likvärdiga kulturer av olika slag. Redan i skolan lär vi oss att kineserna kallade sitt eget land Mittens rike, men det är inte lika lätt att ta till sig vad detta innebar. Det vi kallar Kina var helt enkelt *tianxia* "allt under himlen" och kejsaren hela världens härskare. *Tianxia* definierar inte bara den globala geografin, som kineserna uppfattade den, utan inte minst den harmoniska ordning, *datong* som idealt skulle råda och vilken det var alla undersåtars plikt att upprätthålla genom ceremonierna som är centrala såväl i konfucianismens pliktreglerade universum, som genom arbete, gott uppförande och inordning i det gemensamma bästa.

Den kinesiska kritiken av individualism och en rättighetsbaserad syn på människan går ut på att den absoluta frihet detta förutsätter bygger på en västerländsk uppfattning om den autonoma individen. I den kinesiska traditionen är den enskilda människan inordnad i sin omgivning, hon kan och bör utveckla sig själv till att bli så framstående som möjligt, men inte av individualistiska skäl, inte i frihetens namn, utan för att bidra till familjens, klanens och ytterst statens fulländning. Gamla konfucianska uppfattningar om plikt och tradition, lydnad och ansvar, är fullt tillämpliga i kommunistpartiets tidsålder. Men även daoismen tycks vara oförenlig med idéer om mänskliga rättigheter baserade på naturrätten. Lao Zi säger klart och tydligt, som en annan Werner Herzog, att naturen är ligkiltig för oss. På den går det inte att basera några rättigheter.

Den västerländska, ytterst protestantiska uppfattningen, är att vi har rättigheterna i egenskap av människor, oberoende av våra handlingar medan kinesisk etik alltså lägger tonvikten vid hur väl vi fyller vår plikt gentemot våra medmänniskor. Den enskildes rationalism leder inte självklart till det bästa resultatet för flertalet, utan individen (ett ord som väl egentligen är fel här, men som jag använder för enkelhets skull) får sitt värde enbart genom att verka för det gemensamma bästa.

Den kinesiske filosofen Zhao Tingyang har ägnat sig åt att föra in begreppet *tianxia* i ett samtida socialt och politiskt sammanhang. Han har

också argumenterat för att mänskliga plikter är viktigare än mänskliga rättigheter. I en essä från 2018 förklarar han exempelvis att dödsstraffet visst skulle kunna avskaffas, men inte av respekt för den enskilde, som frånsagt sig sina rättigheter genom sitt brott, utan enbart för att det inte är effektivt som brottsbekämpning. Mänskliga rättigheter kan inte vara ovillkorliga utan att leda till missbruk. Utifrån det resonerar han sig till det förnuftiga i systemet med *social kredit*, alltså att den som gör mer gott för det gemensamma också har större värde för detsamma, och därmed större rättigheter. Det intressanta är att han ser detta som ett försvar för de mänskliga rättigheterna, inte egentligen en kritik av dem i sig, utan enbart en kritik av den västerländska idén om dem som ovillkorligen tillkommande alla enbart i egenskap av att vara människor.

Panikkar föreslår att vi istället för att försöka deklarerar universella uppfattningar bör se till deras syften, och försöka finna fungerande motsvarigheter i andra kulturer. Han tror visst på en universell mänsklig natur, men en som tolkas olika i olika sammanhang. Han framhåller den mänskliga värdigheten som central, men den måste inte innebära just västerländsk individualism. Och han menar att demokrati är den överlägset bästa statsformen, men att den västerländska liberala demokratin (som vi säger idag) inte nödvändigtvis är den form av demokrati som fungerar bäst i alla sammanhang. Hans kritik av idén om universella mänskliga rättigheter syftar till att göra dem tillgängliga för alla, men utan att köra över andra perspektiv, tolkningar, livsuppfattningar och värderingar. I Panikkars föredrag utvecklar han sedan den hinduiska synen på *dharma* som ett radikalt annorlunda men inte mindre humant sätt att se på människans plats i världen och relationerna till såväl andra människor som allt annat levande (vilket faktiskt saknas i de mänskliga rättigheterna). Personerna, som han inte vill kalla individer, är som knutar i ett nät: utan nät, inga knutar, utan knutar, inget nät.

Översättning förutsätter att man kan båda språken man arbetar med. Tolkning innebär att man förstår vad någon menar, och hur man kan förklara det för någon från en annan sfär. Fungerande möten kräver att vi inte tar för givet att andra är som vi, eller ens skulle vilja bli det om de fick chansen. Kultur är inte bara folklore som heta kryddor och hetsande rytmer. Det är djupgående uppfattningar om vad som konstituerar en människa, ansvar, samhälle, gemenskap och själva livets mening. Vår brist på kunskap om vår egen kultur, den totala frånvaron av insikt om att den inte är naturlig, normal och universell, gör oss helt oförberedda på att möta andra kulturer och än mindre på att leva i vad vi tror är ett mångkulturellt samhälle. Kanske är den enda vägen mot en fungerande, universell civilisation att vi ser vår egen partikularitet, vår egen begränsning. Universalismen är inte något givet men den går nog att utveckla som ideal, precis som de mänskliga rättigheterna. Men vi äger inte det globala tolkningsföretäret längre. ✨

”

Fungerande möten kräver att vi inte tar för givet att andra är som vi, eller ens skulle vilja bli det om de fick chansen.

Av Emil
Uddhammar

Emil Uddhammar är
professor i statsvetenskap
vid Linnéuniversitetet.

FOTO: ALAMY

Apocalypse now!

Vi ser en klimatjournalistik som inte vill mötas av ifrågasättande läsare. Men hur ska vi nå framsteg om vi kastar vårt kritisk-rationella tänkande över bord?

När jag åkte tåg från arbetet häromsistens satt några gymnasieeffickor snett över gången och pratade. De talade om att de varit i Frankrike under sommaren. Sedan sade en av dem att hon tänkte flyga utomlands en gång om året i framtiden. De två andra protesterade förskräckta att det kunde hon inte göra. Vi kan inte fortsätta att flyga, invände de. Den första insisterade och sade att hon var vegetarian, sorterade soporna och köpte begagnade kläder, så hon tyckte att hon kunde flyga då och då. De andra var mycket kritiska.

Den debatt som förts om miljövärd sedan 1960-talet har i allt väsentligt haft solid vetenskaplig grund, exempelvis i väl belagda samband mellan gifthanvändning och miljöproblem.

Tidigare betades utsäde på åkrarna med kvicksilver mot växtsjukdomar. Kvicksilvret anrikades i småfåglar som åt utsädet och koncentrerades ytterligare, ju högre upp i näringskedjan det kom. Rovfåglar hade höga halter, med påföljd att deras ägg fick så tunna skal att de sprack. Människor som åt fisk fick också höga halter. Debatten blev kortlivad och de allra flesta länder i väst förbjöd kvicksilver i utsäde och andra liknande användningar.

På liknande sätt har många andra miljöföroreningar minskat drastiskt. När mina systrar i slutet av 1950-talet skulle gå till skolan passerade de en träbro över en bäck invid en färgfabrik. Varje morgon hade de vadslagning om vilken färg bäcken skulle ha – gul, grön, röd eller blå? Mycket smutsigt vatten har runnit under broarna sedan dess, men successivt har det blivit allt renare. Många miljöproblem finns kvar att hantera, men utvecklade mänskliga samhällen har en förmåga till effektivt kollektivt handlande i detta avseende.

I dag domineras miljödebatten av klimatfrågan. De av människan orsakade utsläppen av koldioxid och andra så kallade växthusgaser anses av en stor majoritet av forskare inom relevanta områden bidra till att temperaturen inom biosfären stiger. Inom politik och näringsliv görs nu många ansträngningar för att minska utsläppen av växthusgaser och ställa om produktionen till mer hållbara system. Samtidigt fortsätter mediedebatten om klimatet i ett allt högre tonläge med allt fler märkliga inslag.

Guardian, den brittiska dagstidningen, utfär-

dade för en tid sedan nya riktlinjer för hur man borde rapportera om klimatfrågor. Istället för "klimatförändring" är rekommendationen att använda "klimatkris", "klimatnödläge" eller "klimatsammanbrott". Istället för "global uppvärmning" kommer man använda "global upphettning". De som ifrågasätter forskningsresultat inom dessa områden skall kallas "klimatforskningsförnekare".

Bakgrunden till detta är, som *Svenska Dagbladets* nyhetschef Peter Alestig framhöll i en krönika den 26 maj, att man anser att "klimatjournalistiken misslyckats". Varför har den det? Alestig beskriver olika "mekanismer" vi läsare använder för att "förneka" det som journalister rapporterar om i detta ämne. "Hur", skriver Alestig, "kan vi utveckla klimatjournalistiken så att den tar sig förbi våra försvar?" Här handlar det alltså om att åstadkomma blind tro och lydnad hos läsaren; krisen är så stor, tycks Alestig och *Guardian* mena, att normala kritiska kapaciteter – "vårt försvar" – bör läggas åt sidan.

Ibland tror man att man sett det mesta av mänsklig dumhet, men verkligheten har en otrevlig förmåga att hinna ikapp. Visst finns det skäl att varna för att var och en av oss kan vilja vända bort blicken från obehagliga sanningar och ha intressen som förblindar oss, men vem säger att journalister på våra dagstidningar är de enda som skådat ljuset? Kanske en del klimatforskare också läser tidningen? Det förhållningssätt som Alestig gör till sitt är helt enkelt oerhört nedlåtande mot läsekretsen.

Grundén för den offentliga journalistiken och debatten i ett öppet samhälle bör vara ett kritiskt förhållningssätt. Så brukar vi tänka, och det gäller givetvis även läsare och allmänhet. Detta är också i linje med vetenskapsfilosofen Karl Poppers kritisk-rationella metod, vilken han kortfattat beskrev som "conjectures and refutations", teser och motbevis.

Den tvivelaktiga väg som journalistiken slår in på i klimatfrågan, motsvaras av ett närmast religiöst symbolspråk i det offentliga samtalet. *Dies irae, dies illa* klingar i bakgrunden. Apokalypsen är nära. Barn "vittnar" om den förestående undergången, som på ett väckelsemöte. *Dagens Nyheters* kulturchef Björn Wiman sjunger *Lacrimosa* och faller tårar.

I en artikel den 31 augusti beskriver Wiman hur han och några andra journalister gjort ett slags pilgrimsfärd med tåg i Europa. Han framhåller sitt

”

Det är ett journalistikens bildstörmande; det är de goda föresatsernas tyranni som begär förtroende.

»

”

Barn 'vittnar' om den förestående undergången, som på ett väckelsemöte. *Dagens Nyheters* kulturchef Björn Wiman sjunger *Lacrimosa* och faller tårar.

eget goda exempel i en ond värld. Det är inte utan att man påminner sig Luthers kritik av Bibelns fari-séer, som berömde sig över de egna gärningarna.

Flera av de forskare som efter andra världskriget analyserade den ödesdigra framväxten av totalitära ideologier betonade att dessa kunde ses som ett slags sekulära religioner. J.L. Talmon underströk i sin *The Origins of Totalitarian Democracy* hur det finns en parallell mellan sekulär och religiös messianism.

Demokrater, menade Talmon, var övertygade om att man borde bygga ett samhälle utan tvång och med frihet som ett grundvärde, medan totalitära rörelser var inriktade på uppnåendet av ett absolut givet, kollektivt mål. Demokrater ansåg att samhället genom en process av "trial and error" successivt kunde nå allt bättre livsförhållanden. Totalitära rörelser definierar på förhand målet för all strävan och "detta mål kräver direkt handling, det pockar på sitt ofördröjligen och angelägna förverkligande".

Den klimatjournalistik och klimatretorik som idag anförs i det offentliga samtalet har ett givet mål för all strävan, ett mål som enligt *Svenska Dagbladets* nyhetschef kräver direkt handling och pockar på ett ofördröjligen förverkligande. Det ställs också krav på att dessa mål skall trumfas in i läsare och allmänhet helt utan sedvanligt kritiskt sinne. I sig syn-

nerligen angelägna problem behandlas av ledande medieföreträdare med metoder som är tydligt totalitära i sina ambitioner. Men – hur skall vi kunna nå stegvis framgång i forskning och politik kring miljön, om vi kastar vårt kritisk-rationella tänkande överbord?

En vetenskaplig studie från 2017 menar att klimatförändringen motverkas på det individuella planet mest effektivt genom att föda ett barn mindre. Detta tema har vidareutvecklats av den tyska läraren och författarinnan Verena Brunschweiler, som i en bok hävdar att barnafödande bör upphöra. Också här ser vi extrema, eskatologiska drag, som påminner om medeltida religiösa sekter eller självmordsrörelser i USA under 1900-talet.

En religiös parallell är också de många råd och anvisningar om personlig livsföring som skall "rädda klimatet"; de är uttryck för en strävan efter absolut renhet, motiverad av att klimatet (Gud) ser dig! Detta ligger inte långt från den medeltida flagellantrörelsen, där man skulle plåga sig själv som en väg till syndaförlåtelse. Vi minns den från Ingmar Bergmans *Det sjunde inseglet* där munken som ledde självplågarna ställer den retoriska frågan till de skräckslagna åhörarna: "Hur länge skall du smutsa jorden med ditt avskräde?"

En norsk statsvetare och filosof, Jon Elster, riktade i en av sina studier kritik mot en förklaringsmodell som han kallade funktionalistisk. Den används allmänt inom biologin, där utvecklingsläran är typexemplet. De livsformer vi finner idag existerar, därför att deras funktion har visat sig gynnsam för överlevnaden. Detta argument underbyggs i den funktionalistiska modellen av att dessa nu levande livsformer själva också bidrar till att den miljö där de lever fungerar på ett sådant sätt att livsformens egen fortsatta existens gynnas.

Problemet med den funktionalistiska modellen, tillämpad på mänskliga samhällen, är att den hamnar i ett cirkelresonemang. Feodalism och livegenskap kan fortsätta under århundraden i ett samhälle, och på olika sätt bidra till sin egen fortlevnad, men behöver inte vara "bra" för det. Inom biologin kan detta ändå vara ett fruktbart sätt att tänka, om man genom empiriska studier kan förstå hur en livsform bidrar till sin egen existens. Men för evolutionen gäller inte samma värdeskalor som i mänskliga samhällen. Det är en antropomorfism att förutsätta att ett givet ekosystem är "bra" eller "dåligt". Det bara är.

Elster noterar också att ekosystem inte är statiska. Det ligger i utvecklingens natur. Biosfären har genomlevt minst fem olika kraftfulla utrotningssvåg under jordens historia, och vi kan nu vara på väg mot en sjätte. Biologisk mångfald bidrar till ekosystems förmåga att stå emot yttre påverkan. Ekosystem som har färre arter är mer sköra.

I naturdokumentären *One planet* som producerats för Netflix nyligen, i samverkan med WWF, presenteras öknar i ett avsnitt. De är fantastiska, framhålls det, då de på olika sätt bidrar till att stabilisera den lokala miljön. Skarvar kan

Björn Wiman har skådat ljuset.

FOTO: KARIN TÖRNBLM/TT

Självlplågeri i *Det sjunde inseglet*.

FOTO: © AB SVENSK FILMINDUSTRI (1957) ARKIVBILD: SVENSKA FILMINSTITUTETS BIBLIOTEK

ostört häcka där, långt från predatorer. De flyger fram och tillbaka mellan havets matförråd och öknerna. I andra sammanhang där miljö diskuteras brukar istället utbredningen av öknar framhållas som något negativt, orsakad av bland annat överbetning och skogsskövling. Hur ”bra” är det egentligen med öknar?

Här är Elsters kritik av funktionalistiska cirkelresonemang relevant. I *One planet* framhålls öknar som något fantastiskt och funktionellt. Det tycks som om de nu existerande öknarna är bra – men inte om de ökar i omfattning. Frågan är om det är bra om de minskar i omfattning? Forskningen visar att det är precis vad som sker, och man misstänker att de ökande halterna av koldioxid gynnar växtligheten i kringområdena.

Pudelns kärna är – hur kan vi veta vad som är ”bra” ekosystem? De som existerar nu? De som existerade på dinosauriernas tid? Fräken, ormbunkar och gräsuggor som vi möter i vår svenska natur fanns då och finns nu. Är det ”bra” eller ”dåligt”? Är de kulturlandskap där vi odlar den mat som föder i stort sett hela jordens befolkning ”bra” eller ”dåliga”?

Syftet med detta resonemang är inte sofistens, att relativisera våra miljöproblem och hävda att till slut går jorden ändå under – då solen blir en supernova – så varför bry sig. Vår biosfär är vårt hem, och vi bör ta ansvar för att lämna en så god miljö och så livskraftiga ekosystem som möjligt till kommande generationer.

Syftet är istället att ringa i varningsklockorna inför den journalistik och offentliga diskussion

som uppmanar allmänheten att acceptera aktivistiska teser utan sedvanligt kritiskt tänkande. Det är inte värdigt ett öppet samhälle, det är också ett tecken på djup dekadens i det offentliga samtalet.

Ett annat tecken på dekadens lyfts fram av Joakim Jakobsen i danska *Weekendavisen* den 4 oktober. Han beskriver vår tid som hysterisk, med hänvisning till att ytterlighetsföreträdare till vänster och höger ofta kritiserar utställningar på museer, som de uppfattar sig kränkta av, och inte sällan lyckas de stänga dem. Jakobsen talar om de goda föresatsernas tyranni, som leder till ett nytt slags bildstormande, ett nedrivande av allt som tycks stå i vägen för den egna sanningen, en ny intolerans.

Den klimatretorik som växer fram i medierna och i det offentliga samtalet fokuserar på konsekvenser och åtgärder, men med rekommendationen att vi skall slänga allt kritisk-rationellt tänkande ut med badvattnet. Det är ett journalistikens bildstormande; det är de goda föresatsernas tyranni som begär förtroende.

Jag tänker också på gymnasieflickorna som diskuterade om de fick flyga utomlands eller inte. Det är en ödets ironi, att de politiska krafter som ser global solidaritet och en gränslös värld som sina ideal, i sin demagogi nu kräver att dessa ungdomar inte skall få resa ut och se världen, inte resa på fältstudier till Afrika, Asien eller Sydamerika när de kanske senare studerar på universitetet. Helst skulle de tre flickorna förstås – om vi följer de mer extrema, eskatologiska strömningarna inom klimatdebatten – inte ha fötts. ❀

”

Det är inte värdigt ett öppet samhälle, det är också ett tecken på djup dekadens i det offentliga samtalet.

Företagens kostnader för brott ökar oerhört snabbt. Vänds inte utvecklingen minskar den samhällsallians tilliten samtidigt som inkomster och sparande försämras.

Vi får alla betala priset

Av Li Jansson

Kriminaliteten i Sverige har trappats upp osannolikt snabbt. År 2010 bedömde enligt World Economic Forum företagsledare i Finland, Norge och Sverige att kostnaden för organiserad brottslighet var nästintill obefintlig. Sju år senare har den i Sverige nått samma nivå som vilket annat europeiskt land som helst. Samtidigt kvarstår Finland och Norge på samma låga nivå av organiserad brottslighet som tidigare. Parallellt har brott och stöld-indexet ökat kraftigt och Sverige hamnar på samma nivå som hela världens medianvärde, långt över nivån i jämförbara länder.

Statistiken slutar 2017. Efter det kan vi addera terror, sprängningar, våldtäkter och förlupna kulor från gängskjutningar. Dessa säkerhetsproblem orsakar samhälls-ekonomiska förluster som kan analyseras i linje med den rättsekonomiska forskning som startades av nationalekonomen och Nobelpristagaren Gary Becker redan 1968. För svensk del är det relevant att analysera vilka konsekvenser som uppstår om samhällskontraktet, där rättsstaten är en av de starkaste beståndsdelarna, urholkas.

KOSTNADERNA ÄR OMFATTANDE. För varje person som söker vård efter ett våldsbrott är kostnaden 1,5 miljoner kronor de följande åtta åren. Kostnaden för alla brottsoffer är 75 miljarder kronor. Årsnotan för personrån är 1,2 miljarder kronor. Hur länge kan så höga kostnader accepteras? Vems välfärd ska stå tillbaka när varje skjutning kostar 75 miljoner kronor?

Även bostadsmarknaden påverkas. En brittisk studie fann att varje fall av antisocialt beteende per tio invånare på samma gata ledde till att bostadspriserna sjönk med upp till 0,8 procent. När våldsbrotten ökade sjönk bostadspriserna med upp till 1,6 procent. I realiteten innebära det att hårt arbetande medborgare förlorar hundratusentals kronor genom fallande priser och uteblivna prisuppgångar, vilket i varje enskilt fall definierar en familjs livsinkomst under en hel generation.

När svenskar har sitt sparande i den kollektiva välfärden och i bostadens prisutveckling är det inte svårt att begripa att oron över brottsligheten ökar. Också företagets oro över brotten är förklarlig. Handeln förlorar 8 miljarder varje år på stöld och snatterier. Företagens totala kostnader för brott är enligt Svenskt Näringsliv 55 miljarder kronor årligen.

DERAS KOSTNADER är också så mycket mer än enskilda säkerhetsåtgärder. Hur enkelt är det att rekrytera för techbolaget som fick anlita väktare för att följa personal till och från tunnelbanan efter att för många anställda hade rånats och miss-handlats? Vem tar ansvar för kapitalförstörelsen när ett utbildningsföretag fick stänga en hel skola efter ett misslyckat försök att stänga av en gängkriminell elev? En fabrik i en av Sveriges största industrikon-cerner har utnyttjats av anställda för förvaring, försäljning och användning av narkotika. Vilka redskap har företag att hantera en sådan infiltration av organiserad brottslighet?

Med facit i hand skulle regeringen

”

Verktyg saknas för att stoppa organiserad brottslighet från att infiltrera företag.

FOTO: ANNA-LENA MATTSSON/TT

behövt agera för länge sen. För svensk del visade Världsbanken redan 2014 att företagare då identifierade kriminalitet som den femte viktigaste företagarfrågan. På sjätte plats hamnade konkurrens från informella verksamheter. Bägge dessa faktorer var viktigare för företagen än skatter som kom först på åttonde plats. I ett land med ett av världens högsta skattetryck är det en kraftfull indikator på hur allvarligt läget är.

Företagens brottskostnader är särskilt oroande då de långsiktiga konsekvenserna betalas av samtliga medborgare. Forskarna Daron Acemoglu och James Robinson visade i boken *Why nations fail* att statens kärninstitutioner är avgörande för att upprätthålla rättssamhället och en fungerande marknadsekonomi. Om de grundläggande förutsättningarna försämrats kommer företagen och tillväxten att drabbas. Lag och ordning är nödvändigt för näringslivets utvecklingskraft.

FORSKARE HAR STUDERAT länken mellan kriminalitet och ekonomisk tillväxt. Kriminalitet kan då ses som en skatt på näringslivet vars yttersta pris betalas av medborgarna. En studie fann att maffian i Italien ledde till ett så underutvecklat näringsliv att den genomsnittliga invånaren hade 16 procent lägre BNP per capita. En annan italiensk studie befäste ett robust samband mellan organiserad brottslighet och korruption. De fann också att i kommuner med hög grad av maffia betalas också mer företagssubventioner ut.

Så illa är det givetvis inte i Sverige. Men det allmänna har inte agerat tillräckligt på

varningssignalerna. Redan 2014 uppgav 29 procent av svenska företag att de utsätts för konkurrens från informella företag. Enligt Världsbanken ökar korruptionen. En underutbyggd polis och decennier av bristfällig integrationspolitik har gjort sitt. Verktyg saknas för att stoppa organiserad brottslighet från att infiltrera företag. Även om svensk lagstiftning skärpts för att motverka pennningtvätt är beslagtagna tillgångar oftast lyxiga kapitalvaror snarare än investeringar i företag, fastigheter och aktier.

Att göra en ekonomisk prognos är enkelt – kostnaderna lär ofrånkomligt öka. Men utbyggnad av polis och säkerhet kan minska andra kostnader. En studie visar att brotten i Stockholms tunnelbana sjönk med 25 procent och rånen med 60 procent efter införandet av trygghetskameror och ordningsvakter. Om landets personrån hade samma bevakning skulle kostnaderna minska med 700 miljoner kronor årligen.

EN GLOBAL STUDIE på 140 länder visar dock att sammansättningen mellan polis och privata säkerhetsföretag inte är avgörande för hur de totala brottskostnaderna utvecklas. Istället är det rättskedjans effektivitet som avgör hur höga brottskostnaderna blir.

Självklart behövs då fler poliser. Men rättskedjans effektivitet handlar inte bara om mer resurser utan också om att utveckla smartare arbetssätt. Ett exempel är de pilotområden Säkerhetsföretagen och Stockholmspolisen tillsatt för att stärka samverkan kring både särskilda händelser och vardagen.

Regeringen har också aviserat att man vill utreda hur ordningsvakter ska få möjlighet att transportera omhändertagna och gripna personer, vilket skulle frigöra polisresurser. Med mer polisresurser som kan sättas in mot gängkriminalitet, och ordningsvakter som kan komplettera med insatser mot ordningsstörningar och enklare brott skulle vi kunna arbeta precis som i New York, där man med nolltolerans mot brott lyckades få ned en hög nivå av kriminalitet.

MED HJÄLP AV kommunalt anlitade ordningsvakter, däribland över 80 i Stockholms stad, förstärks också möjligheten att hantera de underliggande sociala problemen som kriminellt belastade ungdomsgång som får sälja narkotika ostört på allmänna platser. Kommunernas ökade roll i trygghetsarbetet väcker dock nya frågor såsom behovet av statlig finansiering för att minska regionala skillnader. Lika så skapar de korta straffen en rundgång av återfallsförbrytare vars rutinmässiga kriminalitet måste stoppas.

Vill vi stoppa brottsutvecklingen måste partipolitiken sättas åt sidan och hela rättskedjan tillföras rätt ekonomiska och juridiska förutsättningar. Brottsbekämpningen måste föras på flera fronter – för att minska ”gatubrotten” och för att bekämpa gängkriminalitetens både brutala och sofistikerade nivåer. Något annat har vi inte råd med.

Li Jansson är branschchef för Säkerhetsföretagen.

TEMA

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

Skolverket fick hård kritik för sitt förslag att stryka den äldre historien ur högstadiets kursplan. Myndigheten retirerade snabbt. Men frågorna som väcktes förblir obesvarade: Varför behandlar det moderna Sverige historien så styvmoderligt? Vad kan vi göra åt det?

Dags för en motrörelse

Skolverkets genomklappning var inte ett enskilt olycksfall i arbetet. Den visar på ett strukturellt problem som humaniora måste bekämpa.

Av Anna Victoria Hallberg

I efterdyningarna av Skolverkets kritiserade förslag om att ta bort antiken och medeltiden ur kursplanerna för historia i grundskolan har debatten med rätta kretsat kring revideringarnas skrivningar, förskjutningarna i dokumentens innebörd. Skolverkets genomklappning framstod ganska snart som ett strukturellt problem snarare än ett enskilt olycksfall i arbetet. "Bibeln" borde inte användas i nya kursplaner för religionsundervisningen, förklarade man. Begreppen lyrik, dramatik, sagor och myter i svenskämnet föreslogs att ersättas med "skönlitteraturens huvudgenrer" för att på så sätt understryka litteraturens homogenitet snarare än specifika attribut.

Bristen på kvinnliga förebilder i Sparta och Aten, det allt mer mångreligiösa Sverige och minskad läslust bland unga kan vara förklarande tankefigurer bakom Skolverkets logik i nyss nämnda förslag. Var och en av dessa tre uppfattningar kan diskuteras på djupet och generera åsiktsutbyten. Den gemensamma nämnaren blottläggs likväl i betoningen på samhällsperspektiv, oavsett ämne: det finns en övergripande ambition att jämföra och avtacka snarare än att särskilja och värna.

En bakgrund till att det blivit möjligt att placera humanistiska ämnen i strykclass enligt Skolverkets modell kan spåras till läget för humaniora på universiteten. Det är inte bara problematiken kring lågt söktryck och lärarkretsens status som spökar.

Högskolesektorns läroplaner ska innehålla beskrivningar av utbildningarnas användbarhet. Studenterna ska bland annat få en realistisk bild av vilken sorts framtida arbetsuppgifter som utbildningen kan leda till. En utbildnings användbarhet kan kopplas till den kompetens och förmåga som studenter har efter genomgången utbildning. Som exempel bland riktlinjerna förekommer "kunskap om etniska relationer och mångfaldsfrågor" och "förmåga att aktivt bidra till demokratisk utveckling och ett aktivt medborgarskap". Den utbildningsvetenskap som är gemensam för lärarprogrammen oavsett inriktning vid Stockholms universitet innehåller tre kunskapsdelar: "skolan i samhället", "eleven i skolan" samt "undervisning och utveckling".

Den riktar sig således varken till ämnesfördjupning eller professionsförmågor. Är det då en slump att en myndighet som befolkas av medarbetare utbildade i det svenska högskolesystemet betonar resultatintriktad samhällspåverkan och jämställdhet före bildning och tradition?

Under en längre tid har humanistisk ämnesfördjupning på universiteten fått konkurrens av olika sorters post-teorier och tvärvetenskapliga perspektiv. Historisk tonvikt och poetik har i många fall ersatts av humanistisk teoribildning. Humanioras roll har allt oftare blivit att ifrågasätta och granska "sanningar" och tillämpa kritiska perspektiv. Händelserna vid Skolverket illustrerar två fenomen som har de humanistiska disciplinernas expansion och förändring som underlag. Å ena sidan dekonstruktionen av makt, kön, sanningsanspråk och historieskrivning som nu tar sig uttryck i kursplanerna. Å andra sidan vad som kan ske när post-teorin vandrar ut från universiteten och in på myndigheter och därmed berövas sitt välbehövliga sammanhang. Inom ramen för det akademiska samtalet kan ståndpunkter dras för långt men det existerar en kritisk massa som utgör motvikt. Ett universitet förmedlar inte till skillnad från många andra myndigheter rekommendationer eller entydiga resultat – lärosäten består av heterogena forskarröster. Den intellektuella kultur som finns vid universiteten är väsensskild från myndighetsarbete.

När kritiska perspektiv institutionaliseras och får frodas utan korrektiv i form av akademisk granskning förvandlas infallsvinklar lätt till sanningar. Post-teorins förtjänster och intellektuella bidrag bör inte förväxlas med förmågan att få saker utträttade enligt övertygelse.

Den senaste tidens utspel från Skolverket, där läroplaner för svenska skolan ska berövas väl beprövade lärandeformer för historia och kulturarv och ersättas med samtidsjargong, visar på ett skriande behov av en stark humanistisk motrörelse som betonar traditionens betydelse för utbildning och bildning.

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

Fel förebild.

FOTO: ALAMY

”Den intellektuella kultur som finns vid universiteten är väsensskild från myndighetsarbete.”

Humanioras sarart behövs försvaras eftersom bakatblickande kunskap om de estetiska och mänskliga objekten håller på att gå förlorad. Den mångröstade kritik som riktas mot Skolverkets

förslag speglar en utbredd trötthet på abstraktioner och signalordskryddad byråkratprosa. Låt oss hoppas att lärosätena förstår sin roll i uppkomna situation. Hör anropen. Det är i analyser och tolkningar av föremål, idéer och det förflutna som radikalteten och relevansen för humaniora finns, inte i slentriankritiska ställningstaganden eller idékonstruktioner förklädda till viktig samhällspåverkan.

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

Allting flyter

För Skolverket är kunskaper och lärare ett auktoritärt förtryck. Men kunskap är befrielse.

Av Emil Uddhammar

En av vår tids värsta förbrytelser inom skolvärlden är att hysa uppfattningen att läraren besitter värdefull kunskap som bör förmedlas till elever. Varför är det så?

Ett väsentligt skäl är att man identifierat läraren och kunskapen som auktoritära storheter, redskap för något slags förtryck. Detta har historiskt betonats framförallt av Socialdemokratin och Centern.

Efterkrigstidens skolutredare fann en attraktiv form av rousseauansk primitivism hos den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey. Lärarens auktoritet skulle minskas och elevens spontana vilja till kunskap bejakas. Sättet att lära demokrati var att ge eleven samma status som läraren. Annan inspiration hämtades som bekant från DDR. Kunskaper skulle inhämtas praktiskt, gärna i gruppövningar. Att lyssna på föreläsningar var "passivt lärande" och auktoritärt.

På detta sätt skulle landsbygdens och arbetarnas barn inte komma att känna sig underlägsna akademikernas, som ofta redan var vana att läsa och lyssna till kunniga äldre. Detta framstod som lockande för C och S. Eleverna skulle "befrias" från den förtryckande och stigmatiserande auktoritet i form av lärare och kunskap.

Lärarens position har sedan dess raserats mycket effektivt i Sverige. Ännu kvarstår dock vissa problem med begreppet "kunskap". Alltför många tycks hålla det i ära. Den postmoderna teorivälling som kravlöst insups på pedagogiska och samhällsvetenskapliga seminarier runtom i landet kommer dock till hjälp: där finns inte ens en yttre verklighet att ha kunskap om. Ingen fysisk verklighet, än mindre en gemensam historia som exempelvis antikens. *Panta rei* (Allt flyter).

Informerade källor ger vid handen att det senaste utbrottet av kunskapsförnekelse vid Skolverket kom till genom direktiv från Utbildningsdepartementet. Det var alltså en politisk beställning, ytterst från S-MP-regeringen, kanske åter med stöd av centern. Åter skulle eleverna "befrias" från auktoritär kunskap – denna gång om antiken.

Finns det då inget alternativ, inget motstånd, inget hopp för dem som sätter sin tro till kunskap och lärande?

En idé som prövats då och då, är att inte se kunskap som auktoritärt förtryck utan som en väg till befrielse. Kunskap kan spränga de bojor som håller oss fjättrade vid mörker och vidskepelse. Kännedom om naturens och kulturens olika nycklar och koder är en befrielse, en väg mot ljuset. Denna föreställning är inkluderande,

då vägen står öppen för alla, oavsett bakgrund.

I andra ring på gymnasiet hade vi en lärare i filosofi och svenska som tillgrep ett genialt knep. Han föregicks av ett rykte om stor lärdom och genomförde sin undervisning huvudsakligen genom föreläsningar. Vid början av första terminen rullade han in en vagn med en klassuppsättning av Lund, Pihl och Sløks *Europas idéhistoria*. Han förklarade skrattande att denna inte var godkänd som lärobok av Skolöverstyrelsen, men att han kunde kringgå detta genom att köpa in den som bredvidläsningslitteratur. Så fick vi en förbjuden samizdatbok som kurslitteratur!

Vi läste om Homeros och Pythagoras, om Sokrates och Euripides. Vår lärare lyfte särskilt fram den atenska demokratin och dess förutsättningar. Vi fick höra om hybris och nemesis, om Antigone och när det kan vara rimligt och rätt att inte följa lagen. Den grekiska kulturen och dess erotiska inslag diskuterades, vilket gav de flesta en liberal syn i dessa frågor. Framträdande plats fick även tolkningen av Delfitemplets inskriptioner "Känn dig själv", *gnōthi seauton*, och "Måtta i allt", *meden agan*.

En i klassen var särskilt radikal och undrade ständigt på vilket sätt vår lärare skulle genomföra skoldemokrati i undervisningen. Åter gavs vi en tänkvärd, om än ganska elak läxa. Vi fick rösta om vi skulle läsa Platon eller Snoilsky. Snoilsky vann. Med ett sarkastiskt skratt lade vår lärare då undan de kompendier vi skulle haft för att gå igenom *Gästabudet*.

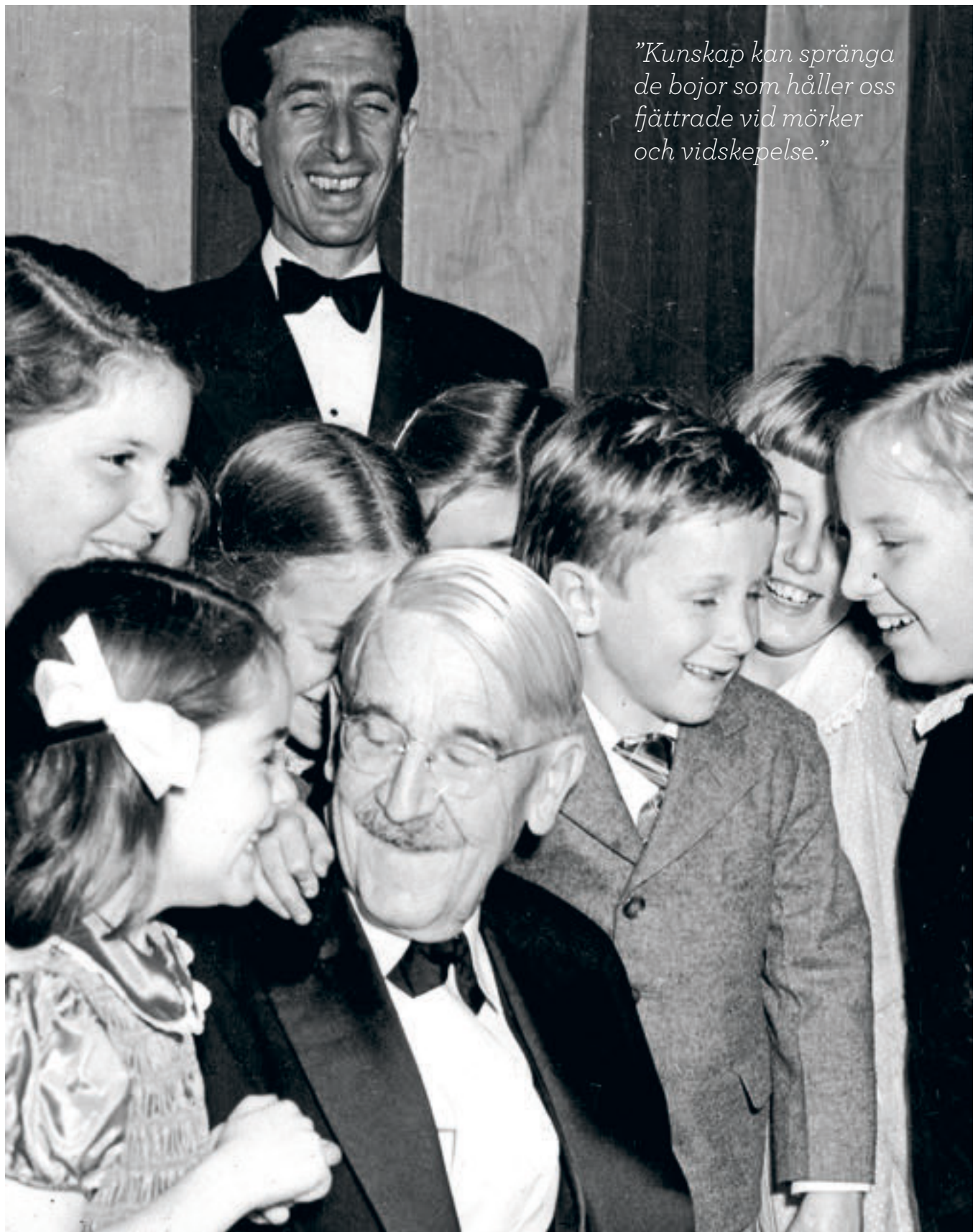
För oss öppnade denna undervisning en ny värld, som vi gång på gång återkommit till. En av oss blev för övrigt redaktör vid ett större förlag, och gav då ut en annan av våra lärares nyöversättningar av grekiska verk, bland annat Xenofons *Anabasis*.

Låt oss därför se kunskap som befrielse, inte som förtryck. Detta borde också kunna tilltala dem, som sympatiserar med socialismens frihetsidé, som ju till stor del handlar om en befrielse av den enskilda människan. Dock inte så att den kommer av sig själv – rousseauanskt – genom barns spontana lek. Kunskap kräver arbete, svett och möda. Den kräver läsning, övning, läxor, prov – och lärare.

I detta ärende kan det vara värt att lyssna till den gamle filosofen Immanuel Kant. Han menade att upplysning är människans väg ut från sin självförskylla omyndighet.

Emil Uddhammar är professor i statsvetenskap vid Linnéuniversitet.

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

*"Kunskap kan spränga
de bojar som håller oss
fjättrade vid mörker
och vidskepelse."*

John Dewey inspirerade antiauktoritära skolpedagoger.

FOTO: ALAMY

En pysande självgodhet

För Skolverket framstår äldre tidsepoker som oviktiga eftersom människorna som levde då ändå inte har något att lära oss. Det är den upphöjda överlägsenhet man kan kosta på sig om man vet att man är bäst.

Av Dan Korn

Herbert Tingsten konstaterar i sin bok *Gud och fosterlandet, studier i hundra års skolpropaganda* (1969) att all undervisning är en form av propaganda, eftersom myndigheter bestämmer vad barn skall lära sig. Men ändå kan man skönja en viktig skillnad mellan olika länder. Demokratier ger barn en rejäl utbildning med mycket fakta, medan diktaturer inser faran med ett kunnigt folk och därför skär ner på faktainläringen.

Tingsten ger många exempel på storvulna fosterländska texter ur skolböcker från förra sekelskiftet, men märker samtidigt att ibland tittar dåligt självförtroende fram under den pösande självgodheten. En ofta återkommande formulering handlar om att även om Sverige är underbart vackert och förträffligt land hade vi älskat det även om det inte varit så bra, precis som ett barn älskar sin mor, även om hon skulle vara både ful och slarvig. Skolboksförfattarna visste givetvis att om några år skulle barnen vara vuxna och en mycket stor andel av dem skulle emigra. Sverige var ett av Europas fattigaste och minst utvecklade länder och hade egentligen inte så mycket att vara stolt över. Därför betonade skolböckerna att landet tronade på minnen från fornstora dar.

Under 1900-talet förbättrades de ekonomiska förhållandena i Sverige. Svensk industri och svenska uppfinningar tog plats på världsscenen. Den svenska modellen blev en förebild. Den svenska nationella stoltheten, så som den framställdes i skolböckerna, handlade allt mindre om minnen från fornstora dar och allt mer om en berättigad stolthet över Sverige som föredöme i världen. Till Tingstens skildring, som går fram till 1950, kan tilläggas att det är en händelse som ser ut som en tanke att två av de personer som bidrog mest till spridandet av bilden av Sverige som ett världssamvete, Alva Myrdal och Olof Palme, också båda två aktivt som skolpolitiker verkade för minskad historieundervisning. Myrdal satt

med i den skolkommission på 1940-talet som främst förknippas med Stellan Arvidsons namn och Palme var utbildningsminister i slutet av 1960-talet.

Ett ökat medvetande om Sveriges position och roll i världen leder alltså till mindre självberöm i skolböckerna. En god självkänsla bör hänga samman med en större portion ödmjukhet. Men när blir ödmjukheten falsk? När döljer ödmjukheten en pösande självgodhet? Den frågan ger Tingsten ett indirekt svar på i en annan del av sin bok, i den internationella genomgången, där han konstaterar att skolböckerna i USA ofta helt enkelt tar för givet att USA är världens bästa land, där de bästa människorna bor. Denna position är så självklar att man kan kosta på sig uppmuntrande men samtidigt nedlåtande ord om andra länder och folk. Det är denna syn som präglar skolverkets förslag till ny läroplan. Istället för undervisning i historia inriktas undervisningen för alla äldre tidsepoker på "analys av historiebruk". Man utgår från att vi lever i den bästa av tider och de som söker exempel ur historiens gång blir suspekta figurer ute i skumma ärenden, vars göranden och låtanden måste granskas. Betoningen på det senaste århundradets historia handlar ju om framväxten av denna den bästa av världar. Antiken, Bibeln och de olika äldre tidsepokerna framstår som oviktiga eftersom människorna som levde då ändå inte har något att lära oss. Det som blir kvar av undervisning om äldre tider påminner om den upphöjda överlägsenhet man kan kosta på sig om man vet att man är bäst.

Jag tror vi skall förstå de ofta upprepade påståendena om att det inte finns en svensk kultur ur samma perspektiv. Andra, mindre lyckligt lottade länder, har en kultur som är uppiggande men samtidigt givetvis irrationell. Svenskt sätt att tänka och handla ses inte som svenskt, utan universellt och rationellt. Om människor

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

Alva Myrdal och Olof Palme verkade för minskad historieundervisning.

FOTO: KJELL GUSTAFSSON/TT

"Andra, mindre lyckligt lottade länder, har en kultur som är uppiggande men samtidigt givetvis irrationell."

bara blir upplysta – och det vill de bli – kommer de att bli som vi, för vi är inga svenskar, bara rationella och moderna människor som skakat av oss historia och gammal mossig kultur.

Det som ser ut som en ödmjuk inställning, en undervärdering av det som är svenskt, är alltså i själva verket tvärt om. Under det ödmjuka skalet pöser det över av självgodhet. Det förgångna kan inget lära denna moderna människa som vet allt bäst. Bibeln, som

under årtusenden präglat vår värld, kan man utan saknad plocka bort, antiken likaså. Vikingatidens enda värde är som varnande exempel på historiebruk. Professor Lars Lönnroth har berättat att när han i ett nordiskt samarbete arbetade med en ny översättning av den poetiska Eddan väckte detta stor uppmärksamhet i våra nordiska grannländer, medan det i Sverige sågs som ett suspekt projekt, förmodligen kopplat till högerextremism.

När skolverket säger att de vill uppmuntra till kritiskt tänkande samtidigt som de skär ner på faktainnehållet i undervisningen finns det anledning att verkligen tänka kritiskt och avslöja att bakom de vackra orden döljer sig en klåfingrighet som hör hemma i en diktatur och inte i ett fritt samhälle.

Dan Korn är folklivsforskare, författare och rabbin.

Det nya prästerskapet

I den sekulära processionen bannlyses inte bara tidigare åldrar. Man verkar överhuvudtaget inte vilja veta av uppfattningar som var normala eller åtminstone legitima för bara några årtionden sedan.

Av Fredrik Haage

När de första kyrkorna restes i Sverige var det ofta på gamla kultplatser. Man kan tänka hur stora stenar mödosamt rullades bort och hur beläten av trä slogs sönder och brändes. Det var inte bara det fördelaktiga läget på någon höjd som var viktigt. Det kollektiva minnet av de gamla ödesmakerna skulle bort.

Det går att förstå rationaliteten. Det var en tuff miljö för de kristna prästerna och på andra områden tvingades de till kreativa kompromisser. Det gamla yul-firandet till exempel.

Svårare att förlåta är kyrkans vandel i de gamla antika områdena. Hur många tempel och statyer har inte avsiktligt tilltygats, långt efter att de tappats på sin religiösa mening, enbart på grund av kyrkans narcissism och oförsonlighet? Av viljan att vara *Det enda*?

Skolverket har i sin strävan att sudda ut historia beskyllts för att vara som folkvandringens barbarer, men det är en synvilla. Ser man istället ett Sverige där den gamla etablerade tron har ersatts av en ny progressiv världsbild i vilken postmodernism och identitetspolitik är de senaste i raden av uttolkningar, ligger liknelsen med statskyrka närmare till hands. Och där utgör förstås Skolverket bara en av flera katedraler.

Men det finns en skillnad. Inte ens under så strängt religiösa perioder i Sverige som sextonhundratalet eller artonhundratalet försökte makten utplåna minnet av det gamla för att det inte passade in i den fastslagna värderingsramen. Snarare tvärtom gladdes man åt den färgstarka fornnordiska förhistorien. Liksom kyrkan på kontinenten överlag kom att erkänna det klassiska arvets intellektuella tyngd.

Den sekulära procession vi idag ser skrida genom den svenska offentlighetens gator och torg har inte samma lugn. Den bär på ett självförtroende som på samma gång är lika överdrivet som perforerat av ängslighet och hjälpligt undertryckt ressentiment.

Dess jag ter sig långt ömtåligare än tidigare motsvarigheter. Man bannlyser inte bara tidigare åldrar, man verkar överhu-

vudtaget inte vilja veta av uppfattningar som var normala eller åtminstone legitima för bara några årtionden sedan. Normkritiska utställningar eller utbildningar idag kan banna uppfattningar kring relationer eller könsroller som folk trodde var okej till åtminstone förra veckan men som idag är odemokratiska.

Ord, åtbörder eller bara förmodade tankar kan leda till bann på alla möjliga håll och sätt. Skolverkets försök att skrubba verkligheten ren från gammal onödig smuts är i det perspektivet inte ett exempel på något olycksfall i arbetet. Snarare ett normalt uttryck för det slags modernistiska anda som precis som en gång protestantismen delas av i stort sett hela det svenska styret.

Symtomatiskt är ju att det inte funnits något omedelbart politiskt skäl för Skolverket att backa från det famösa förslaget att skrota antiken i undervisningen. De politiska partierna har – liksom tidigare då Medelhavsinstitutet hotades av nedläggning – överlag suttit passiva, ointresserade eller omedvetna. Protesterna har kommit från civilsamhället.

Historia är nu inte viktigt enbart för att lära av tidigare generationers misstag som det heter. Det är viktigt nog, men det finns också ett värde i att överhuvudtaget få insikt i andra tiders föreställningar och givna uppfattningar. Bra eller dåliga är de åtminstone oerhört många, och ger därför sinne för proportioner. En historiekunnig kan sortera med självsäkerhet bland vad som är rimligt och orimligt. Det är en mycket svårare nöt att knäcka för det sorts prästerskap i vars intresse ligger att perspektiven skall smalna av.

Fredrik Haage är politisk chefredaktör i *Smålandsposten*.

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

FOTO: ALAMY

"Skolverket har i sin strävan att suddat ut historia beskyllts för att vara som folkvandringens barbarer, men det är en synvilla."

Ständigt närvarande

I Frankrike är historien levande, eftersom den ifrågasätts. Det är annorlunda i Sverige.

Av Karin Stensdotter

I nget franskt skolbarn kommer undan ett rejält paket historia och geografi. Utöver franska och matematik anses dessa två ämnen grundläggande och alla elever har ungefär tre timmar i veckan av vardera fram till studentexamen. Jag *tror* inte att någon skulle komma på att ifrågasätta detta. Jag tänker att det helt enkelt har att göra med att det är ämnen som är en del av den franska identiteten, något man är "bra" på. Man har haft kolonier och krig, man har varit ockuperad och invaderad. Man har en historia som är levande i bemärkelsen att det alltid finns grupper som inte håller med. Historien skrivs och skrivs om.

Den svenska historien skrivs också om, men på ett liksom blygsammare vis. På kommer dessutom utifrån och ifrågasätter vår historieskrivning, och även om postkoloniala idéer haft genomslag så finns ju inte många miljoner före detta svenska medborgare som har en annan syn på vad det var som verkligheten hände, då, en gång i tiden.

I den svenska (positiva) självbilden är det helt enkelt annat som är viktigt. Om jag säger *Sverige är en liten exportberoende nation*, håller väl rätt många med? Utsagan säger dessutom något om vad vi tror att vi är bra på: handel och produktion, inte bara av träskor till folket. Nej, vi fixar att kränga grejer till utlandet: vapen, lastvagnar, teknologi och avancerade tjänster. Vi klarar dessutom att räkna in alltsammans. Naturvetare, tekniker och ekonomer – här har vi (haft?) vår styrka. Det finns en rolig bild av det periodiska systemet där varje grundämne är försett med nationsflagga för upptäckten. På delad andra plats, efter Storbritanniens tjugotre grundämnen, kommer Sverige och Tyskland med nitton var. Före USA, Frankrike och Ryssland.

Så vilka är det då som har *den här* bilden av vilka vi är? Alla svenskar? Knappast. Skolverkets förslag till reviderade kursplaner har ju faktiskt väckt ramaskrin och antiken åkte in igen illa kvickt. Däremot verkar politikerna, som är de som klubbar antalet timmar i varje ämne genom grund- och gymnasieskola, ha ungefär den här uppfattningen. I högstadiet är proportionerna att på

en timme historia går det drygt fem timmar matematik och nästan fyra timmar svenska.

Att man har många timmar svenska och matematik är förmodligen inte orimligt, ändå kan man ju i sitt stilla sinne undra om inte just historia och geografi, liksom de så kallade naturorienterande ämnena, som har lika få timmar, borde ta större plats. Rent teoretiskt skulle ju även dessa kunna öva svenskan, kan man tycka.

M en det är politikerna som bestämmer omfånget av respektive ämne, och lyssnar man på deras tal så får man en fingervisning om att just historia inte är särskilt aktuellt. Den gamla klassiska devisen om att man måste veta varifrån man kommer för att kunna begripa både var man befinner sig och vart man är på väg lyser i de allra flesta politiska tal med sin frånvaro. Den svenska politiken rör sig i ett platt nu, den försöker projicera en framtid. Men den tycks inte se att för att denna framtid ska få fäste och lysa, krävs ett då. Beror det helt enkelt på att de inte kan sin historia, eller beror det på att det skulle vara känsligt att dra in historien? Förmodligen både och, men att just Jimmie Åkesson är en av de få som använder historia och (svensk) litteratur gör ju att man kan misstänka att historia faktiskt är känsligt?

"Den svenska historien skrivs också om, men på ett liksom blygsammare vis."

Och här i gränssnittet mellan historia och politik ser vi möjligen ett framtida slag om den svenska historieskrivningen. I den gängse bilden av framförallt efterkrigstidens historia är det ju socialdemokratin som tillsammans med liberala krafter skapade det moderna Sverige. Den där lilla exportberoende nationen. Sverigedemokraterna utmanar den bilden. Tydligast är det kanske i

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

Levande historieundervisning: skolbarn vid Musée d'Orsay.

FOTO: ALAMY

filmen *Ett folk, ett parti – Socialdemokraternas historia*. Kan ses på Youtube. Här utmålas Socialdemokraterna som de riktiga antie-miterna, rasbiologerna och förebilder för nazisterna.

Samtidigt gör Sverigedemokraterna anspråk på allt det bra i den socialdemokratiska historien: folkhemmet, omsorg om de svagaste i samhället, *svenskheten*.

Om jag hade varit socialdemokratisk politiker hade jag plockat upp den kastade handsken. Inte så att jag hade gjort en två timmar lång "dokumentär" om Sverigedemokraternas historia. Nej, jag hade börjat använda den guldgruva som den svenska arbetarlitteraturen trots allt är, i mina tal. Men det är jag det.

Socialdemokraterna fortsätter som de brukar.

Om jag säger *Segraren skriver historien*, håller de flesta med då också?

I sådana fall blir den här situationen mer prekär, för Sverigedemokraternas film är försätlig. Den utelämnar viktiga fakta och det krävs alltså hyfsade kunskaper i historia för att visa att den innehåller en hel del sakfel, så pass många att helheten faller.

I det politiska fält vi ser idag skulle det här kunna bli något som gör historieämnet angeläget igen, även, eller kanske framförallt, i den svenska skolan.

Eftersom *segraren skriver historien*.

Karin Stensdotter är arkitekt och författare.

Dags för en uppvärdering

I Sverige dominerar stoltheten över att ha brutit med väsentliga delar av vår historia. Stormaktstiden är pinsam för en nation som vill se sig som fredlig.

Av Ulla Gudmundson

Den 11 september 2002, alltså på årsdagen av attacken mot World Trade Center, höll USA:s dåvarande utrikesminister Colin Powell ett minnestal vid *Ground Zero*, kratern mitt på Manhattan som uppstod när de två flygplanen kraschade in i tvillingtornen.

Powell gjorde något som jag inte tror att en svensk utrikesminister skulle ha gjort i motsvarande situation. Han läste högt ur den amerikanska konstitutionen.

Det retoriska greppet var gripande och effektivt. Men det var inte nytt. Det användes, om man får tro historikern Thukydides, 2 433 år tidigare, av Atenens ledare Perikles i det så kallade gravtalet, den mest berömda passagen i *Det peloponnesiska krigets historia*. Talet hyllade de atenare som stupat under krigets första år. Perikles ärar dem med att beskriva karaktären hos den stat de dött för: "Dess namn är demokrati, emedan inflytandet i staten icke är begränsat till ett fåtal utan tillkommer de flesta." (övers. Fredrik Horn)

Är det en slump att samma grepp återkommer i båda talen? Nej. För ett viktigt inslag i den amerikanska självbilden är just synen på USA som direkt arvtagare till det bästa och mest tidlösa i arvet från Perikles Aten. Den liberala amerikanska demokratin blir med denna syn krönet på en lång utveckling, där den atenska demokratin är både historisk utgångspunkt och tidlöst giltig modell. Antiken, som den lärdes ut vid de amerikanska universiteten under 1900-talets sex första decennier, bidrog till att stärka banden till Europa. Kritiker har beskrivit den historiebild som förmedlades som abstrakt och idealiserad: en selektiv tuvhoppning mellan så kallade Magiska Ögonblick, en snitslad bana mot framtiden med början i – just det – Perikles Aten, över Rom, renässansen, Englands "ärorika revolution", amerikanska revolutionen, upphäavandet av slaveriet till slutmålet – den moderna amerikanska demokratin.

Men det är alltså svårt att – vilket man får anta att vissa på Skolverket anser – hävda att kunskap om antiken skulle sakna relevans för dagens värld. Den är tvärtom en resonansbotten. Ekot från Perikles hörs, exempelvis, i Jeremy Corbyns valslogan "for

the many, not the few" inför det brittiska parlamentsvalet den 12 december. I ett aktuellt belgiskt skolprojekt om migration utgår man från Vergilius hjälte Aeneas som den första flyktingen.

Varför vill alla regimer att deras barn och ungdomar ska undervisas i historia? frågar historikern Eric Hobsbawm i essäboken *On History*. Jo, svarar han, för att de ska gilla samhället de lever i och vara stolta över det. Hobsbawm citerar Ernest Renan: "Att missuppfatta historien är en väsentlig del av att vara en nation."

I Sverige dominerar stoltheten över att ha *brutit* med väsentliga delar av vår historia. Stormaktstiden, erövringarna, är en pinsam ryggsväck för en nation som vill se sig som fredlig, samarbetsinriktad, en *force for good* i världen. En parallell kan dras till påvedömet, som slog in på fredens väg först med Benedictus XV och första världskriget, sedan dess sekulära maktbas, Kyrkostaten, förlorats 1861–70 till det enade Italien. Vi berömmar oss av att ha dragit oss tillbaka från Europa, i något som skulle kunna kallas svensk exceptionalism. Ett första, kulturellt brott med den europeiska kontinenten var reformationen. Gustav Vasa är portalfiguren för det exceptionalistiska Sverige, och kungens sägenomspunna förhållande till dalkarlarna kan ses som arketyper för den historiesyn som betonar de fria, självägande böndernas roll i landets historia, med en kontinuitet där troheten mot kungen skulle transformeras till tilltron till en modern stat och till en hög värdering av social jämlikhet.

Men frågan är om inte också den synen delvis är ett uttryck för förlorad medvetenhet om ett sammanhang, i första hand med resten av Europa. När jag i UD:s stora konferensrum sett porträttet av Axel Oxenstierna, samma porträtt som fanns i min historiebok, har jag slagits av likheten med Philippe de Champaignes berömda porträtt av kardinal de Richelieu. Oxenstierna är klädd i svart, kardinalen i rött, men herrarna står i exakt samma pose, i helfigur, självsäkert med handen på höften och myndig blick.

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

Stormaktssvensk: Axel Oxenstierna.

FOTO: TT

”Vi berömmar oss av att ha dragit oss tillbaka från Europa, i något som skulle kunna kallas svensk exceptionalism.”

Det är nog ingen slump. Båda var grundläggare av moderna centralstater. Nyare historieforskning visar att det svenska samhället för hundra år sedan, i likhet med flertalet europeiska, var ekonomiskt starkt ojämnt – i själva verket ett av de mest ojämlika.

Hur kan historia uppvärderas i ett framstegs- och innovations-

inriktat land som Sverige? Att det behöver göras är självklart. Vi lever i och med historien vare sig vi vill eller inte, medvetet eller omedvetet. Att snävt fokusera enbart på skolans historieundervisning vore, tror jag, ett misstag. Hos mig väcktes historieintresset av läsning utanför skolan – min storebrors tummade *Gula brigadens hjältar*, ungdomsupplagan av *Fältskärns berättelser*, *Röda nejlikan*, *De tre musketörerna*. Varför inte fler historiska ungdomsböcker, nyutgåvor av klassiker, faktabaserade historiska datorspel? Skolan ska ge solid kunskap, men betydelsen av lust och fantasi i gestaltningen av historien ska inte underskattas.

Ulla Gudmundson är skribent och diplomat.

Att skriva sin egen historia

Medborgarnas intresse för sin historia ökar parallellt med att statens intresse för att förmedla vårt gemensamma förflutna mer eller mindre tycks ha upphört. Släktforskning ger en känsla av samtidig kontroll och frihet.

Av Karin Svanborg-Sjövall

Stamfadern, "Doctor Svanborg", visade sig vara en kvacksalvare.

År 1818 stämde han av landsfiskal Hofverberg för att olovligen ha befattat sig med att bota sjukdomar, men eftersom han bedömdes ha gjort mer nytta än skada beslutade domstolen att låta udda vara jämt. Det fanns ingen läkarexamen, rätt få spår av formell utbildning överhuvudtaget, men i hemmet fanns böcker på latin. Ingen vet hur Euklides eller de tjugoåtta böcker i medicin som finns nämnda i bouppteckningen hittade fram till den västerbottniska bondgården i Frostkåge, men någon nytta gjorde de uppenbarligen.

Att jag känner till något om denne märklige man beror på att min stillsamme farfar hade en våldsam passion. Släktforskningen grep honom som en feber, och det är möjligt att det var tur att digitaliseringen ännu inte fått fullt genomslag, annars hade han sannolikt helt glömt bort sin levande familj.

Tillgången på fullödiga, lätt sökbara digitala arkiv har fått intresset för släktforskning att explodera de senaste åren. I landsortspressen intervjuas häpna länsarkivarier om den plötsliga aktiviteten. Vid sidan av den förbättrade tillgängligheten spekulerar man om det kan bero på att vi idag är allt rörligare: den förlorade kopplingen till en särskild plats ökar behovet av förankring i tid och rum. Andra lyfter fram att metoderna blivit så avancerade: dna-spårning är idag en av världens snabbast växande branscher. Cirka 40 000 svenskar har redan själva topsat munhålan och betalat för en kartläggning som både kan inkludera en etnisk stamtavla och en skraddarsydd medicinsk riskanalys.

Man kan tycka att det ligger något paradoxalt i att medborgarnas intresse för sin historia ökar parallellt med att statens intresse för att förmedla vårt gemensamma förflutna mer eller mindre tycks ha upphört. Kronologisk, kollektiv historieskildring upplevs uppenbart som något arkaiskt, mindre relevant. Släktforskningen

däremot – denna en gång så ohippa fritidssysselsättning – har blivit intensivt modern, som gjord för en *insta-story*. Här är förstas också utgångspunkten det egna jaget, tidpunkten för sökandet hela familjens år noll. Det skänker en kittlande känsla av samtidig kontroll och frihet att inte bara kunna skriva sin egen historia, utan också skriva in sig själv.

Kanske är det också mer logiskt än motsägelsefullt att det privata intresset ökar samtidigt som den offentliga kunskapsförmedlingen har begränsats. Redan 1999 påpekade Peter Englund i *Dagens Nyheter* att historieundervisningen hade prioriterats ner utrymmesmässigt varje decennium sedan 1962, så antikens öde var väl en tidsfråga. I vår politiskt rödtonade modernitetsberättelse har man i vilket fall inte haft så stor användning för det som kom före Det stora projektet. Och möjligen, påpekade Englund, är det inte bara till nackdel. Vårt bristande intresse för att gå på gång slita loss sårskorpan på de historiska oförrätter vi glömt, eller aldrig upplevt, säger i sig något historiskt om den välsignade tillvaro vi har haft: "Lyckliga folk har ingen historia, lyder ett tyskt ordspråk, och såtillvida kan den svenska historielösheten inte bara ses som något ont."

Detta ligger det en hel del i. Måste man välja, har nog den politiska viljan att återkommande mobilisera runt slaget vid Trastfältet 1389 varit ett större problem för Balkan än många svensks brist på förståelse för varför just denna händelse har varit, och fortsatt är, så meningsbärande för serbisk identitet. Men när det nu finns fler alternativ än faktakunskaper och chauvinism kan man ju i dessa integrationsdebatternas tidevarv fundera över om det inte hade varit rätt bra om fler i majoritetsbefolkningen kände till denna del av många svenska medborgares kultur. På samma sätt, som det hade varit klagrande för många nya invånare i

TILL HISTORIENS FÖRSVAR!

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

*”Här är förstås också utgångspunkten
det egna jaget, tidpunkten för
sökandet hela familjens år noll.”*

vårt land, kanske i synnerhet den med erfarenhet av klanstrukturer, att få lära sig något om den Gustav Vasa eller den Axel Oxenstierna, som fortfarande ekar i vår rätt säregna förvaltningstradition? Det förflutnas vita fläckar lämnar förvisso alltid ett utrymme för kreativt berättande. Men det är också just i mellanrummen till

det vi vet, som utrymmet för fantasi och inlevelse får plats. Självförståelse är omöjlig i ett vakuum.

Helt säker kan jag förstås inte vara, för frågan blev av naturliga skäl aldrig ställd. Men jag är rätt övertygad om att min bildningsivrande farfar, som fostrade familjens första akademiker – båda legitimerade läkare, för övrigt – hade haft en mindre förlåtande attityd än landsfiskal Hofverberg. Min egen uppfattning är i vilket fall att mycket av den pedagogiska teori som tycks vägledda svenska myndigheter kan beskrivas i ett, enda runt litet ord: kvacksalveri. Som gör betydligt mer skada, än vad det gör nytta.

Karin Svanborg-Sjövall är vd på Timbro.

Ett enastående vittnesmål

I sin dagbok beskriver den judiske författaren Mihail Sebastian hur antisemitismen eskalerar i 1930- och 40-talens Rumänien, samtidigt som flera av hans vänner sympatiserar med det fascistiska Järngardet.

Av Peter Luthersson

Rumäniens president Klaus Iohannis tillkännagav i början av oktober att han har givit klartecken till uppförandet av ett museum över Förintelsen. I få länder är ett dylikt byggnadsverk mer motiverat. Efter decennier av förtigande och förnekande tycks sanningen om vad som hände under den period då Ion Antonescu var Rumäniens *conducător*, den 6 september 1940 till den 23 augusti 1944, få en chans att bli också officiell sanning. *Conducător*? Ja, det är förstås en beteckning som motsvarar vad som i Tredje riket kallades *Führer* och för de befogenheter som sammanhängde därmed. Facit över Förintelsens offer i områden som kontrollerades av Rumänien under Antonescus regeringstid summeras i skrivande stund till 280 000 rumänska och 380 000 ukrainska judar.

Lämpligt nog föreligger nu i svensk översättning en alldeles enastående bok som ger perspektiv på sådant som skedde i Rumänien alldeles före och under andra världskriget, Mihail Sebastians *Dagbok 1935–1944* (h:ström), översatt av Inger Johansson och med förord av författaren Henrik Nilsson. Dagbokens upphovsman föddes som Iosif Hechter 1907 men bytte 1935 ut sitt judiska födelsenamn mot den författarpseudonym under vilken han hade blivit etablerad i offentligheten. Mihail Sebastian skrev romaner, essäer och inte minst skådespel. Men han var även advokat och blev 1936 därutöver redaktör för de kungliga kulturstiftelsernas prestigefulla tidskrift. Att antise-

mitism hade fäste i Rumänien framgår redan på de första sidorna i dagboken, då det refereras till en uppblossande kampanj för att antalet judiska advokater bör kvoterar. (Att denna rumänska antisemitism hade rötter djupt ned i det förflutna är ett faktum men en annan historia.)

Ett spår som går att följa genom dagboken är hur antisemitismen ömsom intensifieras, ömsom mattas av under åren fram till Antonescus maktövertagande. En föraning om hur illa det kunde gå gav framförallt Octavian Gogas korta tid som premiärminister, mellan december 1937 och februari 1938. En upptrappning skedde likaledes under den samlingsregering som föregick Antonescus styre. Redan vid sitt makttillträde lät Antonescu avskeda alla judar

i statlig tjänst, men antisemitismen stegrades till full styrka först sedan Rumänien blivit Tredje rikets vapenbroder inför anfall mot Sovjetunionen den 22 juni 1941. De rumänska trupperna skulle återerövra Bukovina och Bessarabien, territorier som man hade tvingats avstå till Sovjet-

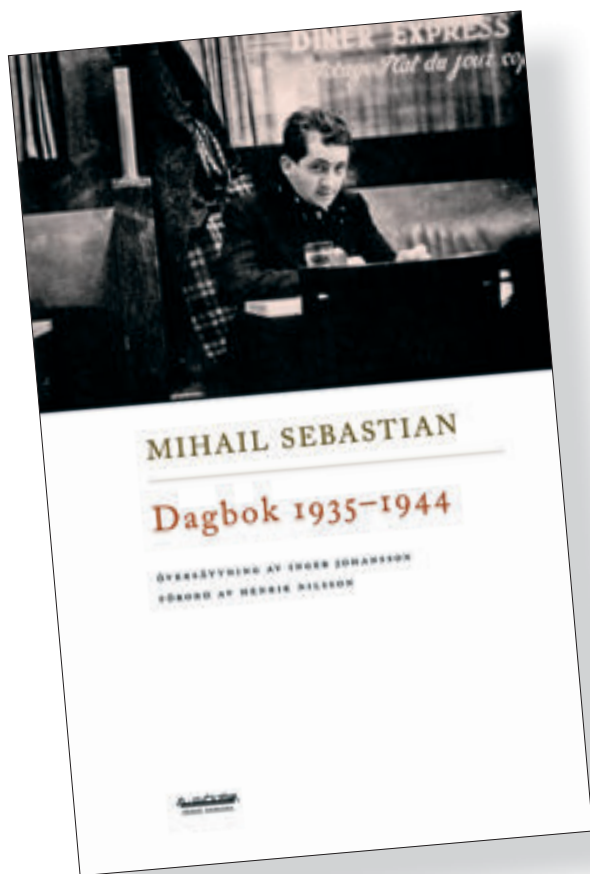
unionen efter att Molotov-Ribbentrop-pakten hade ingåtts, men nöjde sig inte därmed utan trängde fram betydligt längre.

Sebastian kan efter hand i sin dagbok rapportera om uppgifter som når honom i Bukarest, uppgifter om judars öden när den rumänska antisemitismen eskalerar, uppgifter om deportationer, dödsmarscher och massmord i flera provinser och erövrade områden. Och han förtecknar sådana trakasserier och påbud som drabbar judar som likt honom själv bor och befinner sig i Bukarest. Fastigheter

Peter Luthersson är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste böcker är *Ur dagboken* (2017), *Erfarenhetsunderskott. Noteringar om svensk 1800-talslitteratur* (2017) och en utgåva av Dante Alighieris *Om monarkien* i översättning av Arnold Norlind (2019).

ägda av judar konfiskeras. Nya hyreslagar tvingar judar att flytta från rymliga och bekväma lägenheter till sämre. Judar måste lämna in sina radioapparater, telefoner, cyklar, skidor och åtskilliga andra brukbara ägodelar till myndigheterna. Särskilda skatter införs för judar men inte för kristna. Verk av judiska författare avlägsnas från bibliotek och bokhandel. Judar får endast halva brödransoner men ska betala dubbelt pris. Judar tillåts köpa socker bara på bestämda dagar. Judar beordras att utföra tvångsarbete, i Sebastians fall snöskottning. Och så vidare.

Vad är det som gör Sebastians dagbok så intressant? Jo, det är en minutiös redovisning av en enskild och säregen individs erfarenhet och reflektion. Sebastian dras ned i fattigdom och förtvivlan men står hela tiden i kontakt med personer som tillhör vad som brukar kallas samhällseliten. Tilltagande utfrysning och isolering till trots umgås och samtalar han återkommande med allt från högt uppsatta tjänstemän i statsförvaltningen till medlemmar av kungafamiljen som de mot honom alltid lojala prins Antoine och prinsessan Elisabeth Bibescu. Framförallt står han i kontakt – förvisso successivt mer sporadiskt – med ledande intellektuella ur de kretsar som han tillhörde fullt ut till helt nyligen. Och de kretsarna är inte vilka kretsar som helst. Flertalet av Sebastians nära vänner är intellektuella som tillhör eller åtminstone sedan tidigt sympatiserar med den rumänska fascismens spjutspets, Järngardet.

Självklart är Sebastians sociala bakgrund en bidragande orsak till att han kunde överleva krigsåren. Men denna bakgrund skapar också spelrum för historiens komplexitet och ironi. Hans närmaste vän är den sedermera världsberömda religionshistorikern Mircea Eliade, som när han samtalar med Sebastian under 1930-talet inte döljer utan bryskt framhåller sin antisemitism och sin sympati för fascism och nazism, sin beundran för Franco och sin

uppslutning bakom Järngardet. Hos Eliade dricker Sebastian likväl champagne på sin 29-årsdag, firar nyår när år 1937 bryter in och äter till och med middag tillsammans med Järngardets grundare och ledare Corneliu Codreanu. När järngardister mördar den förhållandevis liberalt sinnade premiärministern Armand Călinescu i september 1939 bekymrar sig Sebastian för Eliade: "Ringde upp Mircea eftersom jag är orolig också för hans öde." Efter mordet har nämligen inte bara gärningsmännen utan åtskilliga andra järngardister skyndsamt avrättats. Och Sebastian inte bara ringer Eliade: "Jag åkte hem till dem, eftersom jag vet att ingen har kurage nog att hälsa på dem nu."

Järngardisterna tog plats i Antonescus regering men fann inte regeringschefen radikal nog. I januari 1941 gjorde de uppror, vilket slogs ned efter att ha kulminerat med en pogrom i själva Bukarest. Eliade kunde glida åt sidan som Rumäniens kulturattaché i Lissabon. Inte bara geografiskt blev avståndet mellan honom och Sebastian nu större. Den förra var, vilket Sebastian omvittnar i maj 1942, "mer legionärsympatisör än någonsin". Icke desto mindre strövar Eliade, som är på tillfälligt besök i hemlandet, tillsammans med Sebastian runt i Bukarest i juli 1944. De tittar på förödelsen efter ett i raden av bombangrepp som har inträffat sedan krigslyckan på östfronten vände. Sedan ganska länge är Sebastian nu klar över vilken logik som kommer att vidta. Rollerna kommer att bli bestående, både hans egen och Eliades: "Ingenting ursäktar misslyckandet. Framgången är och förblir framgång – till och med när den är frukten av moralisk uselhet."

När logiken verkligen bryter in blir Sebastians äckelkänsla honom stundom övermäktig. Överallt i offentligheten möter omkostymerade opportunisterna. Victor Eftimiu hade 1942 i en bok gjort ett antisemitiskt utfall mot Sebastian, som då genast antecknade: "En vacker dag kommer Eftimiu att vara förkämpe för extremdemokratien, medan jag fortfarande är huligan." Ett par år senare kan Sebastian notera att Eftimiu efter den ryska inmarschen och Antonescus nederlag väljs till ordförande i Rumäniens författarförening. Under de nya omständigheterna grubblar Sebastian över "var jag ska få tag i människor jag är intresserad av".

De gamla vännerna kan väcka sammansatta känslor. Camil Petrescu, författare och under en tid chef för Nationalteatern, hätsk antisemit och anhängare av Järngardet, hade i juli 1941 låtit Sebastian veta att denne inte skulle räkna med honom om han råkade i "allvarlig knipa" och att Petrescu betraktade det som "oförsäkt" om någon vände sig till en vän bara för att denne var "mindre utsatt". I början av september 1944 är situationen omkastad: "Likblek och skräckslagen som han är klamrar sig Camil Petrescu fast vid mig och Belu. Jag tycker synd om honom. Han är

så livrädd att han inte hänger ihop. Han skulle vilja demonstrera, rättfärdiga sig, försvara sig." (Belu är en yngre bror till Sebastian.) Petrescu kom 1947 – förstås – att väljas in i Rumänska akademien.

Sebastian får efter den 23 augusti 1944 en handfull erbjudanden om åtråvärda jobb men avböjer dem alla, eftersom han i förslagsställarna ser skurkar som plöts-

ligt vill posera som godhjärtade, skurkar som vill visa upp att de nu minsann enrollerar judar. Vad finns för övrigt att hoppas på i en tillvaro där ens nation och vardagsliv blir underkastat Sovjetunionens och Stalins gottfinnande? Sebastian rådfrågar Constantin Vișoianu, "en intelligent person, en fri ande utan fördomar", tillika delegat i Rumäniens förhandlingsdelegation i Moskva. Mellan fyra ögon säger Vișoianu som det är: I Sovjetunionen existerar "ingen frihet". Där saknas "allt det vi har älskat, diskretionen, den moraliska elegansen, ironin, respekten för idéer, den estetiska livskänslan". Sovjetunionen erbjuder blott "en värld utan raffinering".

"Den breda massan gör hans och judarnas utsatthet än värre genom sin förtjusning, ja, sin entusiasm över det antisemitiska maskineriet."

Efter att ha överlevt Antonescus diktatur upphör inte utan växer Sebastians missmod: "Den indoktrinerade idiotin är svårare att fördrå än den rena idiotin." Han tycks inte längre finna tröst ens i de två faktorer som vid sidan av den sociala bakgrunden har hjälpt honom att överleva krigsåren: musik och litteratur. Tills hans radioapparat togs i beslag lyssnade han på utsända konserter, helst verk av stora tyska tonsättare som Bach och Beethoven. Läste kopiöst mycket gjorde han fortsatt fram till "vilddjursfalls", främst fransk och engelsk litteratur, även om den författare som han fann vara bäst på att allsidigt beskriva och förklara förhållanden som liknade dem som omgav honom varken var fransk eller engelsk utan grekisk, närmare bestämt Thukydides, som i en i högsta grad levande klassiker berättar om det krig mellan Sparta och Aten i vilket han själv deltog på 400-talet före Kristus.

Sebastian överlevde inte bara Antonescus diktatur utan även Hitlers. Den 16 april 1940 hade han i sin dagbok antecknat att han ägde föresatsen att leva tillräckligt länge "för att med egna ögon få se hitlerismens fall". Den 29 maj 1945 blev han påkörd och dödad av en lastbil i Bukarests centrum när han var på väg till en föreläsning där han skulle tala om Balzac.

På två frågor återstår att antyda svar: Hur var Mihail Sebastians inställning till det judiska? Och vad var det som hade kunnat föra honom in i en krets av anhängare till Järngardet?

Sebastian var, det är det korta svaret på den första frågan, en sekulariserad jude som under trycket av tilltagande förföljelse och förnedring identifierade sig starkare och starkare med det judiska. Antisemitismen öppnar när den passerar en viss nivå en djup klyfta inte bara mellan honom och de tillfälliga makthavarna utan mellan honom och "folkets breda massor", de kristna rumänerna i gemen. De tillfälliga makthavarna kan skapa en samhällsordning som för honom innebär ständig oro inte bara för sitt eget liv utan för sin familj, sin mors och sina bröders, och judarnas överhuvudtaget, närmare bestämt (som han skriver den 5 augusti 1941) "detta enorma antisemitiska maskineri som den rumänska staten är med sina kontor och myndigheter, sin press och sina institutioner, sina lagar och förfaranden". Den breda massan gör hans och judarnas utsatthet än värre genom sin förtjusning, ja, sin entusiasm över det antisemitiska maskineriet, dess jubel över varje skruv som dras åt hårdare och varje vevaxel som matar fram lidande: "Judar som blöder, judar som hånas har varit folknöjet framför andra."

Placerad i dessa omständigheter läser Sebastian om judisk historia, till exempel om pogromer vid medeltidens slut i Simon Dubnows *Jüdische Geschichte* och om fördrivningen av judar från Spanien i Valeriu Marcus *Die Vertriebung der Juden aus Spanien*. I sin dagbok börjar han omnämna att han firar judiska högtider, som *tisha beav* (till minne av att templet i Jerusalem förstördes), *rosh hashana* (judiskt nyår) och *pesach* (till minne av uttåget ur Egypten), och att han besöker synagogan och lyssnar på rabbinen Alexandru Safran. Om dennes predikan meddelar han: "Korkat, pretentiöst, essäistiskt, journalistiskt, utan djup, utan allvar, utan glöd. Men människor grät – och jag fick själv tårar i ögonen."

En känsla av tillhörighet och gemenskap kommer här till uttryck. Så har förvisso skett tidigare. I oktober 1939 kunde Sebastian nästan lite lättsinnigt skriva: "Det är bra att veta att man tillhör ett släkte som sett åtskilligt under seklernas lopp – vissa saker till och med mer fruktansvärda än de som sker i dag." Förvisso har han redan en månad tidigare nedtecknat: "Tänker på Polens judar under den hitleristiska ockupationen." Men det ska dröja ytterligare några månader, till januari 1940, innan han konstaterar att

det som händer dem är "fasansfullt bortom all beskrivning". Och det ska dröja ännu längre innan han mer radikalt formulerar sin känsla av tillhörighet och gemenskap.

Den 9 september 1941 nämner han att skyldigheten för judar att på sin kläder bära "den sexuddiga stjärnan" har senarelagts: "Det gläder mig inte det minsta. Jag hade vant mig vid tanken på att bära en gul lapp med en davidsstjärna. Jag hade föreställt mig allt obehag, alla risker, alla faror, men när den första bestörtningen hade lagt sig inte bara resignerade jag utan började betrakta den som en sorts identitetstecken. Och mer än så: en sorts medalj, ett tecken på mitt avståndstagande från alla pågående skändligheter, ett tecken på min ansvarsfrihet, min oskuld." Den 17 december 1941 faller orden skenbart mer tvekan men i realiteten än definitiva: "Någonstans, på en ö med sol och skugga, i fullkomlig frid och fred, i fullkomlig trygghet skulle det när allt kom omkring inte spela mig någon roll om jag var eller inte var jude. Men här och nu kan jag inte vara något annat. Och jag tror inte att jag ens skulle vilja det."

Återstår fråga två. En avgörande faktor var Nae Ionescu, filosofiprofessor vid universitetet i Bukarest och ledande ideolog inom Järngardet, stundom rentav utpekad som dess chefsideolog. Kring sig samlade han begåvade studenter, som Mircea Eliade och E M Cioran men även Mihail Sebastian. Han gav elever som dessa en publicistisk plattform i den tidning för vilken han parallellt var chefredaktör, *Cuvântul*, och han

lät dem stråla samman för perspektivrikt meningsutbyte i den av honom själv ledda föreningen Credinta. Sebastian vann 1934 framgång med en dagboksroman, *De douăzeci de ani* ("I tvåtusen år"). Anmärkningsvärt nog var den försedd med ett kraftigt antisemitiskt förord författat av Ionescu. I sin egen dagbok

berättar Sebastian exempelvis hur han i mars 1935 hör Ionescu föreläsa och därvid säga sådant som: "Politik är vad vi kallar ett krigstillstånd. Ett parti hyser i själva sitt väsen förpliktelsen att utplåna alla andra partier." Och: "En nation definieras av ekvationen vän-fiende." Sebastian tar i dagboken med förskräckelse avstånd från dylika ståndpunkter, men han tar inte avstånd från Ionescu.

Istället försöker han förstå honom. Han provar att frilägga den existentiella bakgrunden till den intagna positionen. Och han stannar vid en förklaring som Ionescu själv har framkastat. I ett samtal med Sebastian har denne sagt att hans bekännelse till kollektivismen är "ett tragiskt försök att lämna ensamheten". Sådana skäl begriper sig Sebastian på. Och kanske är det på grund av den utsagan som han själv efter Antonescus nederlag och de rödas seger som viktigast av allt (antitetiskt) utpekar "den intellektuelles frihet att försvara sin ensamhet".

I ngen har som hans gamle lärare kunnat stimulera hans eget tänkande. Tidigt i sin dagbok refererar han till Ionescu som "tveklöst den intressantaste och mest komplexa människa jag känt". Och han bekänner sin "kärlek till honom". Förbluffande är måhända att denna inställning blir bestående. Den 26 februari 1940 antecknar Sebastian: "Träffade Nae Ionescu på Ateneum i lördags kväll (mycket vacker konsert med Walter Gieseking). Jag blev väldigt glad över att få se honom och vi kom överens om att jag skulle komma hem och hälsa på honom någon förmiddag." Det besöket blev aldrig av. Ett par veckor senare var Ionescu död, sannolikt i en hjärtinfarkt. Vid dödsbudet skyndar sig Sebastian till hans hem: "Nervös gråt som var omöjlig att hejda när jag i går förmiddag steg in i Nae Ionescus hem två timmar efter hans död." Under resten av Sebastians liv ska Ionescu vara en återkommande gäst i nattens drömmar. ✱

"Sebastian dras ned i fattigdom och förtvivlan men står hela tiden i kontakt med personer som tillhör vad som brukar kallas samhällseliten."

RELIGION

Våra bibliska rötter

I en aktuell bok visar Dan Korn hur västvärldens demokratier har sitt ursprung i de judisk-kristna traditionerna, skriver **Susanna Birgersson**.

GUD ÄR DÖD, utropade Friedrich Nietzsche. Fast inte triumferande, utan beklagande, eftersom han förutsåg att ångest och galenskap skulle ersätta gudstron. Han anklagade de kristna för att själva ha dödat sin gud, när de genom århundradena krympt och förkvävt honom: Gud är god, så god och barmhärtig att något sådant som vrede, hämnd, avundsjuka, list och våld inte kan finnas i hans väsen. Kvar blir en gud som oskadliggjorts och därför blivit meningslös.

Kapitlet om Nietzsche är ett slags höjdpunkt i Dan Korn's bok *Som om Gud fanns. Det sekulära samhällets religiösa rötter* (Timbro), en tragisk klimax om ett dödsbud som världen inte klarat av att hantera. Istället för att ta konsekvenserna av att Gud är död pågår ett slags frenetisk men gudlös religionsutövning med alla de välkända ingredienserna. Vi ser på hela vår civilisation som bärare av arvsynd. Särskilt vita män bör göra ständig bot för västvärldens övergrepp. Överallt varnas för undergången, inte som ett fenomen vi ska ta oss an med vetenskapens hjälp, utan som ett straff för våra synder, vår klimatskuld. Dagstidningarna svämmas över av betraktelser om botgöring i form av flygcelibat och klimatkompensation. Uppståndelsen kring Greta Thunberg är inte rationell, den är religiös och rituell. Metoo var en väckelserörelse. Kättare, människor som ifrågasätter de rådande paradigmen förses med förödmjukande etiketter och omtalas bara med löje eller fasa.

Det enda som saknas i denna nya religion är en gud som kan ge nåd och förlåtelse.

Vi lever som om Gud fanns, som om ont och gott och synd och skuld och skam är metafysiska realiteter, väl avgränsade och definierade av något utanför människan. Allt detta beskriver Dan Korn träffande, men det finns också en annan och fylligare berättelse som löper genom boken, den om hur västvärldens demokratiska samhällen vuxit fram ur de judisk-kristna skrifterna och traditionerna. Ofta börjar

annars individualismens och den liberala demokratins historieskrivning hos Martin Luther. Vi har lärt oss att den tyske reformatorns förkunnelse om rättfärdiggörelse genom tro, och hans bibelöversättning som gjorde att enskilda, vanliga människor själva kunde tolka skriften, var fröet till den individualism som till slut blev religionen övermäktig. Men Korn går mycket längre tillbaka, ända till Adam och Abraham.

VI TÄNKER OFTA att vår demokrati har sina rötter i antiken. Lärde vi oss inte det redan på högstadiet? Men etymologin är en sak, det idémässiga tankegodset en annan. Vårt folkstyre utgår från idéer om att alla människor har samma ställning inför sin skapare. Av Gud har de fått rättigheter, och alla har fått samma. När Thomas Paine, en av 1700-talets främsta demokratiteoretiker,

Kyrkan behöver påminna om att den viktigaste kampen mellan ont och gott i alla tider har utkämpats i människans själ.

ker, pläderade för demokrati var det inte med hänvisningar till omröstningarna bland Athens fria män, utan med argument destillerade från Bibelns första sidor.

Berättelsen om Abraham är berättelsen om hur en individ reser sig upp och går sin egen väg. På Guds befallning övergav patriarken sin klan och drog till en främmande plats. Han bröt sig loss från den då normala samhällsstrukturen. Hans släkt blev inte en ny klan, utan en nation.

Många hundra år senare, när israeliterna flytt från Egypten och vandrade runt i öknen, fick de lagen av Gud. Den moderne bibelläsaren slås givetvis av de stränga

Som bruset i en snäcka

64 Henrik Nilsson läser Sophia de Mello Breyner Andresen

Kvinnor på gränsen till nervsammanbrott

66 Maxim Grigoriev läser Mela Hartwig

Historia från en cykelsadel

68 Martin Lagerholm besöker Hiddensee

Individualismens baksida

69 Karin Pihl undrar varför vi mår så dåligt

En feministisk grundtext

70 Sven-Johan Spånberg läser John Stuart Mill

Krönika

71 Benjamin Katzeff Silberstein besöker det ovanliga vanliga Israel

I korthet

71 Charlotta E Lindell om författares husdjur

straffen i Moseböckerna. Men Korn framhåller istället att lagarna, i egenskap av just lagar, slet rättsskipningen ur familjens och släktens händer, och placerade den hos en stat. I själva tillkomsten ligger möjligheten till "likhet inför lagen". Och redan i öknens skildes de religiösa ämbetena från den politiska makten – också det en av vårt styrelseskicks hörnstenar.

Visst var straffet för exempelvis äktenskapsbrott oerhört hårt. Men lagen föreskrev, påpekar Korn, att ingen fick dömas utan trovärdiga vittnen. De flesta äktenskapsbrytare slapp därmed straff, samtidigt som lagen talade om att handlingen var fel.

Och så där fortsätter det. Författaren drar med oss genom vår civilisations historia, gör väntade och oväntade nedslag, vilka leder vidare till kloka och ofta egensinniga reflektioner som i sin tur syftar till att blottlägga att vårt samhälles själva arvs-massa är judisk-kristen. Han varvar folk-livsskrönor med hänvisningar till kyrkofäder, han berättar om upplysningen och om hur medeltiden i efterhand blev "the dark ages". I en särskilt intressant passage redogör han för den motsättning mellan religion och vetenskap som konstruerades på 1800-talet, och som kanske mer än något annat har fått oss att tro att vetenskapens största fiende var, och fortfarande är, religionen.

DET ÄR FORMIDABELT och oavslutligen intressant. Av och till blir jag lite betänksam inför beskrivningarna av den kristna traditionens beståndsdelar. Dan Korn skriver till exempel att Jesus själv bara var intresserad av att få judiska efterföljare och att det var Paulus som gjorde kristendomen till en religion med universella anspråk. Som om inte Nya testamentets mest kända Jesuscitat lyder: "Så älskade Gud världen att han utgav sin enfödde son...", som om inte Jesu sista ord löd "Mig är given all makt i himmelen och på jorden. Gå därför ut och gör alla folk till lärjungar..."

Att arvsyndens härstammar från Augustinus och att Luther påstod att människor måste synda för att kunna få förlåtelse och frälsning är diskutabla utsagor. "Se, i synd är jag född, och i synd har min moder avlat mig", skriver till exempel kung David i Psaltaren 51, och Nya testamentet är fullt av resonemang om hur vi alla är fallna varelser. Det är fyndigt men förenklat att göra arvsyndens som fenomen till Augustinus uppfinning. Och Luthers ord om att "Var en syndare och låt dina synder vara stora..." bör nog snarast förstås som en uppmaning att erkänna allvaret i den synd man oundvikligen begår.

Men trots detta upplever man som läsare att Dan Korn, själv djupt förankrad

Moses avbildad av Gustave Doré.

FOTO: ALAMY

i den judiska traditionen, tar den kristna tron på större allvar än många av dagens tongivande kristna teologer.

På bokens sista sidor förskrivs receptet, försoningen kan man säga, för en sekulär mänsklighet, plågad av skuld och skam och självförakt, utan utsikt till nåd och förlåtelse, och det är kärlek till mänskligheten: att lära sig älska världen som den är, med vad den rymmer av godhet, ondska och allt däremellan.

JAG FÖRSTÅR INTE riktigt vad det betyder. Det låter som något en skrivande människa kan trösta sig med när hon formulerar orden. Ett mer generellt verkningfullt botemedel vore att uppmuntra människor att lägga av sig det dåliga samvetet för all världens orättvisa, och rikta blicken mot dem som finns i deras närhet. Att älska fastrar och mosttrar, svärdöttrar och bonusbarn, grannar och kolleger, tvättstugekommendanten och telefonförsäl-

jare, närområdets tiggare och alkoholister, släktens rasister – det är det svåraste som finns. Och det fungerar förbluffande effektivt mot den sekulär-religiösa nitälskan som inte sprider annat än självgodhet, fördömelse och depression.

OCH SOM KRISTEN tänker jag att kyrkan måste berätta att Gud inte alls är död. Att han aldrig var den svaga oförargliga gud som Nietzsche menade att vi kristna har gjort honom till. Att han i sin barmhärtighet vredgas över ondskan, nu precis som på Gamla testamentets tid, att han vill ha tillbedjan, nu som då, att han kräver att vi förvaltar vårt pund, nu precis som i Jesu liknelser, att Gud aldrig slutade att vara helig. Kyrkan behöver påminna om att den viktigaste kampen mellan ont och gott i alla tider har utkämpats i människans själ, och att i förhållande till den kampen är all annan rädda-världen-aktivism av underordnad betydelse. ✨

Som bruset i en snäcka

I år skulle den portugisiska poeten Sophia de Mello Breyner Andresen ha fyllt 100, och den första biografen om henne har utkommit, skriver **Henrik Nilsson**.

ENLIGT EN GAMMAL legend grundades Lisabon av Odysseus under hans irrfärder tillbaka till ön Ithaka. Jag har en känsla av att Sophia de Mello Breyner Andresen (1919–2004) inte hade något emot denna fantasifulle historieskrivning. I hennes poesi existerar inte något Gibraltar sund; Atlantens och Medelhavets vågor bildar ett gemensamt brus och de algarviska fiskebyarnas sägner existerar parallellt med de antika grekiska myterna. Den egna släkthistorien hade emellertid också en nordlig anknytning. Hon var barnbarnsbarn till en sjöman från ön Föhr i Nordsjön, som vid den tiden tillhörde Danmark. I mitten av 1800-talet mönstrade han av i Porto. Där gifte han in sig i en aristokratisk familj och blev en framgångsrik företagare som bland annat grundade det ännu existerande portvinsföretaget Andresen.

När man i Portugal i år uppmärksammar hundraårsjubileet av landets kanske främsta kvinnliga lyriker under 1900-talet framträder bilden av någon som vid upprepade tillfällen avvek från de förväntningar som rådde i hennes samhällsklass. Hon fullföljde aldrig sina universitetsstudier i filologi, gifte sig med en äldre vänsterinriad litteraturkritiker och drog sig inte för att kritisera Salazars högerauktoritära regim. Med åren kom hon att inta en sådan särställning i landets litteratur och samhällsliv att de flesta refererade till henne endast genom förnamnet Sophia. Numera ligger hon begravd i Panteão-palatset, där hon är den enda kvinnan förutom fadosångerskan Amália Rodrigues.

Samma år som hon föddes såg Första republiken dagens ljus i Portugal, en politiskt och socialt ytterst instabil period. En lång rad regeringar avlöste varandra fram till den militärkupp som 1926 banade vägen för Nya staten, den mest långvariga diktaturen i Väst Europa under förra seklet. Det var dock en turbulens som knappast påverkade Sophias uppväxt i det ståtliga släkthus som på den tiden låg utanför Portos centrum, men som idag är en del av stadens Botaniska trädgård. Lekarna och dagdrömmarna där skulle långt senare ge upphov till några av de mycket lästa barnböcker hon skrev i vuxen ålder. Det är möjligt att hennes privilegierade bakgrund banade väg för det autodidaktiska vägvalet,

där privatlärare och omfattande resor lade grunden till den västerländska bildnings-tradition som bär upp hennes poesi.

NÄR HON DEBUTERADE med diktsamlingen *Poesia* 1944 var det i ett tudelat portugisiskt litterärt klimat. Den folkligt inriktade neorealismen belyste arbetarklassens villkor, något som också innefattade en för-täckt kritik av den politiska makten. Men på 1940-talet trädde också en rad poeter fram kring tidskriften *Cadernos de poesia*; röster med olika temperament men som samtliga odlade ett koncentrerat språk

*Jag hade vänner
som dog, vänner som
bröt upp. / Och
andra som krossade
sina pannor mot
tiden. / Jag hatade
allt som var
bekvämt. / Jag sökte
mig själv i ljuset, i
havet, i vinden.*

och som avvisade uppfattningen att poesin skulle gå ideologiska ärenden. Hit hörde förutom Sophia generationskamrater som Jorge de Sena – med vilken hon förde en livaktig korrespondens – och Eugénio de Andrade, som blev känd inte minst för sin erotiska poesi. Tillsammans med andra portugisiska 1900-talspoeter presenterades de för svenska läsare i Marianne Sandels förnämliga antologi *Smaken av oceanerna* (1982).

För ett drygt decennium sedan förädrades Sophia en egen liten urvalsvolym med tolkningar till svenska gjorda av Lasse Söderberg, *I tingens namn* (2007). I förordet skriver översättaren att det hos denna poet finns en hög ton "som man i förstone kan tycka står i motsättning till vardagslivet". Men Sophias dikter, tillägger Söderberg, är samtidigt "enkla och rena, om än inte enkla i meningen okomplicerade". Det är en god karaktäristik av en poet som idag

kan tyckas något otidsenlig – inte minst i sin romantiska och exalterade syn på poetrollen – men det är i så fall en otidsenlighet som överblickar stora förflutna tidsrymder. Om några nutida läsare faller ifrån, upprätthåller hon samtidigt en vital dialog med en lång rad skenbart döda röster. Till dessa hör inte minst de båda stora föregångarna inom den portugisiska litteraturen, nationalskalden Luís de Camões från 1500-talet och den moderne förgrundsgestalten Fernando Pessoa, den "tillbaka-dragne visionären" som hon i en dikt kallar honom. Både i hennes liv och hennes poesi märktes en dragning till de grundläggande elementen. I dikten "Biografi" står att läsa: "Jag hade vänner som dog, vänner som bröt upp. / Och andra som krossade sina pannor mot tiden. / Jag hatade allt som var bekvämt. / Jag sökte mig själv i ljuset, i havet, i vinden."

Det vore emellertid ett misstag att betrakta Sophia som en helt igenom opolitisk poet. Även om hon trivdes bäst i de tysta grotterna vid kusten i Lagos eller under kolonnerna i kvällsljuset på Kap Sunion, undkom hon knappast sin turbulenta tid. Under många år blev hennes hem på Travessa das Mónicas i Lissabon en viktig samlingsplats för oppositionellt sinnade intellektuella. I en dikt från mitten av 60-talet liknade hon indirekt Salazar vid "den gamle gamen" och i en annan dikt från samma period porträtterade hon en av alla dessa unga män som skickades till kolonialkrigen i Afrika och återvände "med döden stämplad i passet". När hon togs in till förhör hos säkerhetspolisen Pide behandlade hon sina utfrågare med aristokratisk kyla.

EFTER MILITÄRKUPPEN 1974 tillägnade hon nejlíkerevolutionen en dikt som fångar den kortvariga känslan av att allting tycktes vara möjligt, innan nya problem ersatte de gamla: "Detta är morgonen jag väntade på / Den begynnande dagen ren och helgjuten / Då vi träder ur natten och tystnaden / Och fritt bebor tidens substans." Efter demokratins införande blev hon under några år parlamentsledamot för Socialistpartiet, men hennes personlighet tycks inte ha passerat det politiska livet. I ett brev till vännen Jorge de Sena skrev hon att

Sophia de Mello Breyner Andresen.

FOTO: ANTÓNIO PEDRO FERREIRA

”revolutionens tragedi är dess kulturella inkompetens” och tillade: ”Dag för dag har jag sett vänstern begå självmord! Du anar inte hur ensam jag har känt mig!”

Tidigare i år kom den första biografien om Sophia i Portugal, journalisten Isabel Nerys *Sophia de Mello Breyner Andresen*. Trots stora ansträngningar och omfattande efterforskningar saknas här å ena sidan en riktigt djuplodande blick på biografiobjektets litterära gärning, å andra sidan får läsaren bara glimtvis en känsla för Sophias person. Jag föredrar då att återvända i tankarna till mitt enda egna möte med Sophia. Det skedde i Malmö för tjugo år sedan, inom ramen för de internationella poesidagarna. Sophia var en av de inbjudna gästerna och skulle läsa dikter på en krog på Möllevången. Problemet var att det stora flertalet av gästerna i lokalen inte hade kommit dit för att lyssna på poesi, än mindre visste de att den spåda äldre damen som talade lite för långt ifrån mikrofonen var en av Portugals mest kända poeter. Själv stod jag snett bakom Sophia och försökte urskilja hennes lågt surrande portugisiska, detta språk som Cervantes en gång beskrev som ”kastilianska utan ben”. Jag tror faktiskt att jag var den enda på hela restaurangen som hörde vad hon sade, vilket kändes både privilegierat och sorgligt.

I EFTERHAND HAR jag tänkt att det kanske finns röster som inte lämpar sig för att lyssna på i grupp. Att lyssna till Sophia var som att lyssna till bruset av havet i en snäcka; omöjligt att göra annat än på egen hand. Dessa snäckor som jag föreställer mig att hon alltid letade efter under sina promenader på stränderna i Portugal och Grekland, och som också ofta dök upp i hennes poesi. En av hennes mest kända dikter är också en de kortaste, och heter ”Inskription”: ”När jag dör ska jag vända åter / För att söka stunderna då jag inte levde vid havet.” I närheten av huset i Lissabon där hon bodde under huvuddelen av sitt vuxna liv finns en utsiktsplats dit hon brukade gå. Det är lätt att missa den i turisternas trängsel, men för några år sedan uppfördes där en byst av Sophia i brons. Huvudet är sträckt och ansiktet på samma gång strängt och avklarat. Blicken är uppmärksamt riktad ut mot floden som leder till havet – som om hon alltså spanade efter den Odysseus med vilken allting började. ✨

LITTERATUR

Kvinnor på gränsen till nervsammanbrott

När den österrika författaren Mela Hartwig tvingades gå i exil på 1930-talet slogs hennes författarskap i spillror. De senaste åren har hon återupprättats, skriver **Maxim Grigoriev**.

ALLTING I ÖSTERRIKISKAN Mela Hartwigs (1893–1967) liv tycks ha varit dåligt tajmat. När hon debuterade som författare i slutet på 1920-talet höll den judiskt dominerade intelligentian som fått namnet ”Die Wiener Moderne” på att åldras. Wien var inte längre modernitetens centrum, vilket det hade varit alldeles nyss. I takt med att landet nazifierades blev det dessutom allt svårare för en författare med judiska rötter att publicera sina böcker. Efter Anschluss tvingades hon att fly till England och hamnade i ett exilvakuum. Hon fortsatte visserligen att skriva på tyska. Men författarskapet, som ännu inte hade hunnit konsolideras, slogs i spillror och föll i glömska.

Hon fick vänta länge på upprättelse. På 1990-talet återutgavs visserligen debutnovellsamlingen med ett erotiskt antydande omslag, men det är först när det österrikiska förlaget Droschl år 2001 gav ut den tidigare opublicerade romanen *Bin ich ein überflüssiger Mensch?* som Hartwig började ta plats i den europeiska litteraturhistorien. Romanen togs emot mycket väl och har sedan dess översatts till både engelska och franska och börjat leta sig in i föreställningen om det postfreudianska Wien och expressionismen. Under tiden har förlaget utan brådska arbetat sig igenom Hartwigs *Nachlass*. Efter framgången med den första nyutgåvan återutgavs även debutromanen *Das Weib ist ein Nichts* samt två år därpå *Das Verbrechen*, en samling noveller från olika skeden i författarskapet. Förra året utkom så till sist ytterligare ett tidigare outgivet verk från Hartwigs arkiv på Wiener Stadt- und Landesbibliothek: *Inferno* (1948). Ytterligare två exilromaner väntar på publicering: *Der verlorene Traum* (1943) samt det sena och oavslutade *Die andere Wirklichkeit* (1967).

Hartwigs debut *Ekstasen* (1928) var en expressionistiskt färgad novellsamling som med sina skildringar av kvinnlig sexualitet, manligt våld, fadersmord och annan freudianisk väckte åtskillig uppmärksamhet. Boken har beskrivits som ”ett kritiskt alternativ till tidiga psykoanalysens

fallstudier”, skriven utifrån de kvinnliga ”hysterikornas” perspektiv. De fyra långnovellerna porträtterar kvinnor på gränsen till nervsammanbrott.

Den roman som därpå följde, *Das Weib ist ein Nichts* (1929), är en första mer explicit undersökning av det som skulle bli ett viktigt tema för henne: den tomma kvinnan och hennes tragikomiska försök att konstruera ett eget jag. Romanens huvudperson Babiana skiftar identitet i varje nytt förhållande med en man. Hennes inre jaglöshet, självhat och undergivenhet kontrasterar mot männens till synes oföränderliga, autentiska karaktärer. Hellhetsintrycket är emellertid omvänt: just för att Babiana är den enda namngivna – ett grepp Hartwig använder även i senare romaner – framstår hon, hur mycket hon själv än förnekar det, som den enda autentiska människan.

DET ÄR DOCK nästa roman som gör författarskapet intressant även idag. Hur skildrar man en förtryckt medelmåtta? *Bin ich ein überflüssiger Mensch?* är en välavvägd, torrt ironisk skildring i nysaklig stil av en gestalt någonstans mellan Emmanuel Boves melankoliske clown Victor i *Mina vänner* och Knut Hamsuns ensamme, rabiate jagberättare i *Svält*. Jagberättaren Luise är en passionerat självhatande sekreterare, som hankar sig fram i krigs- och efterkrigs-Wien, ständigt hungrig och självmedveten. ”Det är hybris, Luise, att tro så lite om sig själv”, säger hennes kortvarige pojkvän, en finnickig läkarstudent som hon förälskat sig i av den enda anledningen att han är den förste man som finner henne attraktiv.

Hela livet är en konsekvent besvikelse för denna självupptagna och räddhågsna medelmåtta. Hon har inga intressen, glider håglöst och obemärkt genom livet, får då och då sparken, låter sig förföras av lurendrejure och förlovar sig med en man som hon ”inte har någonting emot”. Först när hon träffar en ung skådespelerska, den vackra, populära och utlevande Elizabeth inser Luise att hon i henne ser en

spegelbild av sitt eget jag. Detta möte med den allra första positiva förebilden leder emellertid inte till någon djup vänskap eller självinsikt. När Elizabeth under passionerade kärleksqual begår självmord är Luise inte så mycket ledsen, som imponerad. Hon beslutar sig för att ta över väninnans liv; hon förälskar sig i samma man och försöker även hon begå självmord men står inte ut med gaslukten. Boken slutar ungefär där den började: på ett nytt kontorsjobb, med en ny, meningslös relation och vågor av självhat.

ROMANEN FÖRBLEV OPUBLICERAD. Hela trettioalet blev en svår kamp för Hartwig som fick refuseringsbrev efter refuseringsbrev från sitt gamla förlag, med hänvisningar till det rådande läget i landet. År 1938 flydde hon tillsammans med maken till England, där de bosatte sig i norra Londons arbetarstadsdelar. Med hjälp från Virginia Woolf kunde Mela, som hade bytt

Hon beslutar sig för att ta över väninnans liv; hon förälskar sig i samma man och försöker även hon begå självmord men står inte ut med gaslukten.

efternamn till Spira i samband med giftermålet, få arbetstillstånd och arbeta som översättare. Hon var fascinerad av Woolfs sätt att skildra tid och då särskilt i den sena *Between the Acts*, som hon försökte översätta till tyska och skrev en essä om. Under exilåren författade hon flera romaner, men ingen av dem fann någon förläggare.

Anschluss och andra världskriget förändrade Hartwigs litterära produktion. *Inferno*, tillkommen i Londonexil direkt efter krigsslutet och utgiven nu sjuttio år senare, är en beskrivning av nazismen som massfenomen. Den skiljer sig från de tidigare verken i det att den inte bara är en karaktärsroman, utan också ett försök att skildra tidsandan. Rent språkligt återgår också Hartwig till en mer känsloladdad, expressionistisk prosa med förtätade upprepningar och stora ord – kanhända medvetet i överensstämmelse med den anspända verklighet romanen skildrar.

Den inleds 1938. Huvudpersonen, artonåriga Ursula, är en konststudent i ett Wien impregnerat med nazism. Hennes professor får sparken från skolan för sin degenererade konst. Hennes bror är en rabiat nazianhängare som försöker få

Mela Hartwigs målning *Vase* (1965).

FOTO: UNIVERSALMUSEUM JOANNEUM

henne att överge konstnärsbanan. Synagogorna brinner. Ursula, till en början en ganska passiv men registrerande varelse som närmast är på väg att dras med i medlöperiet, vaknar långsamt till insikt om den stora masspsykosens. Under kriget omkommer såväl hennes bror som pojkvän. Efter att inte ha målat på flera år skapar hon till sist ett konstverk med titeln *Inferno*, i ett försök att konstnärligt bearbeta sina upplevelser.

Den nazistiska utrensningen av litteratur drabbade kvinnliga författare hårdare än manliga, menar Vojin Saša Vukadinovi

i sitt efterord till *Inferno*. Hon tar upp ett tiotal mellankrigsförfattarskap vilka liksom Hartwigs har slagits sönder och glömts bort. Medan flera manliga författare har återupprättats i efterhand har det inte skett med de kvinnliga.

DEN WIENSKA MODERNISMENS kanon består uteslutande av män, och i historisk skrivningen kring den riktning som kommit att kallas expressionismen är mansdominansen odiskutabel. Första utgåvan av Paul Raabes standardverk *Die Autoren und Bücher des literarischen Expressio-*

Mela Hartwig.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

nismus (1985) innehåller 19 kvinnor och 300 män. Detta beror ingalunda på att det skulle saknas kvinnliga författare från epoken. Somliga, som Hartwig, har blivit föremål för konjunkturmässiga återupptäckter, med politiserat ensidiga tolkningar som följd. Men någon kontinuerlig läsning och omvärdering har ännu inte skett.

Inferno är ett tydligt exempel på svårigheten i att tolka ett verk som utkommer sjuttio år försent och därmed går miste om en adekvat reception. Det är onekligen en svagare roman än hennes tidigare. Hartwigs beskrivning av nazismen är knappast originell och romanens anspända ton lämnar en del i övrigt att önska, åtminstone för en modern läsare. Snarare är detta ett exempel på vad som kan hända med ett lovande författarskap om det skärs av från sin publik, om det inte får verka och utvecklas. Hur det än är, torde hennes återupptäckta melankrisromaner vara nog för att rendera henne en plats i den österrikiska litteraturhistorien. *Bin ich ein überflüssiger Mensch?* är en välkomponerad, stark roman som läses med stor njutning och behållning även idag.

HARTWIG HANN PUBLICERA ytterligare en bok efter kriget. 1953 utkom *Spiegelungen*, en samling dikter från åren 1914–1952 samt översättningar av bland annat Verlaine. Resten av sin karriär ägnade hon sig istället åt bildkonst, under namnet Mela Spira. Hon dog 1967. Hennes man, advokaten Robert Spira, tog sitt liv några dagar därefter. ✱

RESEBREV

Historia från en cykelsadel

Trots att Hiddensee är en liten ö har ett påfallande stort antal celebriteter vistats där, skriver **Martin Lagerholm**.

VAD HAR ALBERT EINSTEIN, Käthe Kollwitz, Valdemar den store, Sigmund Freud, Olav Tryggvason, Leni Riefenstahl och Billy Wilder gemensamt? Jo, de har alla vistats på Hiddensee. Ja, det vore nästan lättare att räkna upp de berömdheter som *inte* har bott på eller regelbundet besökt den mytomspunna och långsmala lilla ön och naturskyddsområdet strax väster om Rügen i södra Östersjöländskapet.

Hiddensee har en yta på endast 19 kvadratkilometer, och inte ens 1 000 personer bor där permanent. Med tanke på den blygsamma folkmängden och storleken visar ön, detta "Nordens Capri", upp en dramatisk historia och ett förbluffande rikt kulturliv, med historiska kopplingar inte minst till Sverige och Skandinavien. Hiddensees guldålder i modern tid inföll under 1900-talets första decennier, och präglades då inte minst av den store Gerhart Hauptmanns närvaro, som 1912 fick Nobelpriset i litteratur. Hans pampiga sommarvilla, Haus Seedorn i

intellektuella elitens självklara högborg. Hauptmanns önskan om att denna hans "mest älskliga ö" inte måtte förvandlas till en simpel turistmagnet bönhördes, de stora fölkena av besökande notabiliteter till trots. Hiddensee var, och är, lyckligtvis lite för litet för att förvandlas till ett stimmigt charterparadis.

De många pratglada gamla cykeluthyrarna vid Neuendorfs tilläggsplats, den sydligaste av öns blott tre små hamnbyar, är i alla fall vana vid gäster. Tonen är godmodig, man skrockar åt ingenting, de kontanta transaktionerna sker i maklig takt. Efter den halvannan timme långa båt färden från kuttersmycket Stralsund, ett par mil söder om oss, känns det skönt att nu trampa iväg på öns små vägar. I synnerhet som hela ön är befriad från biltrafik – sänar

Bilder från Hiddensee.

FOTO: ALAMY

Kloster, numera ett välbesökt museum, tävlade på sin tid med den danska stumfilmsstjärnan Asta Nielsen och hennes livligt frekventerade lantställe Karusel i Vitte om att vara den konstnärliga och

som på en läkarbil och ett par eldrivna transportfordon som kör ut varor till öns mataffärer, krogar och hotell – och man kan här därför bara ta sig fram till fots, med cykel eller med reguljära häst- och vagn-turer, Hiddensees ”busstrafik”.

Från Neuendorf – där Hans Fal-lada skrev sin genombrottsroman *Hur ska det gå för Pinnebergs?* (1932) – cyklar vi norrut mot den lilla huvudorten Vitte, där butikerna kränger öns mest berömda specialitet, havtorn (Sand-dorn), i alla dess former: marmelad, saft, likör, gelé... En uråldrig godsak som Hiddensee kunde erbjuda redan när vikingarna dök upp här. Ön lär vara densamma som den Hedinsey som nämns i *Den poetiska Eddan*. Kung Hedins ö, alltså.

Från Svenska Pommerns tid (1648–1815) – eller ”Südschweden” som en del nordtyskar fortfarande gärna kallar det – finns förstås ännu fler svenskminnen bevarade, liksom på andra håll i förbundslandet. En stilla lunch vid havet i Vitte ger perspektiv. Av kustlinjens vita stränder och utbredda klitter att döma skulle detta lika gärna kunna vara Skanör-Falsterbo. Sydsverige, under alla omständigheter.

VI CYKLAR VIDARE mot den nordligaste orten Kloster, öns kulturella centrum, och därifrån till höglandet på öns norra spets, Dornbusch, med dess berömda fyrtorn. I de här krokarna gör sig snarare nutidshistorien påmind, Hiddensee var för inte alltför många år sedan allt annat än en sorglös idyll. Dess läge i Östersjön – ön utgjorde den geografiska punkt i DDR som låg närmast väst (de danska öarna Møn och Falster) – bidrog under 1970- och 80-talen till att Hiddensee blev ett vanligt tillhåll för övervintrande säsongsarbetare, konstnärer, drömmare, vinddrivna dissidenter och excentriskt outsiders för vilka ön tjänstgjorde som ett slags fristad i diktaturens periferi. ”Den som varit här har lämnat landet utan att passera gränsen”, lyder en central replik i tyske Lutz Seilers fängslande roman *Kruso* (2014), som utspelar sig här strax före murens fall 1989. Seiler skildrar också mer desperata existenser, som vattenvägen och med livet som insats hade för avsikt att fly landet. På lyckades. Ty även om ön erbjöd en relativ självständighet var den förstås ännu kringstängd av kustlinjens taggtrådsstängsel, strålkastare, minor, gränsbrigader och patrullbåtar. En lika bitterljuv som bräcklig dröm om den frihet som numera oinskränkt härskar på Hiddensee, och som gör det möjligt att under en dag uppleva tusen års historia från en cykelsadel. ✱

MODERNITETEN

Individualismens baksida

Moderna människor mår sämre än de borde göra, skriver **Karin Pihl**.

VARFÖR MÅR VI så dåligt när vi borde må så bra? Det frågar Cecilia Wemming i den nyutkomna boken *Medelklasskvinnans tyska vrål* (Bagger). Det har nästan blivit en följetong i medierna – nyheterna om att unga kvinnor lider av ångest och sömnproblem och stressar sig fram genom livet. I slutet av 2015 var 99 000 kvinnor sjukskrivna för psykiska diagnoser, vilket är en ökning med 71 procent på fem år. Det är något som är fel. Men vad?

Förklaringarna är många. Wemming nämner utseendefixeringen, globaliseringen, de små gemenskapernas minskade betydelse i det urbana stadslivet, karriärhetsen, den osäkra bostads- och arbetsmarknaden, den politiska makt-förskjutningen till anonyma institutioner som EU och IMF, klimatkrisen, hotet från terrorismen, den uppluckrade relationen mellan könen – och frånvaron av religion. Man skulle kunna sammanfatta en del av förklaringarna ungefär så här: individualismen har gått för långt. ”Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart”, står det i läroplanen. Vi förväntas frigöra oss (men från vad?), ta för oss av livet, ”resa”, oklart vart. Politiker pratar hela tiden om klassresor; det är vart människor är på väg som är det viktiga, inte varifrån de kommer.

Det finns alltså en övergripande idé om att livets mening är att bli en unik personlighet och hitta ett alldeles eget område att lyckas inom. Den uppfattningen ifrågasätts av allt fler. Wemming är en av dem. Och i sin bok *Gud: Återkomsten* (Libris) skriver teologen Joel Halldorf att ”vår tids moraliska imperativ lyder: följ ditt hjärta”. Halldorf menar att liberalismen har segrat och vi nu har svårt att veta vad vi ska använda friheten till. Det är nog inte en slump att den franske författaren Michel Houellebecq är omåttligt populär i Sverige, kanske för att hans kritik av den nihilistiska västvärlden passar extra bra för världens mest moderna land.

Varför håller vi på så här? Varför känner folk ett så stort behov av att lägga upp bilder på sociala medier, vars enda syfte är att visa hur lyckad, lycklig och framgångsrik man är? Varför går unga tjejer, och killar också för den delen, runt och oroar sig över att inte ha ”lyckats” före 25 års ålder?

Kanske är det för att vi är rädda för döden. Frånvaron av gudstro i det moderna samhället får många konsekven-

Ångest.

FOTO: ALAMY

ser. En av dem är att det inte finns något liv efter detta. Det är det här och nu som gäller.

NÄR MAN DÖR tar allting slut. På tre generationer är man bortglömd, om två hundra år är det ingen som minns att man ens har existerat. Detta gör att man måste lägga all kraft på att leva så mycket det bara går under den lilla tid man har kvar. Gärna utträta något stordåd också, så att man kan få en egen Wikipediasida och på så vis bli nästan odödlig. Här finns antagligen också förklaringen till den fanatiska hälsohetsen. Om jag bara dricker tillräckligt många grönkålssmoothies, får jag sju år extra då?

En vanlig kritik är att kristna människor bryr sig mer om livet efter döden än att leva här och nu. På sätt och vis lever vi i filosofen Friedrich Nietzsches idealsamhälle: vi hyllar den starka och framgångsrika människan och har sedan länge släppt tanken på att det finns ett liv efter detta.

Men den moderna människan är knappast livsbejakande. Istället känner hon en oerhörd stress, en panik över att hon riskerar att missa något. Hon drabbas av ”fomo”, *fear of missing out*, som det heter på nittitalistiska. ✱

En feministisk grundtext

John Stuart Mills skrift om kvinnors rättighet är ingen flammande appell utan har sin styrka i den skarpa argumenteringen, skriver **Sven-Johan Spånberg**.

EN AV FEMINISMENS grundtexter, John Stuart Mills *Förtrycket av kvinnorna* (*The Subjection of Women*), kom ut år 1869, alltså för 150 år sedan. Den är en skrift fullt jämbördig med Mary Wollstonecrafts *Till försvaret för kvinnans rättigheter* och Simone de Beauvoirs *Det andra könet*. Redan samma år kom en översättning till svenska, *Qvinnans underordnade ställning*.

Mills skrift kom ut i en tid då kvinnorna i England liksom i övriga Europa saknade rösträtt, då mannen hade kontroll över hennes inkomster och ägodelar, då hon saknade rätten till sina barn eftersom de enbart var hans, och då det var nästintill omöjligt att få skilsmässa även i uppenbara fall av misshandel.

Den som väntar sig en flammande appell mot detta förtryck blir dock besviken. Mills stil är utredande och omständlig, och framställningen har istället sin styrka i de förkrossande argument han mobiliserar. Ibland bränner det dock till.

Mill hade mycket tidigt kommit till insikt om att män och kvinnor borde vara jämställda. Kvinnans underordning grundar sig, precis som slavernas, enbart på den starkares lag. Han avfärdar med förakt påståendet att mäns makt över kvinnor, precis som vitas över svarta, skulle vara "naturlig". Förhållandet är uteslutande kulturellt betingat.

Den bristande maktbalansen mellan könen resulterar i två onda ting. Den gör kvinnor manipulativa medan män hamnar åt *self-worship*, en överdrivet hög uppfattning om sin förträfflighet. Mill hävdar bestämt att män och kvinnor står på samma nivå vad gäller intelligens och moral, om de får samma möjligheter att utvecklas. Kvinnlig frigörelse skulle på så sätt berika hela mänskligheten.

Två faktorer har sannolikt stimulerat Mills livslånga engagemang för kvinnans rättigheter. Dels det uppfostringsexperiment han utsattes för av sin far, utilisten James Mill, dels hans kärlek till den radikala Harriet Taylor.

Både James Mill och hans lärofader Jeremy Bentham ansåg att människan var oändligt formbar. John Stuart skulle därför

skolas till att bli deras idéers företrädare i nästa generation. Den äldre Mill undervisade själv sonen, som ständigt stod under hans uppsikt. Några lekkamrater fick han inte ha eftersom ingen tid skulle förspillas. Undervisningen började med grekiska vid tre års ålder och fortsatte sedan med latin. Mill är förvånansvärt hovsam i sin kritik av det experiment han utsattes för, men för en modern läsare framstår det som en terroregim.

TVÅ FAKTA TALAR dock mot Mills förlåtande inställning. I tjugofemårsåldern drabbades han av en djup depression. Allt han uppfostrats att tro på och alla reformer som utilismen verkade för tedde sig helt meningslösa. Insikten om känslolivets betydelse i motsats till faderns betoning av nytta och förnuft gjorde att han långsamt återfick sin livslust.

Mills fortsatta liv formade sig till en total motsats till faderns. Medan denne föraktade och talade nedsättande om sin hustru dyrkade och idealiserade sonen sin

älskade. Fadern avlade nio barn medan Mill länge levde i ett platoniskt förhållande med Harriet som redan var gift. När hon blev änka och de kunde gifta sig förblev äktenskapet vitt och barnlöst.

DERAS VAR EN intellektets och själarnas gemenskap. Tidigt skrev de var sin uppsats om rätten till skilsmässa. Hennes var den mer radikala då hon kraftfullt pläderade för kvinnans ekonomiska oberoende. Senare skrev hon en längre artikel präglad av deras gemensamma åsikter. Stilen är rapp, vilket tyder på att hon är författaren. Här formulerar hon flera av de centrala idéerna i *Förtrycket av kvinnorna*, till exempel den om mannens självöverskattning och parallellen mellan slaveriet i USA och kvinnans slavliknande beroendeställning i England.

Harriet Taylor dog redan 1858, mer än tio år innan *Förtrycket av kvinnorna* kom ut. Boken är både en vidareutveckling av de åsikter hon och Mill delade och en hyllning till henne. ✨

John Stuart Mill med styvdottern Helen Taylor.

FOTO: GETTY IMAGES

Ingenting är självklart

Benjamin Katzeff Silberstein är forskare vid Foreign Policy Research Institute, Philadelphia.

Allt och ingenting är permanent i Israel. Ändå fungerar det på något vis. Så är det kanske i alla länder. Möjligen är den stora skillnaden att israeler aldrig har tvivlat på att systemet här bygger på tillfälliga lösningar och kompromisser för att möta stora och ofta existentiella problem.

Det här fenomenet, vi kan kalla det för det vardagliga undantagstillståndet, är ett sätt att tänka väsensskilt från svensk debatt, där inga problem är för stora för att fullständigt lösa med lite social ingenjörskonst, en utredning och några satsningar, främst på utbildning, detta politikens svar på alla sociala problem. För vilken politiker skulle till exempel erkänna att jo, efter den enorma invandringen under de senaste åren kommer vi att se än större sociala slitningar, och det bästa vi kan göra är att skademinimera? Eller att klimatförändringarna sannolikt inte kommer att förhindras, och att vi behöver rusta istället för att prata? Det vardagliga undantagstillståndet som inställning säger istället att det bästa vi kan göra är att minimera konsekvenserna av ett problem i nuet. Planera för den långsiktiga framtiden får vi göra senare.

TA NÅGOT SÅ grundläggande som Israels territorium, kanske det mest fundamentala för en modern stat. En vacker kväll i oktober åkte jag runt en och en halv mil från Jerusalem, till Efrat, en så kallad bosättning mellan de palestinska städerna Hebron och Betlehem. Även ett tränat öga skulle ha svårt att notera när man via motorvägen lämnar Israels officiella territorium bakom den så kallade "gröna linjen", landets gränser från tiden före sexdagarskriget 1967. Motorvägarna och vägskyllarna ser likadana ut. Längs dem ligger palestinska byar och städer, som enligt den svenska regeringen utgör en självständig palestinsk stat. Det enda som skvallrar om att något är annorlunda är den säkerhetsbarriär som Israel byggt sedan början av 2000-talet för att hålla palestinska självmordsbombare ute.

Den vän som körde gav mig ett enkelt råd: försök inte att förstå hur det hänger ihop, för det gör det inte. Och det spelar ingen roll. Tanken på en permanent lösning på Israels säkerhetsproblem och territorium har de flesta gett upp sedan länge. Det bästa man kan göra är att skydda sig bäst det går, och eventuellt försöka dämpa utfallet från konflikten med palestinierna snarare än att lösa den.

Även Israels sociala modell är på många sätt ett permanent lapp-täcke. År 1947 slöt Israels blivande premiärminister David Ben-Gurion en kompromiss med det harediska (även kallat judiskt ultra-ortodoxa) partiet Agudat Yisrael. Bland annat lovade Ben-Gurion att religiös judisk lag skulle utgöra grunden för äktenskapslagstiftning och rutiner för judiska par, och att haredim skulle undantas från militärjänstgöring.

DÅ SÅG NOG detta ut som en rätt rimlig och begränsad kompromiss. Men snabbspola några decennier framåt, och den harediska gruppen växer tre gånger så snabbt som övriga befolkningen. Allt fler sekulära israeler, som fortfarande är den största befolkningsgruppen, är trötta på religiöst inflytande i lagstiftning och samhälle, och har svårt att se varför de och deras barn ska tjänstgöra i armén för att den harediska gruppen som slipper ska få studera Torah i säkerhet.

I backspegeln kan denna och andra kompromisser verka ologiska. Men för Israel har överlevnad aldrig varit någonting självklart. Långsiktighet i politiken är en lyx som ett samhälle har råd med när andra, mer basala behov som grundläggande säkerhet är uppfyllda.

I korthet

Djurälskande författare

Djurlivet är rikt i kända författares liv och verk. William Faulkner hade flera jakthundar under sin livstid medan Iris Murdochs hade katt. Karen Blixen höll sig med en uggla och lord Byron med en björn, som han införskaffade när det stod klart att det inte var tillåtet att ha hund med sig när han skulle läsa vid Cambridge.

Om detta och mycket mer berättar Alex Johnson i sin bok *Edward Lear and the Pussycat. Famous Writers and Their Pets* (British Library). Han har på svenska tidigare utkommit med *Bokhyllor* (2012). Hur stor del har då egentligen författares husdjur i husses eller mattes arbete?

"Somliga har en direkteffekt och dyker upp i böcker som ägaren skriver, som Darwins hundar och Dickens korpor. Andra sätter fart på författandets kreativa process genom sin blotta närvaro. Tillvaron för författare går ofta mycket upp och ner och husdjur kan ge stabilitet och lugn. De fungerar som den kreativa orkanens öga", säger Alex Johnson.

Dickens hade många olika sorters djur. Mest berömd är korpen Grip som skrevs in i *Barnaby Rudge* (1841). Dickens valde just korpen som motiv till den enfaldige huvudpersonen i sin historiska roman. När den ursprungliga Grip dog skaffade Dickens en ny korp – som fick heta Grip även den. Så småningom efterträddes den av en tredje med samma namn. När den förste dog lät husse stoppa upp honom och hade sedan korpen i en bur hemma fram till det att han själv dog 1870. Till Dickens ära har Tower i London alltid en korp med namnet Grip och har så än idag.

William Faulkners hundar blev inte lika kända. Men i *Edward Lear and the Pussycat* får vi läsa om Pete, som blev påkörd och dödad i en smitningsolycka. En tid efteråt, 1946, skrev Faulkner en artikel i *Oxford Eagle* om sin älskade hund. Fokus i texten låg på Petes livsglädje.

Vilken slutsats har Alex Johnson kommit fram till vad gäller författarskap och husdjur? "Det kan förvisso vara bra att vara koncentrerad på sitt arbete, men djur påminner sina ägare om att skrivande inte är allt. Det är viktigt att njuta av livet också – och det kan i sin tur göra en författare ännu bättre på sitt yrke", säger han.

Charlotta E Lindell

Carl von Linné, Selma Lagerlöf och New York är några ämnen som behandlas i höstens svenska facklitteratur. Avdelningen *Recensioner i Åxess* rör internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 24 av höstens mest intressanta svenska fackbokstitlar.

73 Svante Nordin om Lars Lönnroths Geijerarvet. *En släkthistoria om dikt och galenskap*

74 Josefín Holmström om Göran Lundborgs *Handen i den digitala världen*

75 Sverker Sörlin om Gunnar Brobergs *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné*

77 Katarina O'Nils Franke om Tore Jansons *Språken före historien*

78 Adam Cwejman om Lars Vargös *Korea. En civilisation i kläm*

79 Lars Lönnroth om Ulrika Milles *Ensamvargar. Stig Ahlgrens 1900-tal*

80 Mathias Persson om Emil Uddhammars & Peter Steins *Svenska företag i Afrika. Från slavhandel till IT-revolution*

81 Anders Rönmark om Karin Henrikssons *USA:s alla presidenter. Från Washington till Trump*

82 Martina Björk om Erik Kjellbergs *Arvet efter Johann Sebastian Bach. En äventyrlig historia*

84 Catta Neuding om Claes Rainers *Lovisa Ulrika. Konst och kupp försök*

84 Johan Stenström om Carina Burmans *Bellman. Biografen*

86 Olle Wästberg om Henrik Berggrens *Historien om New York*

88 Bo G Hall om Peter Bruces *Sverige-Marocko. Kulturer som möts*

89 Jakob Sjövall om Gunnar Bolins *Hovjuvelerarens barn. En berättelse om en släkt i skuggan av tre diktaturer*

90 Per Bauhn om Fredrik Svenaeus *Det naturliga. En kritik av queerteorin, transhumanismen och det digitala livet*

91 Magnus Ljunggren om Stig Fredriksons *Ryssland utan Putin. Friare, fredligare, rättvisare*

92 David Andersson om Anna-Karin Palms *"Jag vill sätta världen i rörelse." En biografi över Selma Lagerlöf*

94 Tommy Möller om Svante Nordins *Sveriges moderna historia. Fem politiska projekt 1809-2019*

96 Erik Hedling om Artur Szulz *Koreakriget*

97 Anna Victoria Hallberg om Carl-Göran Heidegrens *Livsmöjligheter*

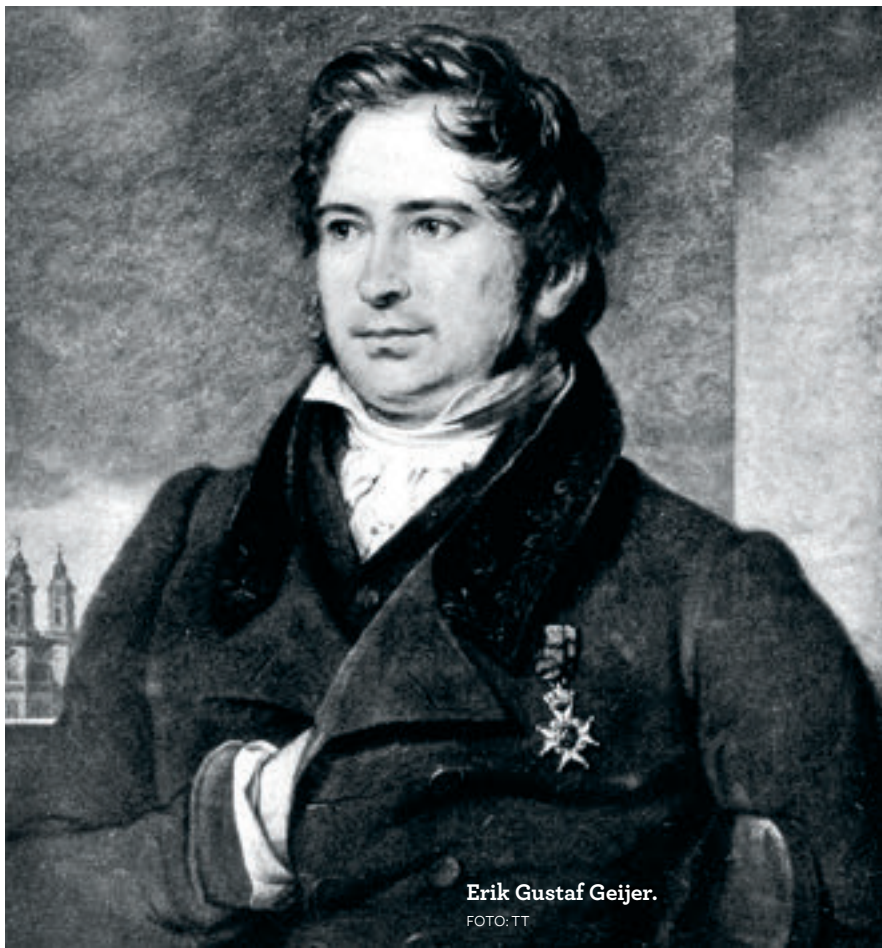
98 Ann-Sofie Dahl om Gunnar Åselius *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna 1954-1975*

100 Hugo Lagercrantz om Gösta Gahrtons *I Nobelprisets skugga. Upptäckare och bortglömda*

101 Åsa Karlsson om Magnus Västerbros *Välnadernas historia. Spöken, skeptiker och drömmen om den odödliga själen*

102 Nils Johan Tjärnlund om Ingrid Carlbergs *Nobel. Den gåtfulle Alfred, hans värld och hans pris*

Erik Gustaf Geijer.

FOTO: TT

Det dubbla arvet

KULTURHISTORIA

Släktforskning är någonting som selsätter en stor del av den svenska befolkningen över 65. Den går väl för de flesta ut på att söka sina egna rötter, att lära känna sig själv. Alla har inte en lika imponerande, vittförgrenad och i svensk kulturhistoria betydelsefull släkt som Lars Lönnroth. När han skriver om den i sin nyutkomna bok *Geijer-arvet. En släkthistoria* om dikt och galenskap kan han vid sidan av anfadern Erik Gustaf Geijer också ta upp politikern och nonsensversförfattaren Hugo Hamilton, författarinnan Agnes von Krusenstjerna, litteraturkritikern Olof Lagercrantz, dennes son, deckarförfattaren med mera, David Lagercrantz, sin egen far, historikern Erik Lönnroth, sin yngre bror vänsterpolitikern Johan Lönnroth och många andra mer eller mindre kända gestalter. Ändå är Lars Lönnroths syfte kanske inte alldeles olik den mer ordinarie släktforskarens. Också han vill lära känna sig själv genom en sky av förfäder,

samtida och senfödda.

Lönnroth framhåller Geijerarvets dubbelhet. Där har funnits ett genetiskt arv av själssjukdom och livsångest. Där har funnits ett arv av begåvning, framförallt litterär. Där har funnits kultur, förpliktande förebilder, ädla tankar och en idealism som snuddat vid det sentimentala. Geijers dotterdotter, Anna Hamilton Geete, vars skildring av morfaderns sista år, *I solnedgången*, Geijerarvets heliga bok, blev urmoder för ett särskilt kvinnligt Geijerarv. För Geijers dotterdottersdotter Agnes von Krusenstjerna blev mosterns version av detta arv av stor betydelse. Mycket i hennes författarskap handlade om att fullfölja Geijerarvet och samtidigt göra uppror mot det. Det var förpliktande, uppmuntrande, nedslående och förtryckande på samma gång.

Geijer blev trots sin storvulna maskulinitet inspiratör för en linje inom svensk feminism som gick från hans beundrande vän Fredrika Bremer via Ellen Key till Fogelstadgruppens kvinnor. Det handlade inte om "jämställdhet" i dagens mening utan snarare om att ta

tillvara kvinnlig särart, en speciell typ av bildning, ett kvinnligt uppdrag som på det hela taget tedde sig viktigare och djupare än männens. Faran för överdriven känslomhet och idealisering var uppenbar.

Bland de originella Geijerättlingarna fanns dottersonen Hugo Hamilton. Han blev politiker, någon gång snudd på att bli statsminister, rolig dagboks-författare med många anekdoter från det politiska livet och författare till nonsensverser – eller "trollverser" – för barn som han själv illustrerade. Hans mest kända vers, som jag själv minns från min barndom, börjar:

*När havet sig lägger i loj, loj, loj,
och solen i simmerisi,
då bliva små trollen så voj, voj, voj,
och fåglarna vimmerivi.*

"Sorg är synd", sade Erik Gustaf Geijer. Hans efterlevande syndade i så fall mycket, deras liv var ofta tragiskt. Så förhöll det sig med Agnes von Krusenstjerna, som tillbringade delar av sitt liv på mentalsjukhus. Samtidigt bjöd hon på sätt och vis in sorgen som en förutsättning för det litterära arbetet. Alla som läst hennes romaner, till stor del utformade som släktkrönikor med hennes egen släkt som förebild, lever sig in i den psykiska skörhet som till stor del är verkens tema. I hennes värld är allting bräckligt och kan vilket ögonblick som helst rasa samman. Lönnroth ger oss släkthistorien, de levnadsöden som vävts in i dessa skildringar.

Ett särskilt avsnitt handlar om Lottie Lagercrantz, som tidigt gick bort genom självmord. Hon var syster till Lönnroths mor Ebba och morbror Olof. Olof Lagercrantz ägnade henne sin vackraste och bäst kända dikt, "Agnes Charlotta", som börjar: "Ingen vårdar min grav och ingen minnes mig gärna/ aldrig i dödsrikets natt när mig en levande röst." Morbror Olof, som Lönnroth genomgående ställer sig ganska kritisk till, brände systemens dagböcker, romanutkast och dikter efter hennes död, därigenom bidragande till den minnesförlust som hans dikt beklagar. Lönnroth vill ge henne en viss upprättelse genom att berätta hennes historia.

Lars Lönnroth grubblar över gestalterna i denna släkt, sådana som han känt och sådana han bara läst om. Han känner sig inte ha ärvt svärmodet, men väl givetvis de litterära intressena, talangen att uttrycka sig, det orädda humöret. Som expert på den isländska sagan föredrar han kanske liksom anfadern verklighets-sinnet framför mjältsjukan.

En viktig roll i Lönnroths bok spelar av en liten ringklocka av mässing med handtag i form av en tupp. Den hade till-

>>

Agnes von Krusenstjerna.

FOTO: TT

hört Geijer men gick sedan i släkten och användes på ett speciellt sätt. Vid de litterära lekar för barn som hörde till släkttraditionen kunde första pris utdelas genom att vinnaren anmodades lämna rummet för att därefter vid klockans pinglande få återvända och då belönas med någon godsak som tuppen värpt. En tidigare innehavare av klockan, Hugo Hamilton, berättade från sin barndom på 1850-talet hur framgångsrik läxläsning fick sin lön: "när jag slutat mitt pensum lyfte mor-mor på tuppen, som då befanns hava värpt en pepparkaka och en sockerbit".

Som barn utsattes Lars för litterär frågesport på herrgården Högfors i Västmanland som innehades av hans mammas moster, Florrie Hamilton. När han vann skickades Lars ut ur rummet men återkallades av mostern med ett "kuckeliku" och ett pinglande. Vid återvändandet fanns godsaker under klockan.

Lars Lönnroth har skrivit en rolig, lärd, mild lärorik, tankeväckande och originell bok. Utan tvekan ringer jag i klockan, beredd att belöna författaren med allra minst en sockerbit och en pepparkaka. ✨

Svante Nordin

GEIJERARVET
EN SLÄKTHISTORIA OM
DIKT OCH GALENSKAP
LARS LÖNNROTH
Atlantis

Fortfarande skriver några med penna.

FOTO: ALAMY

Den hotade handskriften

TEKNIKSKIFTE

Minns ni mellanstadiet plågsamma skrivstilsövningar? Det gör jag. Mina överrörliga fingrar hade oändligt svårt att forma de vackert rundade bokstäverna, och så fort jag fick välja själv hur jag skulle skriva övergick jag till ett slags personlig blandning mellan textande och skrivstil som jag använder än idag. Ändå uppskattar jag att ha blivit tvingad att lära mig skriva vackert.

Än mer uppskattar jag att hela min låg- och mellanstadietid var manuell, präglad av kontakten mellan pennan, handen och papperet, av den taktila kopplingen mellan handens rörelse och ordens form. Så ser det inte längre ut i de moderna klassrummen, där datorer och läsplattor slussas in redan i förskoleåldern. Då har de förstås redan introducerats hemma: 2013 använde en tredjedel av barn i åldern två till tre år internet dagligen.

Denna utveckling bekymrar handkirurgen och forskaren Göran Lundborg, som har skrivit boken *Handen i den digitala världen* om handens roll i ett samhälle där allt fler begränsar allt sitt skrivande till dator eller smartmobil. Lundborg menar att vi riskerar att förlora kontakten med något unikt och sant mänskligt, och förklarar hur komplicerad skrivprocessen egentligen är: "För

en skribent är det inget märkligt – det går av sig självt – men från neurofysiologisk synpunkt är tankens omsättning i pennans rörelser en ofantligt komplicerad process som bygger på en balanserad samverkan mellan finmotorik och känsel i handen."

Lundborg beskriver den "kroppskarta" som finns i hjärnan, och förklarar att den ständigt förändras – detta är vad som brukar kallas för hjärnans plasticitet. Om handen är inaktiv minskar kartutrymmet; om en högerhänt person lär sig spela ett musikinstrument som kräver vänsterhandens uppmärksamhet kommer motsvarande område i hjärnan att växa. *Use it or lose it*, alltså. Hjärnan är i ständig utveckling, och vissa typer av beteenden tycks gagna den mer än andra. Det finns till exempel stöd i forskningen för att vi minns bättre om vi antecknat något för hand, och det är av intresse för alla oss som vant oss vid att skriva noter på datorn istället för i anteckningsboken.

Göran Lundborg har dock en romantisk ådra som gör mig lite trött ibland. Han hävdar till exempel att författares kreativitet främjas av att skriva för hand. Idolen är Paul Auster, som skriver först för hand och sedan på skrivmaskin, vilket av Lundborg målas ut som något slags idealtillstånd. Austers skrivmaskin är "en vit Olympia [...] som han köpte av en studiekamrat 1974". Här får

jag jobbiga associationer till alla killar jag har träffat som skrivit opublicerade debutromaner på skrivmaskin för att det är mer "äkta". Nej, det är inte mer äkta, det är mer hipster. Likadant med ett avsnitt där författaren sörjer den gamla svarta tavlan. Hur kan man sakna det gräsliga gnisslandet av krita och det fläckiga vita dammet? Saker och ting är inte nödvändigtvis bättre för att de är gamla.

Med det sagt är mycket av Lundborgs kritik klok. Vi genomgår just nu ett massivt skifte som mänsklighet, från utpräglat taktila varelser till sådana som får många av våra viktigaste intryck via en skärm. Handens färdigheter, inte bara i form av kalligrafi utan även i slöjdamnen och andra hantverk, är hotade. Men det finns en motrörelse.

I takt med att jag övergått till att skriva nästan allt på dator har jag återupptäckt broderiets lugnande inverkan på själen, och avsätter nu kvällar åt att långsamt återupprepa de rörelser som generationer kvinnor före mig ägnat sig åt. När jag skrev om detta i *Svenska Dagbladet* hörde mängder av läsare av sig och berättade att också de fann tröst i handarbetet. Det tillgodosåg ett behov som mobilerna och pad-dorna inte kunde fylla. De handarbete-beskrivande beskrev hur hemslöjd och stickning hjälpte dem att bearbeta oro och smärta och blev en fokuspunkt för tankarna, ett sätt att låta själ och kropp befinna sig på samma ställe. I en tid av digital splittring är det livsviktigt.

Kommer då handskriften helt att försvinna? Det vore uteslutande sorgligt, och det vore ett förnekande av vår verklighet som kroppsliga varelser. Människan har i alla tider upptäckt världen omkring sig med hjälp av fingrar, ögon, tunga och öron. Vi behöver alla de där sinnena lika mycket som våra förfäder. Förhoppningsvis kan Göran Lundborgs bok understödja debatten om

det komplicerade samspelet mellan människa och maskin, och vilka fysiska, psykologiska och kanske till och med moraliska konsekvenser det samspelet kan få. ✨

Josefin Holmström

**HANDEN I DEN DIGITALA
VÄRLDEN**
GÖRAN LUNDBORG
Carlsson Bokförlag

Carl von Linné.

FOTO: ALAMY

Linneansk läsfest

IDÉHISTORIA

Linné – detta namn, denna namngivare. Gigant, stereotyp, karikatyr; troligen tidernas mest kända svensk, hans gestalt står staty i världsstäder.

Han var kortväxt, otålig, "gjorde allt prompt", skriver han själv. Klarsynt men vidskeplig, lärd som ett troll men hade svårt för språk. Han hade ingen tidning hemma, i en tid då tidningar blev vanliga. Maniskt produktiv, självupptagen. Med ord som inte fanns då troligen i någon form bipolär, eller ett adhd-fall? Barnsligt förtjust över framgång, glad i pengar, men uträknad i dagar efter minsta motgång, blev då tröstad av döttrarna.

Vi känner till platserna: stamorten Stenbrohult i Småland, gymnasiet i Växjö, terminerna i Lund hos Kilian Stobaeus och hans samling mineral och naturalier. Så Uppsala akademi, resor i Lappland och Dalarna, frieri i Falun, läroår i Holland, läkarmottagning i Gamla stan, fler resor i de svenska landskapen, åter till Uppsala med lantstället Hammarby, och en stor roll i staden, nationen, världen. Och personerna: vännen Abraham Bäck, rivalen Nils Rosén, gynnaren Olof Celsius. Sedan hundratals studenter, kolleger, kungligheter. Han blev en av Sveriges celebriteter, fick värja sig för besökare, vakta sin tid.

Det har skrivits oändligt. Bara Linnésällskapets årsskrift, sedan 1919, rymmer 15 000 sidor. De resande "apost- >>

larnas” dagböcker och skrifter utgavs nyligen internationellt i ett dussin folio-volymer, nästan en meter i bokhyllan.

Ändå – hur ska man förstå honom? Hans liv? Hur han var *som människa*. Alltså: en av oss. Där är det märkligt tyst. Visst finns biografier. Om dem får man veta allt i den senaste, med bred marginal den främsta, Gunnar Brobergs *Mannen som ordnade naturen*. De första var Linnés fem egna, noggrant skrytsamma, bokförande, ordnande bland konkurrenter och underhuggare i botanikens rangrulla; Linné själv överst, ömsom konung, general. Sedan kom äreminnena, flest och mest pinsamma under 1800-talet, men med fortsättning ända in i vår egen tid och med Thore M Fries två koncilianta och lätt förljugna men informationstäta volymer 1903. Plus floden av smärre biografiska porträtt, mest byggda på upprepningar.

Men, egendomligt nog: knappast någon enda modern biografi med vetenskapliga, eller för den delen litterära, ambitioner, med undantag för Lisbeth Rausings (då: Lisbeth Koerner) teoretiskt drivna *Linnaeus. Nature and Nation* (1999). Hon understryker ”kameralisten” Linné, ivraren för näringar och importsubstitution, med införsel av nyttoväxter från andra sidan haven, en strävan som det inte blev så mycket av.

Linné kan påminna om Sven Hedin, som inte heller har biograferats med nämnvärt djup. De är också lika: arbetsnarkomaner, med oöverskådliga livsverk. Tunna som personligheter. Olika dock i det politiska, Hedin ruskig, en svensk svulst. Linné utan riktig kontakt med politiken som passion. Man kunde också nämna Swedenborg. Deras liv har blivit klichéer, men som sagt utan skildrare som velat offra tid och kraft på mer. Kanske har man (rätt eller fel) anat att mer inte finns.

Broberg har gått mycket djupare, gjort det på sitt sätt, och även om det skulle skrivas biografier i framtiden om Linné, vilket är sannolikt, så kommer denna att i sin art stå sig länge. Och låt mig på en gång säga: den är lysande. Den är inte förklarande, pedagogisk, analytisk. Den är motsatsen: utan räta linjer, utan försök till ordnande tolkningar och teoretiskt sammanhållande förslag. Den meddelar det den vill i förbigående. Allt är levande, bildrikt, ordrikt. Och vanvettigt hänryckande och fyndigt.

Mycket är citat, kanske en tredjedel av texten, alltså massor, i strid med alla regler, därför så välkommet. Man kan säga att det är en linneansk biografi om Linné. Den lever på det konkreta, hyllar iakttagelsen, helst den roande. Jag har sällan, nej aldrig, som här skrattat och gråtit mig

Linnés sexualsystem.

FOTO: ALAMY

igenom en lärd, stor biografi. Har man bara den minsta smak för sjuttonhundratalets opolerade och rättframma svenska språk så har man här en fest, en formlig orgie att se fram emot. Linné är lika underhållande som ett litet barn som just lärt sig tala, eftersom inget hos honom är förväntat. Han överraskar så fort han formulerar sig, alltid omisskännlig. Han skulle mycket väl kunna vara den enda som skrivit på svenska språket som man kan läsa vilken enskild mening som helst av och genast veta vem det är som skrivit.

Indirekt framträder på detta sätt också, tydligare än någon annanstans i Linnélitteraturen, hans formidabla uppfinningsrikedom. Jag tänker egentligen inte i första hand på andra forskare när jag läser hans ord och hör om hans halsbrytande idéer. Snarare på poeter eller varför inte fotbollsspelare. Han gör det som Maradona kunde och Messi ännu kan, vända på femöringen i ny riktning på ren intuition, alltså den intuition som kommer av att ha övat varje dag i livet, de tiotusen timmarna som krävs, som hos Linné nog snarare var femtiotusen.

Något liknande kan sägas om Broberg. Hans avhandling om Linnés människo-syn utkom 1975. Han har sedan dess också gjort annat, men aldrig släppt Linné, alltså umgåtts nära i ett halvt århundrade – därav associationsrikedomen, den äkta lärdomens följeslagare.

Han ser Linné ömsom i hans egen tid, ömsom från vår: Linné nätverkar, är feminist, flörtar med sociala konstruktioner, bedriver nyfikenhetsforskning. ”Sce-

ner ur ett äktenskap”, får det heta när han i ett mellanspel mellan provinsresor och trädgårdskonst meddelar inblickar i Linnés komplicerade hemliv. Hustrun Sara Lisa, ett ”resonemangsparti”, var både sträv (”hon visste att bita ifrån”) och företagsam (vindlande sidosprång skildras), och rätt likadan antyds det att även Linné själv var på sitt håll (hushållsfolken erbjöd möjligheter).

Det är en bok utan egentliga svackor. Ändå, om jag måste välja: till de bästa avsnitten hör ungdomsårens förbluffande skaparkraft: den nya stora teorin, systemet. Linnés arbetsplaner skulle om de lades fram idag avrådas av varje mentor eller psykolog. En hel räkka avhandlingar ska skrivas, först i Uppsala, sedan i Holland. De flesta kommer också på pränt, utges, andra sätts på väntelistan.

Så ska det förbli, livet igenom. Ett liv som levs som det förefaller utan paus, en enda lång arbetsdag genom decennierna, tills ålder och slaganfall hejdar honom, förfallet noga bokfört av Linné själv och andra. Inför döden, meddelar sonen, den olycksalige Linnaeus filius, drack fadern öl med stort begär: ”det var fåfängt att få munnen från kärilet så länge en droppe var kvar”.

Broberg bör ha haft roligt själv och Bingen kan missunna honom. Men ibland är hans metod, att prioritera detaljen, begränsande. Det är som om linneana kan få passera som en serie lustigheter. Svalorna förstås, som enligt Linné övervintrar på sjöbotten. Mycket saffran orsakar skrattsjuka, kanske; en flicka i Falun hade drabbats. Den komiska patriotismen; till och med vintern var nyttigare och mer gnistrande i Sverige än i andra länder.

Det är en del av behållningen. Men eftersom Linné ter sig så allt annat än tidlös, förmodligen på grund av att han bär med sig lagisk lutherdom, vidskeplig barock, plus en god portion folktro, riskerar han ibland bli driftkucku snarare än, just, en av oss som kallar oss människor. Var han kanske bara förmodern? Här står en undran kvar inför Brobergs annars mästerligt underhållande kavalkad.

Det är som om infångandet av Sveriges mest betydande vetenskapsman sker på bekostnad av människan, som trots alla detaljer förblir oklar. Men om man efter att ha läst denna biografi ändå försökte – anta att man skulle träffa Linné på ett mingel, hur skulle det vara? Skulle han briljera? Blygas? Spela upp sin omvittnade charm? Skulle han längta hem till skrivbordet, plikterna? Rentav till barnen? Vad pågick inuti honom?

Det konstiga med Linné som biografiskt objekt är att sådana frågor förblir

svåra att svara på. Men kanske är det inte märkligare än att biografier över idrottsstjärnor eller berömda musiker lätt blir ensidiga. De är kända för en enda sak, medan deras liv i övrigt är ganska ointressanta. Ofta är de hjältar, som Linné också var länge, fram till Sten Lindroths essä på 1960-talet, "Linné – legend och verklighet", som gjorde upp med myten, men utan att sätta så mycket annat istället.

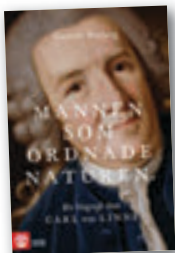
Vi får veta något om det mesta, särskilt om skrifterna, tankarna. Mindre om de större sammanhangen, som idag skulle kallas geopolitiska. Linné var visserligen överst i Floras rike, men han var undersåte i ett tynande imperium utan makt, utan att dessa och andra samband berör Brobergs berättelse särskilt djupt.

Detta sätt att biografiera har kostnader. Viktiga historiografiska debatter och genuina frågor förbigår Broberg gärna med en avvärande gest. Ingick apostlarnas resor i en politik för handel, kan de ses i samband med kolonialism? Frågan går att ställa. Den ingår i en framväxande globalhistoria med stora namn i den internationella forskning som i denna bok bara glimtvis visar sig. Broberg nöjer sig med motfrågan: "Behövde inte Sverige förbättra sina näringar?" Jo, visst, men.

På några punkter hade det gått att göra mer, även om ett och annat citat då fått offras för att hålla volymen under tvåkilosstrecket. Men med så mycket att glädjas åt i denna bok går det inte att vara den som klagar.

Låt mig säga det igen. Denna bok är fantastisk. Den skildrar oerfärhärmligt den som ordnade naturen. Dess största tillgång är dock inte naturen, utan språket, orden, de oavlatligt lockande och oerhörda formuleringar som leder fantasin in i skapelsens märkligaste skrymslen och som låter ana människans gåta. Den gåta som finns även hos den som kan verka ensidig, kanske allra mest just där. ✨

Sverker Sörlin

**MANNEN SOM
ORDNADE NATUREN
EN BIOGRAFI ÖVER
CARL VON LINNÉ**
GUNNAR BROBERG
Natur & Kultur

Förhistorisk grottmålning.

FOTO: ALAMY

Våra förfäders tal

SPRÅK

När vi samtalar förväntar vi oss ett svar eller åtminstone en reaktion. Men när vi skrattar eller gråter riktar vi oss inte till någon annan. En del signaler är medfödda, medan andra är skapade av oss människor för att göra oss förstådda och överleva tillsammans. Hur används språk idag jämfört med när våra förfäder kommunicerade?

Det är frågor som diskuteras i *Språken före historien*. Tore Janson skriver om det mänskliga sättet att tala, hur det har uppkommit och förändrats. Janson har lång erfarenhet av språkforskning – han har varit professor i latin och senare i afrikanska språk vid Göteborgs universitet – och har gett ut flera böcker inom språkvetenskap och lingvistik. Hans *Germanerna. Myten, historien, språken* (2013) nominerades till Augustpriset.

I den nya boken söker sig Tore Janson tillbaka till våra språkliga rötter. Han konstaterar att det är svårt att helt säkert uttala sig om hur språken användes för många tusentals år sedan. Han lägger upp boken kring vad man kan vara säker på och vad man kan gissa sig till – här förekommer inga kaxiga gissningar. Författaren resonerar istället med läsaren på ett sympatiskt sätt.

Individens språkförmåga kan spåras till vårt beteende. Även om det troligen aldrig funnits ett gemensamt språk

tycks alla språk ha fyra typer av yttringar gemensamma: uppmaningar, frågor, påståenden och tilltal. Tore Janson jämför med schimpanser, som på många sätt liknar oss men som saknar förutsättningar för att kunna forma mänskligt tal. Primater betar sig nämligen i mångt och mycket på liknande sätt.

Språken före historien inleds med att en schimpanshona får syn på en pytonorm i gräset, som forskare placerat där. Hon rycker till, reser sig på bakbenen och ger ifrån sig ett kort och inte så starkt ljud. Bakom henne kommer hennes vuxne son. Hon vänder sig till honom och ger ifrån sig ett högt skällande läte, tittar på ormen och tillbaka på sonen igen. En tydlig varning som ur vårt perspektiv känns väldigt mänskligt, även om vi hade använt ord istället för ljud för att varna om faran i gräset.

Tore Janson skriver om hur vårt ordförråd byggs upp efter behov, språket är ett verktyg som hela tiden förändras. Det leder till nya frågor om uppkomst och utveckling. Hade vi kunnat tala med neandertalare? Varför börjar vi prata så tidigt som barn? Vilken betydelse kommer digitaliseringen att få? *Språken före historien* sporrar den språkliga nyfikenheten och förmedlar vikten av att fortsätta ställa vetgiriga frågor. ✨

Katarina O'Nils Franke

SPRÅKEN FÖRE HISTORIEN
TORE JANSON
Norstedts

Gränsen mellan Nord- och Sydkorea.

FOTO: BANIRASIPA/TT

Lång väg till återförening

HISTORIA

Det går som land knappast att befinna sig i ett mer trängt geografiskt läge än på den koreanska halvön. Området flankeras i nordväst av Kina, i nordöst av Ryssland och österöver av Japan. Tre länder som inte har dragit sig för att svälja mindre grannländer och stoltsera med sin militära eller ekonomiska överhöghet. Det prekära läget kan jämföras med Polens, som har varit inklämt mellan tre europeiska imperier. Trots detta lyckas koreanerna etablera en självständig nationell identitet (numera två!) samt ett eget skriftspråk, en egen poesi och en kokkonst som sprids världen över.

Förmodligen är det just utsattheten som så länge har motiverat landets befolkning och ledarskikt att markera oberoende och självständighet. Alternativen har alltid varit tydliga: frihet eller undergång. Undergången har många gånger varit väldigt nära förestående. Den koreanska halvöns uppdelning har snarare varit regel än undantag. Det har många gånger funnits separata länder på den koreanska halvön, även före vår samtid.

Denna interna splittring har givetvis utnyttjats och underblåsts av de mäktiga grannarna Kina och Japan, som främst har betraktat landet som en lämplig buffertstat. I synnerhet Japan har sett Korea som problematiskt ur ett geopolitiskt perspektiv.

Korea blev aldrig uppvaktat i lika stor utsträckning av europeiska missionä-

rer som grannländerna. Dess kungar höll hårt på den isolering som i både Kina och Japan bröts av såväl handels- som kanonbåtspolitik. Isoleringen gav kanske Korea en möjlighet att utveckla en särpräglad kultur, men priset var högt i form av ett bristfälligt teknologiskt och ekonomiskt utbyte med omvärlden. Det skapade i sin tur passivitet och sårbarhet.

När Japan i slutet av 1800-talet beslöt att kolonisera den koreanska halvön fullt ut var det inhemska motståndet svagt. Korea föll som en mogen frukt och japanerna inledde 1910 ett koloniseringsprogram inte helt olikt det Italien under samma tid företog i Abessinien (Etiopien) och Libyen. Japaner uppmanades att flytta till den koreanska halvön för att etablera fabriker och jordbruk. De europeer som besökte landet under denna period skildrade hur landet civiliserades med hjälp av järnvägar och modern byråkrati. Koreanerna beskrevs som gladlynta men lite lata traditionalister, som snarast borde tacka kolonisatören för dennes välvilja.

När väl den japanska överhögheten bröts efter andra världskriget så genomgick Sydkorea en hjälpnadsväckande ekonomisk och teknologisk utveckling. Detta trots decennier av hård japansk överhöghet och det blodiga Koreakriget 1950–53, där Kina är allierat med Nordkorea.

Om det är något den här fascinerande berättelsen lär oss så är det att det går att överleva det mesta – och komma starkt ut på andra sidan. Den koreanska överlev-

nadsinsikten, låt oss kalla det för folksjälen, har ett ord: ”Han”. Ett begrepp som beskriver sorg och isolering men samtidigt styrka och oberoende.

Vemod är det koreanska folkets lott. Vilket tydligt märks än i vår samtid då de två koreanska folken alltså förblir åtskilda och ständigt i luven på varandra. Lars Vargö menar i boken *Korea. En civilisation i kläm* att det inte finns någon enkel väg till återförening. Snarast blir den svårare ju längre det lider att förena de två staterna. Familjebanden bleknar och den kulturella differensen blir allt större, för att inte tala om den uppenbara ekonomiska skillnaden som får klyftan mellan tidigare Väst- och Östtyskland att framstå som obetydlig.

Lars Vargö – tidigare ambassadör i Sydkorea och Japan och dessutom disputerad japanolog – kan ämnet. Det här är inte en sammanställning av andrahandskällor, vilket är vanligt när europeer eller nordamerikaner skriver om länder vars språk de inte behärskar. Vargö går ofta direkt till källor på originalspråket. En annan berömvärd egenskap författaren besitter är att vara ekonomisk med orden. Det här är en kort, men förbluffande innehållsrik, bok. ✨

Adam Cwejman

KOREA
EN CIVILISATION
I KLÄM
LARS VARGÖ
Carlsson Bokförlag

Ahlgren och Tengroth.

FOTO: TT

som det pinsamma, ständigt grälände paret Alman.

Vad är det då som lockat DN-kritikern Ulrika Milles att skriva en tjock biografi om dessa båda olycksfåglar, dock speciellt om Stig Ahlgren? Till stor del är det uppenbarligen för att hon med all rätt beundrar Ahlgren som stilist och vill rädda hans bästa litteraturkritik från glömskan. Den ambitionen hade förvisso redan Gustaf von Platen, Ahlgrens gamle kumpan i *Vecko-Journalen*, när han på ålderdomen publicerade ett urval spirituella Ahlgrentexter med underhållande förord och utförliga kommentarer (*Min vän Stig Ahlgren. Kvickhetens konung*, 1997). Men Ulrika Milles vill gå längre och djupare. Hennes utgångspunkt är också annorlunda än von Platens. Till skillnad från honom skildrar hon ur feministisk och kulturradikal synvinkel två olycksöden som speglar en svunnen tidsepok, då det svenska kulturlivet såg annorlunda ut än det gör idag. En tid då litteraturkritik hade högre status men också var en arena för gladiatorspel på liv och död. En tid då ett fåtal manliga litteraturkritiker kunde behärska hela den litterära offentligheten och kvinnliga skribenter hade svårare att hävda sig än de har idag. Men också en tid då bildningsidealen och de litterära ambitionerna var högre och medierna ännu inte fullständigt dominerade av kommersiella intressen.

Milles framställning växlar mellan biografi och tidshistoria men också mellan berättande och resonemang kring ämnen som kritikerrollens förändring, manlighet och kvinnlighet eller den intellektuelles roll i samhället. Det kronologiska förloppet blir därmed svårare att följa än i von Platens betydligt kortare bok, men Milles skriver utmärkt och mestadels starkt engagerande i sin gediget forskningsbaserade lunta på nästan 500 sidor.

Det är en sorglig historia hon har att berätta, men den börjar med ett triumfatoriskt uppstigande från enkla förhållanden mot årens höjder. Stig Ahlgren var en liten ful pojke som växte upp i Malmö som adoptivbarn i ett småborgerligt och ganska påvert hem utan intellektuella traditioner. Han hade svårt att hävda sig bland skolkamraterna men blommade upp när han fick möjlighet att ta studenten och läsa vidare vid universitetet i Lund. Där läste han litteraturhistoria för den beundrade professorn Olle Holmberg, blev fil lic och kom in i en krets av unga kulturradikala marxister som Per Nyström och Per Meurling. På 30-talet >>

Tragiska ensamvargar

KULTURHISTORIA

På 1940- och 50-talen var Stig Ahlgren (1910–1996) en av Sveriges mest inflytelserika kritiker, berömd men också fruktad för sin vassa penna och briljanta formuleringskonst. Under en stor del av sitt liv sammanlevde han med Birgit Tengroth (1915–1983), som på den tiden var ännu mer berömd i sin egenskap av filmstjärna och skandalom-susad författare.

Idag är båda dessa glorifierade ensamvargar nästan glömda. Om de någon gång omtalas är det oftast för sådant som i efterhand framstår som klandervärt. Till exempel att de i maskopi försökte ta

heder och ära av Tengroths främsta konkurrent, publikidolen Ingrid Bergman, genom att beskylla henne för att vara en talanglös nolla som för omkring bland dumt folk och ”visade sig för pengar”. Att marxisten Ahlgren svek sina ungdoms-ideal genom att låta sig köpas över från socialdemokratisk press till det högborgerliga societetsbladet *Vecko-Journalen*, av kultureliten omtalad som ”Vecko-Sjakalen”. Att samme Ahlgren fick den hyggliga poeten Sten Selander att ge upp som diktare genom att kalla honom ”tråkig som en påstigande i Alvesta”. Att Tengroth skrev ”hysteriska” skandalböcker med självutlämnande sexskildringar och elakt förtal av kända personer. Att Ingmar Bergman i sin film *Smultronstället* skildrat paret Ahlgren–Tengroth

Vecko-Journalen.

FOTO: TT

debuterade han som kritiker i den socialdemokratiska pressen och vann sig tidigt ett namn som skarp, kvick och radikal litteraturbedömare med höga ideal.

Han gav ut böcker om franska författare men också en bok om svensk samtidsdikt, *Orfeus i folkhemmet* (1938). Ett par år senare publicerade han en utmärkt analys av Agnes von Krusenstjernas författarskap och en samling "stridsartiklar" i litterära ämnen, här ibland ett berömt angrepp från vänster på kommersiell veckopress (*Veckopressen och folket*, 1940). Han blev kulturredaktör i socialdemokratiska *Aftontidningen* 1942–46 och samlade där omkring sig några av landets främsta modernister och arbetardiktare på vänsterkanten. Vid denna tid hörde exempelvis Eyvind Johnson till hans närmaste vänner, hans litteraturkritik fick stort inflytande, och han själv betraktades allmänt som en ledargestalt inom det unga avantgardet.

År 1946 kommer så det förbluffande omslaget, "syndafallet", då han plötsligt köps över av Bonniers till *Vecko-Journalen* och därmed ses som förrädare bland sina gamla vänner inom vänstern. Snart blir han en idol för samma borgerskap som han tidigare gisslat, och hans välformulerade elakheter riktas nu oftare mot vänstern än mot högern. Han har då också gift sig med Birgit Tengroth, som redan står på höjden av sin karriär som skådespelare i populära men halvdåliga filmer, ofta i rollen som förförisk lantlig oskuld. Stödd av sin make debuterar hon nu också som författare med den för sin tid erotiskt frispråkiga novellsamlingen *Törst* (1948) som blev en skandalsuccé och även filmatiserad – till råga på allt av Ingmar Bergman och med författaren själv i en av rollerna. Det celebra paret Ahlgren–Tengroth blir under 50-talet mycket omtalat i medierna men

efterhand inte med samma högaktning som tidigare inom kultureliten, speciellt inte sedan Tengroth skilt sig från Ahlgren, gift om sig med den kände danske politikern Jens Otto Kragh och sedan, efter ett par år, flyttat samman med Ahlgren för andra gången.

På 1960-talet är Stig Ahlgrens krönikor och litterära artiklar fortfarande diaboliskt kvickt formulerade men allt mindre seriösa till sitt innehåll, medan allt fler rynkar på näsan åt Tengroths skönlitteratur. På 70-talet slutar både Ahlgren och Tengroth att ge ut böcker och lever så småningom i något som alltmer börjar likna elände och misär tills Tengroth dör 1983. Ahlgren lever därefter ända till 1996 i nästan total ensamhet, mot slutet blind och övergiven på långvården.

Ulrika Milles gör ett hedervärt arbete för att rädda det bästa av det de båda åstadkom i livet till eftervärlden. Och hon har rätt i att Stig Ahlgren under 1940- och 50-talen var en av de mest briljanta och välformulerade kritiker som Sverige haft. Hon har också rätt i att han på ett gripande sätt offrade sig själv för att främja Birgit Tengroths författarskap. Därvidlag påminner han, som Milles påpekar, om David Spengel, en annan diabolisk litteraturkritiker, som på ett liknande sätt offrade sig för de dikter som skrevs av hans maka, Agnes von Krusenstjerna.

Ulrika Milles har dock inte, trots sin feministiska vältalighet, lyckats övertyga mig om att Birgit Tengroths böcker var värda att offra sig för. Agnes von Krusenstjerna var ju, trots sin mentalsjukdom, en mycket större författare. Och David Spengel var, trots sina diaboliska egenskaper, en man som till skillnad från Stig Ahlgren aldrig kompromissade med sina litterära ideal eller sålde sig för pengar. Därför har också paret von Krusenstjerna–Spengel gått till litteraturhistorien på ett sätt som paret Ahlgren–Tengroth aldrig kommer att göra.

Men visst är deras öde en tragisk historia som säger mycket om den tid och den kommersialiserade medievärld där de levde och verkade. Tyvärr är vår egen tid och medievärld inte mycket bättre. Snarare värre. ✨

Lars Lönnroth

ENSAMVARGAR
STIG AHLGREN'S 1900-TAL
MANLIGHET. KÄRLEK.
LITTERATUR
ULRIKA MILLES
Albert Bonniers förlag

Afrikas potential

EKONOMI

Emil Uddhammars och Peter Steins lättillgängliga bok *Svenska företag i Afrika* täcker in betydligt mer än vad titeln utlovar. Förutom svensk kommersiell verksamhet söder om Sahara belyses också Afrikas utveckling generellt. Författarna utgår från ekonomipristagarna Douglass C Norths och Elinor Ostroms teorier om institutionernas betydelse.

En stor del av boken bygger på intervjuer med företrädare för svenska företag som opererar på kontinenten, bland dem Atlas Copco, Tetra Pak och Scania, och behandlar sektorer som information och kommunikation, industri och råvaror, jordbruk samt transporter och infrastruktur. Dagens situation ges en historisk inramning som sträcker sig tillbaka till 1600-talet, medan utblickar mot framtiden görs.

Författarna uppmärksammar inte minst några av de konflikter som funnits kring svenska företags engagemang i Afrika. Det handlar framförallt om svenska näringslivsaktörer i Apartheid-Sydafrika, men även till exempel om den kontroversiella invecklingen i Liberia på 1960-talet och om Lundin Oils omstridda förehavanden i Sudan.

Särskilt intressant är den brokiga och komplexa bild av Afrika som framträder genom boken. Uddhammar och Stein tar upp diverse problem, som det utbredda beroendet av råvaruexport och de många politiska riskerna, men lyfter i lika hög grad fram kontinentens

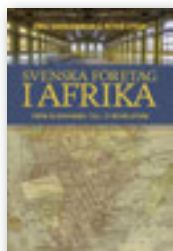
Lundin Oil i Sudan.

FOTO: PAUL HANSEN / TT

stora potential. Dit hör bland annat en ung befolkning och teknologiska landvinningar vad gäller antalet mobilabonnemang och andelen internetanvändare. Frågan om huruvida Afrika kan bli "världsekonomin framtida industriella verkstad" får dock inget entydigt svar.

Lika tankeväckande är analysen av svenska företags status i Afrika. Boken beskriver hur dessa åtnjuter ett gott anseende tack vare sin attraktiva personalpolitik. De tenderar ha en mer horisontell struktur och bättre anställningsvillkor än sina lokala motsvarigheter, samtidigt som de mår om kompetensutveckling. En annan faktor som gjort svenska företag omtyckta är deras sociala åtaganden, som solenergiaktören Tellux AB:s insats för övergivna barn i Kenyas slum. Detta ligger i linje med Uddhammars och Steins iakttagelse att företag ofta inte bara genererar vinst utan också tar ansvar för samhället.

Boken utmärks av ett sakligt och resonerande förhållningssätt. Det är välkommet i en tid då forskning gärna blir påtagligt ideologisk, speciellt när det kommer till relationerna mellan den europeiska och den icke-europeiska världen. ✨

Mathias Persson

**SVENSKA FÖRETAG
I AFRIKA
FRÅN SLAVHANDEL TILL
IT-REVOLUTION**
EMIL UDDHAMMAR
& PETER STEIN
Santérus Förlag

**Washington, Jefferson,
Theodore Roosevelt och
Lincoln i Mount Rushmore..**

FOTO: ALAMY

Vem var det i Vita huset?

HISTORIA

Det finns knappast något utländskt politiskt ämbete som intresserar svenskarna mer än det som just nu innehas av Donald Trump. Efter hans seger i presidentvalet 2016 fylldes spalterna med tips om hur ansvarstagande föräldrar skulle "prata med barnen" och Sveriges Radios utsände mötte gråtande ungar i ett snöigt Stockholm. De flesta tidnings- och tv-redaktioner fick leta betydligt längre för att hitta experter som ur ett konstitutionellt perspektiv kunde kommentera den svenska regeringsbildningen hösten 2018 än vad man behöver för att hitta hugade USA-kännare som kan berätta vad Trumps intensiva twittrande innebär eller vem som vann demokraternas senaste primärvalsdebatt. Och då har inte ens primärvalssongerna inletts...

Det är egentligen inte särskilt märkligt att presidentämbetet i USA intresserar, fascinerar och oroar. Det är ändå

den fria världens ledare vi pratar om, en ledare som dessutom utses genom ett utdraget och närmast teatraliskt uppbyggt val där i praktiken två kandidater ställs öga mot öga med varandra och "the winner takes it all", direktsänt i alla tänkbara kanaler. Det är också lätt att förstå varför Karin Henriksson, mångårig USA-korrespondent i *Svenska Dagbladet*, har skrivit en bok om de 44 män som fått svära presidenteden. En svensk marknad borde rimligen finnas. Räkna med att du kommer att se hennes *USA:s alla presidenter* i bokhyllorna hos den medvetna medelklassen. Men ha inga förhoppningar om att i boken hitta så mycket annat om valfri president än vad du själv kan finna genom att söka på nätet eller läsa i en utbyggd faktaruta i någon av de stora morgontidningarna.

Att ge en heltäckande bild av presidentämbetet och alla de män som har innehaft det är så klart ett omöjligt uppdrag, även för Karin Henriksson. Det inledande kapitlet om George Washington – mannen som genom sin militära

>>

expertis befriade landet, sitt ledarskap enade det och som president satte en standard för alla att försöka följa – är tio sidor långt. Inklusiva bilder. Då ska nog James Garfield, som föll offer för en mördares kulor efter bara drygt ett halvår i ämbetet, vara ganska nöjd med två och en halv sida.

Det hedrar dock Henriksson att hon på intet sätt ger sken av att ge läsaren något annorlunda eller uppseendeväckande. Här finns ingen krystad blågul vinkel eller överlastad analys av hur historien lett oss fram till den kaosartade situationen i Vita huset idag. Nej, Henriksson sammanfattar och gör stora skeenden lättbegripliga, och hon späckar generöst med den där typen av "onödiga" fakta som kan vara roliga att briljera med vid en middagsbjudning.

Det pedagogiska anslaget – att blanda lättsamma anekdoter med inskjutna partier om Högsta domstolen och konstitutionen – är också berömvärt. Det amerikanska presidentämbetet kan omöjligen förstås utan kunskaper om den konstitution som i grunden formar allt politiskt liv i USA. Hur komplext uppdraget som Förenta staternas främsta exekutiva företrädare är hin- ner Henriksson däremot inte förklara. Och det är knappast förvånande. Om 44 komplexa män ska presenteras, då tar sidorna snabbt slut.

Så för vem är den här boken skriven? Ja, har du för vana att dela artiklar från *Politico* och söker likasinnade att diskutera Elisabeth Warrens kampanjstrategier med, då ska du inte ha för höga förväntningar. Frustrationen lär bli alltför stor över att en nestor som Henriksson – det hon inte vet om amerikansk politik är knappast värt att veta – valt att skriva ett kondenserat uppslagsverk.

Önskar du däremot introducera en gymnasist till amerikansk politik, då är Karin Henrikssons bok en given gåva.

President-trivia är som bekant en vanlig inkörsport till tyngre bruk av maktspellet i och runt Vita huset. ✨

Anders Rönmark

**USA: S ALLA
PRESIDENTER
FRÅN WASHINGTON
TILL TRUMP**
KARIN HENRIKSSON
Lind & Co

Den femte evangelisten

MUSIK

"Vilken musik skulle du ta med dig till en öde ö?" Den frågan ställs till internationellt etablerade musiker och dirigenter, i kortintervjuer som tv-kanalen Mezzo sänder. Påfallande många, faktiskt de flesta, svarar: "Bach".

Av all musik som står till buds väljer man Bach, som man uppfattar som unik. Vad är det då som gör hans musik så speciell att både operasångare och jazztrombonister föredrar den, yrkesmusiker som vanligtvis inte har med honom i sin repertoar? Många anser att det vilar något tidlöst över Bachs musik som gör den svår att tröttna på. Den intar en självklar plats i världen, som om den alltid hade existerat.

I titeldikten i samlingen *Världens tyndnad före Bach* (1982) mediterar Lars Gustafsson över en värld som han tycker

känns otänkbar men som ju onekligen har funnits. Han föreställer sig ett tomt Europa med "ödsligt belägna kyrkor" och "överallt ovetande instrument/ där *Musikalisches Opfer* och *Wohltemperiertes Klavier* aldrig hade gått över en klaviatur".

Musikinstrumentens och kyrkornas bekantskap med Tysklands store barockkompositör kunde ha blivit kortvarig om inte hans toner hade förvaltats och förts vidare. Om hur Bachs musik spreds efter hans död 1750, om hur den har uppfattats och tolkats genom tiderna, handlar *Arvet efter Johann Sebastian Bach*, författad av Erik Kjellberg, professor emeritus i musikvetenskap vid Uppsala universitet. Det är en imponerande kartläggning av kompositionernas väg från Thomas-kyrkan i Leipzig och ut i världen.

Bach var känd under sin levnad, men betraktades ingalunda som den främste. Enkelhet och sängbarhet var på modet i 1700-talets musikliv, ett ideal i

Manuskript av Bach.

FOTO: WOLFGANG KLUGE / TT

vilket den polyfoniskt skolade Bach inte passade in. Av sin samtid fick han kritik för att hans musik var för gammaldags och komplicerad. Istället var det Händel, årsbarn med Bach, som var kompositören i ropet. Med hans populära operor kunde Bach aldrig tävla. Bach var en kyrkans man och skrev därför inte operor, utan höll sig till den religiösa varianten, oratorier. Utöver det komponerade han bland annat orgelmusik, klavermusik, violinkonserter, kammarmusik. För varje söndag i kyrkoåret skrev han kantar och mässor. Han var enormt produktiv. Till eftervärldens lycka finns mycket kvar, trots att ett antal verk har gått förlorade, bland dem *Markuspassionen*.

Efter Bachs död fortsatte musiken att uppföras och förmedlas genom sönernas och elevernas försorg. Men det var inte allt ur den rika produktionen som spelades. Nothandskrifter försvann eller föll i glömska.

På 1820-talet fick Felix Mendelssohn fatt i en avskrift av den bortglömda *Matteuspassionen*. Efter bearbetning lät den tjugoföråriga Mendelssohn uppföra den i Berlin, en uppsättning som blev bejublad. Bach uppfattades som musikaliskt geni av en hängiven tysk publik. *Matteuspassionen* ansågs av recensenterna vara en fulländad skapelse, något av det högsta som tysk kultur hade frambringat. Kjellberg berättar att storheter som Schleiermacher, Hegel och Heine var på plats vid framförandet. Vad dessa tyckte framgår inte; däremot har vi röster om Bach från andra samtida kulturpersonligheter. För Schumann, som även han lanserade Bachs verk, var Bach "outgrundlig" med ett "oät-komligt djup". Goethe, som gärna besökte sin unge vän Mendelssohn för att höra honom spela, skrev efter att ha lyssnat på Bachs orgelverk: "Det är som om en evig harmoni samtalade med sig själv, såsom det kan ha skett i Guds hjärta kort innan han skapade världen. Jag blev så gripen i

mitt innersta och kände det som om jag inte hade haft ögon eller öron eller andra sinnen, och inte heller behövde dem."

Det kunde ha varit Ingmar Bergman som formulerat de orden. Bachs musik ger en aning om evigheten, som Henrik i *Saraband* (2003) uttrycker det. I en tidigare film av Bergman, *Tystnaden* (1963), är det Bach som skapar mening i en obegriplig tillvaro. Systrarna Ester och Anna befinner sig på resa i ett land där de inte förstår ett jota av språket. Det enda läsbara i ortens dagstidning är "J S Bach". "Bach" och "musik" blir de förlösande orden som för ett ögonblick får hotellportieren och rumsgästen Ester att mötas i samförstånd.

Bergmans innerliga förhållande till Bachs musik nämns i Kjellbergs bok, men diskuteras inte utförligare. Där emot ägnas några sidor åt mottagandet av Bach i Sverige. Under senare delen av 1700-talet var Bach okänd i vårt land, och hans namn saknas följaktligen i de första omfattande svenska musiklexikonerna från 1773 respektive 1802. Orgelmusiken spelades flitigt under senare halvan av 1800-talet, men det stora Bachgenombrottet skedde först på 1890-talet, då h-mollmässan och passionerna uppfördes för första gången i Sverige. En portaltfigur som nämns är ärkebiskopen och fredspristagaren Nathan Söderblom. Det är från honom som Bach har fått epitetet "den femte evangelisten". Kjellberg berättar att Söderblom, som var professor i religionshistoria i Leipzig, höörde *Matteuspassionen* i Thomaskyrkan en långfredag och blev så tagen att han uppmuntrade Engelbrekts församling i Stockholm till årliga uppföranden av detta tre timmar långa verk. Det är en tradition som fortlever.

Arvet efter Johann Sebas-

tian Bach är en systematisk genomgång av upptäckterna och uttolkarna av Bachs kompositioner. Detaljerna är många och kan emellanåt framstå som torra i kontrast till Bachs själfulla toner. Men författaren gör ett gott försök till förklaring av Bachs geni och särställning: Bachs harmoniska uppfinningsrikedom var enastående, han sökte precision och fulländning i varje enskild stämma och han lyckades skapa en utsökt balans mellan melodiernas skönhet och tekniken, hantverket. Det finns hos honom en matematisk perfektion. En av hans elever jämförde sin läromästare med Newton. Det är en träffande beskrivning. Bach var en musikens vetenskapsman, en utforskare av dess universum och innersta väsen. Medan Newton upptäckte tyngdlagen, kan man väl säga att Bach upphävde den.

Det händer i arian "Bete aber auch dabei" ur kyrkokantaten *Mache dich, mein Geist, bereit*, ett stycke som jag skulle överväga att ta med mig till en öde ö. Efter tio takters förspel, där flöjten stillsamt men stadigt introducerar melodin i h-moll ackompanjerad av cello, kommer sopranrösten in och lägger sig på en lång ton som avslutas med en suck, i ordet *bete* ("bed"). Ytterligare en sådan suck följer, nu en ters högre. Sopranens melodislinga är på samma gång bedjande, sörjande och smekande. Den både gråter och tröstar, alltmedan flöjtens och cellons stämmor slingrar sig om den utan att vidröra den, som i en spirallrörelse. Sångstämman lyfter de övriga: musiken stiger från marken och börjar sväva. Det är överjordiskt vackert och utan tillstymmelse till sentimentalitet.

Vad tonsättaren själv ansåg om sina verk vet vi inte. Hans ansikte är märkligt bortvänt från oss, som Kjellberg uttrycker det. Ödmjukt vände han också bort ansiktet från sin egen insats. Sin framgång förklarade han med flit. Istället riktade han uppmärksamheten uppåt, mot Gud och den evighet som hans musik erinrar om, när han signerade sina verk med "SDG", *solī Deo gloria*, endast Gud skall ha äran. ✨

Martina Björk

**ARVET EFTER
JOHANN SEBASTIAN BACH
EN ÄVENTYRLIG HISTORIA**
ERIK KJELLBERG
Gidlunds förlag

Lovisa Ulrika.

FOTO: WIKIPEDIA

Bellman porträtterad av Sergel.

FOTO: WIKIPEDIA

Återupprättad drottning

HISTORIA

Claes Rainer inleder sin bok *Lovisa Ulrika – Konst och kupp försök* med orden: "Det här är historien om den preussiska prinsessan Lovisa Ulrika som drog fram som en virvelvind i frihetstidens Sverige." Och visst är det en virvelvind som vi får följa i 330 sidor, från barnaår i Preussen till åldrande och död som änkedrottning i Sverige år 1782.

För eftervärlden är hon främst känd som Gustav III:s mor, äregirig och härsklysten och med ett orimligt stort inflytande över sin son. Det finns många historier om hennes låga moral, bland annat sägs det att hon bände loss de svenska kronjuvelerna direkt ur deras infattning i drottningkronan för att finansiera sitt eget kupp försök.

Författaren Claes Rainer är till vardags processjurist. Det märks också i hans bok, då han tar sig an de historiska källorna just som en jurist, håller huvudet kallt och inte låter sig luras av förutfattade meningar. I fallet med kronjuvelerna finns den historiska källan hos Kammarkollegiet, som än idag förvaltar dem. Där hittar Rainer ett äktenskapskontrakt från 1744 som visar

att Lovisa Ulrika mottog en rad briljanter som bröllopgåva. De monterades 1751 på drottningkronan inför Lovisa Ulrikas kröning, helt enkelt för att göra den lite elegantare. Efter kröningen monterades briljanterna loss och ersattes med bergkristaller, vilket inte hade något samband med den famösa statskuppen. Förvisso försökte Lovisa Ulrika sig på en statskupp, men inte med stulna medel.

Rainer har gjort ett gediget arbete med källorna. Till bokens svagheter hör ett något stolpigt språk samt några anakronismer. Exempelvis funderar Rainer över huruvida det är ett tidigt tecken på jämställdhet att Lovisa Ulrika på sin väg mot Sverige möts av lika många örlogsfartyg som Adolf Fredrik välkomnades med.

Som läsare är jag dock beredd att förlåta boken dess få svagheter. Det är behagligt att se Lovisa Ulrika återupprättas inför mina ögon, mycket av det jag trodde om henne visar sig vara felaktigt. ✨

Catta Neuding

**LOVISA ULRIKA
KONST OCH KUPPFÖRSÖK**
CLAES RAINER
Bokförlaget Langenskiöld

När Bellman mötte sin fru

LITTERATURHISTORIA

Efter att tidigare ha tecknat Fredrika Bremers, Klara Johansons och Gösta Ekmans liv och verk har Carina Burman nu utkommit med boken *Bellman. Biografen*. Burman har bättre kunskap om 1700-talets Sverige än de flesta. Alltsedan hon skrev sin avhandling om Johan Henrik Kellgren har hon studerat epoken ingående. Hennes grundliga studier har resulterat i 750 sidor innehållstätt information om Bellman, hans förfäder och hans eftermäle. Dessutom förses man med stora mängder kringinformation; avsikten är att ge kunskap om 1700-talets samhälle och de vida kretsar som skalden rörde sig i.

Boken är indelad i tre avdelningar: "Morgon", "Middag" och "Afton". Den första delen bär underrubriken "Frihetstid 1740–1771". Här redogör Burman för Bellmans uppväxt, hans läroår som skald, succén i sällskapslivet med *Bacchi Orden* fram till dess att Fredmanfiktionen började ta form. Den andra delen – "Ljuset under Gustaf III 1771–1789" – handlar om Bellmans framgångsår när kungen uppmärksammade honom, han blev kunglig sekreterare och bildade

familj. Revolutionsåret är starten för del tre, ”De mörka åren 1789–1795”. Här skildras den efterlängtnade utgivningen av *Fredmans epistlar* men också olycksåren med fattigdom, bysättning, sjukdom och död.

Trots överflödet av upplysningar, utvecklingar och fakta är boken engagerande och lättläst. Burman har emellanåt en vardaglig samtalston. Hon använder vi-formen och inkluderar därmed sina läsare. Till exempel kan hon lite käckt utbrista: ”Låt oss därför följa med på sommarnöje i den varma månaden augusti”, när skildringen av livet på Magnus Zetthermans sommarställe Fällan ska ta vid.

Boken är rik på kulturhistoriska upplysningar av skiftande slag. Detaljer som Burman uppehåller sig vid gör framställningen levande och autentisk. Här finns iakttagelser ifråga om kläder och mode, trädgårdskultur, topografi och stockholmiana. Man får veta att ”Gustaf III var en kort man, 155 cm i strumplåsten”. Väderleken rapporteras: sommaren 1773 ”var ovanligt vacker”.

En av höjdpunkterna i boken är skildringen när Bellman uppvaktar Lovisa Grönlund, hon som så småningom skulle bli hans fru. Med sin kännedom om tidens krassa förhållanden skriver Burman: ”Bellman gifte sig med Lovisa för att få en livsledsagarinna, Lovisa med Bellman för att få en försörjare. Kanske älskade de också varandra.” Lovisa var rätt mycket yngre än Bellman och hennes sociala ställning var lägre än hans. Bellman var hovsekreterare och att betrakta som en framtidsman. ”Trots sitt slarv med pengar var han ett kap”, menar författaren. Burman spekulerar över Lovisas karaktär och hur hon kan ha sett ut. Det finns inga bilder och de nedskrivna ögonvittnesuppgifterna är få och allmänna. Bellman skrev under alla förhållanden ömsinta dikter till henne och i december 1777 stod bröllopet.

Till Bellmans vänner hörde Johan Tobias Sergel, eller Sergell som hans namn stavades innan han blev adlad 1808. De var jämnåriga och tillhörde båda konstnärskretsarna i Stockholm. Sergels fyrtiosjunde födelsedag firades på medaljgravören Carl Gustaf Fehrmans lantställe. Fehrman var gift med Sergels systerdotter. I firandet medverkade Bellman, liksom konstnären Pilo. Till jubileans ära framfördes ett litet skådespel med en ung Bacchus som satt grensle över en tunna. Det var Fehrmans femårige son, tillika Sergels systerson. Han reciterade, eller rättare sagt någon annan läste i hans ställe, eftersom det var svårt för en knappt femårig pojke att lära sig alexandriner utantill:

Bellman porträtterad av Per Krafft.

FOTO: ALAMY

*Jag är ej Bacchus själv – jag endast lånt
hans namn.*

*Uppriktigt säger jag: min Morbror, i din
famn*

*Uppå din födslo-dag lät mig din ömhet
njuta!*

Bellman själv spelade rollen av den vuxne Bacchus. Han satt till häst och hade med sig en korg med buteljer. Denna procession skedde utomhus en ganska kylig septemberdag då temperaturen som högst visade 11 grader. Väl inomhus fortsatte firandet med både Bellman och Pilo som agerande.

En höjdpunkt i Bellmans liv var utgivningen av *Fredmans epistlar* 1790. Burman återger det spänningsfyllda förloppet när en av vännerna tog initiativet till att ge ut samlingen. Skaran utökades och en viktig person var musikförläggaren Olof Ålström. Men texterna behövde samlas in, sovras och ansas. Bellman var inte så noga med att ta vara på sina manuskript. Kellgren, som tidigare hade angripit Bellman i dikten ”Mina löjen”, anslöt till skaran av redaktörer. Bellman själv blev så entusiastisk inför utsikten att få se sin utgivningsdröm infriad att inspirationen kom över honom på nytt. På relativt kort tid tillkom en handfull epistlar som betraktas som de bästa i hans produktion, till exempel 71 (”Ulla, min Ulla”), 80 (”Liksom en herdinna”), 81 (”Märk hur’ vår skugga”) och 82 (”Vila vid denna källa”). Med den sista episteln fick samlingen en avslutning. Fredman tar avsked av sin diktade värld och förkunnar: ”Stod Ulla sista gången brud”, en formulering som korresponderar med en versrad i den tidigt till-

komna episteln nummer 3, ”Var dag står du brud”. Cirkeln är sluten.

Bellmanforskningen är omfattande och Carina Burman har haft en mängd monografier, avhandlingar, studier, artiklar och annat material att förhålla sig till. Det mesta är redovisat, bokens sista 50 sidor utgörs av referenser och register. Några Bellmanforskare ägnar hon ett utförligt tack i bokens slut. Ett betydelsefullt namn saknas emellertid i bibliografin, lundaprofessorn och akademiledamoten Gustaf Ljunggren. Hans studie *Bellman och Fredmans epistlar* (1864) bidrog på sin tid till att nyansera och fördjupa bilden av Bellmans diktning.

Ett skäl till att Bellmans diktning har överlevt fram till våra dagar är musiken. Svenska folket har sjungit honom i 250 år. Musiken får emellertid inget betydande utrymme i Burmans bok, säkert en anledning till att Torben Kroghs betydelsefulla *Bellman som musikalsk Dikter* (1945) inte heller nämns i litteraturförteckningen.

Man kan fråga sig vad tidigare författare av Bellmanbiografier som Paul Britten Austin, Torkel Stålmarch, Lars Huldén och Leif Landen skulle känna inför titeln på Carina Burmans bok: *Bellman. Biografin* – i självmedveten, bestämd form. Det är som om författaren vill tala om för världen att här sätter hon punkt. Detta är Bellmanbiografin! På många sätt har hon naturligtvis rätt. Det är svårt att överträffa dessa 750 sidor.

Och det är kanske rätt tillfälle att sätta punkt för Bellman. Man kan nämligen fråga sig vilken roll hans visor spelar idag. Från mitt lundaperspektiv kan jag notera att på studentsittningar och studentbaler sjunger man fortfarande hans ”Måltidssång”, den med den medryckande refrängen ”Tycker du att graven är för djup, / Nå välan, så tag dig då en sup”. Inom studentsången förekommer hans visor också, men numera alltmer sällan. Förr betraktade mina studenter i litteraturvetenskap händelsen som en höjdpunkt när man i kursförloppet kom fram till Bellman. Idag är uppfattningen splittrad – alla är inte förtjusta. ”Bellman har en taskig kvinnosyn”, är en replik som jag som lärare har hört de senaste åren. Jag vill emellertid som Tegnér tro att Bellmans visor är odödliga: ”Det finns ej tid som dessa toner söver.” ✨

Johan Stenström

**BELLMAN
BIOGRAFIN**
CARINA BURMAN
Albert Bonniers förlag

New York.

FOTO: GARY HERSHORN/GETTY IMAGES

Världens huvudstad

HISTORIA

När påven Johannes Paulus II besökte New York 1979 kallade han staden "The Capital of the World". New York är på många sätt en unik stad, dominerande på finansmarknaden och inom reklambyråvärlden. En kulturell huvudstad; teatrarna kring Broadway och de närmare 300 konstgallerierna i Chelsea uppmärksammas över hela världen.

Henrik Berggren beskriver i sin nya bok *Historien om New York* hur staden har vuxit fram och fått denna roll. Det finns en personlig utgångspunkt bakom boken: när Berggren var 10 år, 1967, kom han till New York med föräldrarna och bodde där i fem år.

New Yorks historia är väl dokumenterad i många hundra skrifter. Själv har jag ett tiotal böcker om stadens historia och Henrik Berggren hänvisar till över 50 verk. Att få en sammanfattning på 320 sidor är därför bra.

USA har sedan århundraden två huvudstäder. Medan Washington är den officiella politiska huvudstaden är New York den ekonomiska. Innovationer och industri var länge centrala, nu dominerar medier, marknadsföring och finansiella företag. Mammon skulle i New York få fler röster än Gud, brukar man skämta. Staden är inte riktigt typisk för USA, den har liknats vid ett rymdskepp som har landat på USA:s östkust. En del amerikaner har aldrig varit i landets största stad.

Den mest kända av de tidiga newyorkarna var Peter Stuyvesant, som kom till Nieuw Amsterdam 1647. Han började

som borgmästare med en sluten politik som förbjöd judar, kväkarer och andra att utöva sin religion, men tvingades till reträtt och öppnade staden. År 1654 grundades till exempel den första synagogan i New York.

I början var New York långt ifrån den största amerikanska staden. Boston och Philadelphia var större. Det dröjde till in på 1700-talet innan staden fick mer än 5 000 invånare. Men sedan växte den genom allt fler invandrare från England, Irland och Tyskland. New York var den nordamerikanska stad där det fanns flest svarta slavar, i mitten av 1700-talet en femtedel av stadens invånare.

På 1800-talet skapades det vi känner igen som stadens karaktäristika. Wall Street heter ju så därför att där löpte en mur mot norra New York. Men den revs

och man fattade beslut om *the grid*, att staden skulle byggas i ett rutnät. År 1883 skedde det viktigaste för att verkligen lyfta upp New York: Brooklyn Bridge. New York var då USA:s största stad, Chicago nummer två och Brooklyn trea. När New York och Brooklyn förenades etablerades staden som USA:s absolut största. Ett årionde senare skapades dagens New York genom att Queens, Bronx och Staten Island inkorporerades.

Att FN-högkvarteret direkt efter andra världskriget förlades till New York speglar stadens ställning, känslan av att New York tillhörde resten av världen. Henrik Berggren – som tidigare har skrivit en bok om Dag Hammarskjöld – beskriver hur han kom att känna sig hemma i staden.

Idag finns Dag Hammarskjöld Plaza nära FN-byggnaden. Det är en av de platser som har namn efter svenskar. Äldst är John Ericsson Plaza i Tribeca. (Ericsson var den svenske innovatören som låg bakom propellrar och det krigsfartyg, Monitor, som vann ett avgörande slag i det amerikanska inbördeskriget.) Dessutom finns hela åtta platser – i samtliga fem stadsdelar – som hedrar Raoul Wallenberg, liksom ett minnesmärke över sångerskan Jenny Lind. Det som erinrar om Sverige är också "Swedish Cottage" i Central Park, en byggnad som parkens skapare Fredrik Law Olmsted flyttade dit 1876 från den svenska paviljongen på världsutställningen i Philadelphia. Idag är Swedish Cottage New Yorks marionetteater, med inredning från Ikea.

Dessutom har stadsdelen Bronx faktiskt ett svenskt namn, efter sjökaptenen Jonas Brunck från Sävsjö som 1639 emigrerade till området norr om New York. Han hade en gård där indianer och holländare träffades för att förhandla – hos The Bruncks, vilket blev The Bronx. I The Bronx ligger för övrigt Manhem Club, ett hus där varje år svenska högtider, främst midsommar, firas av "The Swedish American Community".

De svenska invandrarna i slutet

av 1800-talet och början av 1900-talet bosatte sig i hög grad i Brooklyn, främst i Bay Ridge. Där fanns svenskt sjukhus, BB och ålderdomshem. Däremot fanns varken där eller någon annanstans i USA någon svenskspråkig skola; emigranterna ville att deras barn snabbt skulle bli amerikaner. Atlantic Avenue i Brooklyn kallades i folkmun för *Swedish Avenue* och hade massor av affärer och skyltar på svenska. Idag dominerar skyltar på arabiska.

Redan i slutet av 1600-talet var New York en fristad för förföljda, bland andra hugenotterna från Frankrike. På 1880-talet kom stora grupper ryska judar på flykt undan pogromer. Pjäsen *Spelman på taket* handlar om detta, den går just nu både i Stockholm och (på jiddisch) på Broadway.

På piedestalen av Frihetsgudinnan finns en stor bronsplakett med ett utdrag ur en dikt av Emma Lazarus, som just syftade till att välkomna de ryska judarna: "Give me your tired, your poor, / Your huddled masses yearning to breathe free, / The wretched refuse of your teeming shore. / Send these, the homeless, tempest-tossed to me, / I lift my lamp beside the golden door!" Detta budskap citeras ofta i New York i debatten om Donald Trumps restriktiva flyktningpolitik.

New York har i hela sin historia stått öppet för invandring. Idag finns närmare 230 etniska grupper i staden, mer än en tredjedel av alla invånare är födda i ett annat land. Stadens mångfald blev tydlig i terrorattacken mot World Trade Center den 11 september 2001, då människor av 35 nationaliteter dödades.

Den tidiga invandringen till USA gick länge via Ellis Island, idag ett migrantmuseum. De som stannade i New York

hamnade oftast i så kallade *Tenement houses* på Lower East Side, trångbodda hus med låg kvalitet. Den som idag besöker staden bör inte missa att gå på Tenement Museum på Orchard Street i ett av de gamla husen.

Henrik Berggren berättar utförligt om hur stadsdelarna har varit präglade av olika etniska grupper. Mest tydligt gäller det Harlem, som – efter att ha varit holländskt – blev ett nedgånget område dominerat av fattiga afroamerikaner. På 1950-talet drabbades det av många bränder – som var försäkringsbedrägerier från fastighetsägare som fick ut mer pengar genom att arrangera en brand än att renovera husen. På 50-talet växte också antalet muslimer i Harlem, vilket inte hade med invandring att göra utan att svarta – som Malcolm X – omvände sig.

Idag har Harlem vänt uppåt. Samma sak gäller The Bronx, som tidigare hade ett rykte om sig att vara farligt. Allt fler konstnärer flyttar dit och säkerheten på gatorna är uppenbar.

Överhuvudtaget har tryggheten ökat markant sedan 1990-talet. Brottsligheten har minskat med drygt 80 procent och staden har blivit en av världens tryggaste storstäder. När Henrik Berggren som barn bodde på Upper East Side, nära Central Park, var parken farlig att vistas i. Den del som låg utanför deras hem hade många narkomaner och kallades Needle Park, liksom Union Square kallades Needle Square. Den unge Henrik stoppade dollar-sedlar i strumporna för att klara dem om han blev rånad. Idag motionerar många i Central Park sent på kvällarna. Det är så sällsynt att någon blir rånad att det leder till rubriker i tidningarna.

New York befinner sig i ständig utveckling, något som man påminns om när man läser denna bok om stadens historia. Samtidigt är New York oavslutligt attraktivt. I sången "New York, New York" – som ingår i Martin Scorseses film med samma namn och som har sjungits av Liza Minnelli och Frank Sinatra – heter det: "If I can make it there, I'll make it anywhere. / It's up to you, New York, New York." ✨

Olle Wästberg

HISTORIEN OM
NEW YORK

HENRIK BERGGREN
Historiska media

Frihetsgudinnan.

FOTO: DREW ANGERER / GETTY IMAGES

Casablanca i Marocko.

FOTO: ALAMY

Sjöröveri och diplomati

HISTORIA

Under en lång rad år skänkte Sverige den marockanske sultanen vapen, tunnor med krut samt utrustning till skeppsbyggnad. Detta skedde för att svenska fartyg inte skulle kapas av marockanska sjörövere och besättningarna föras till oviss fångenskap. Först mot mitten av 1800-talet – och inte förrän andra västeuropeiska länder långt tidigare hade upphört att betala motsvarande försäkringspremier – kunde denna systematiska utpressning föras till sitt slut.

Bakom detta låg de mycket osäkra förhållanden som rådde i dessa farvatten. Pirater från Barbareskstaterna – den nordafrikanska kust som ligger mellan Egypten och Atlanten – hade nämligen under flera århundraden systematiskt bedrivit ett av deras länder legaliserat kaperi. Detta inkluderade även att slavar togs, varvid en betydande andel var

européer, som senare såldes på särskilda marknader. Längre tvingades därför flera europeiska sjönationer att skapa respekt för sina flaggor genom kostsamma avtal eller vapenmakt.

År 1763 undertecknades ett svensk-marockanskt freds- och handelsavtal. I Rabat öppnades ett konsulat, senare flyttat till Tanger. Detta fick en viktig uppgift i att bistå vid överlämnande av de överenskomna gåvorna. Därmed hade Sverige sådana avtal med alla nordafrikanska makter, alltså även med Alger, Tripoli och Tunis.

Avtalet med Marocko ledde till omfattande arbetsinsatser för de svenska konsulerna och en lång rad särskilt utskickade sändebud. Under tre årtionden medförde dessa dyrbara gåvor från Sveriges monark till den marockanske sultanen; framförallt Sidi Mohamed, vilken titulerade Gustav III sin bästa vän. De första decennierna innebar också en hel del – rimligen stundtals direkt svårhanterliga – gengåvor till den svenske kungen; exempelvis arabiska hästar men

också lejon och tigrar. Till klar lättnad för de närmast berörda ändrades dock systemet i början av 1800-talet. Ersättningen till Marocko utgick fortsättningsvis i kontanta betalningar – 40 000 piaster vartannat år – vanligen förmedlade via Sveriges konsul i den brittiska kronkolonin Gibraltar.

Om dessa händelser har vår förre ambassadör i Marocko Peter Bruce skrivit en både spännande och innehållsrik bok, *Sverige-Marocko. Kulturer som möts*. Efterhand får läsaren ta del av en invecklad och fascinerande bild av hur relationerna utvecklades mellan de båda länderna. I dessa sammanhang bjuder boken på målande skildringar av umbäranden, stundtals rena nödlägen, för de närmast berörda svenska aktörerna. Man får ofta anledning att beundra den utsända personalens uppfinningsrikedom när det gällde att på egen hand klara snabba och knepiga lägen eftersom det sällan var möjligt att inhämta instruktioner från Stockholm. Algeriets erövring av fransmännen 1830 ledde till en allmän befrielse i fråga om de övriga barbareskstaternas ford-

Marockos kust.

FOTO: ALAMY

ringar. Sverige och Danmark tvingades dock betala denna tribut till Marocko ända fram till 1845.

Från sin tid i Rabat känner Bruce mycket väl till Marockos historia vilken redovisas i en rad överblickar. Härigenom får läsaren en utmärkt presentation av landets mer än tusenåriga existens. Relationen till Sverige följs upp till dags dato även om tyngdpunkten i boken av naturliga skäl ligger vid frågor knutna till tillämpningen av freds- och handelsavtalet.

Bakom skriften ligger uppenbarligen mycket arbete, kanske framförallt i form av många och upprepade arkivbesök. Boken innehåller också en imponerande litteraturlista. Vissa viktigare dokument ingår som bilagor.

Att på lämpligt sätt illustrera detta slag av skrift är svårt. Men även i det avseendet visar resultatet att Bruce nedlagt mycken och konstruktiv möda och bland annat medtagit flera bilder från det dåtida Marocko. Möjligen saknas en karta över barbareskstaterna och regionen som den ser ut idag. Många läsare har kanske inte helt klart för sig hur de i boken omnämnda orterna och länderna förhåller sig till varandra.

Men sammanfattningsvis finns här åtskilligt att hämta för alla som intresserar sig för våra förbindelser med detta annorlunda land under en på så många sätt annorlunda tid. ✨

SVERIGE-MAROCKO
KULTURER SOM MÖTS
PETER BRUCE
Carlsson Bokförlag

Bo G Hall

Spretig släktkrönika

HISTORIA

Kulturradioprofilen Gunnar Bolin har skrivit om sin intressanta släkt i *Hovjuvelerarens barn*. Släkten Bolin kom från Sverige till Sankt Petersburg tidigt under 1800-talet och drev i flera år hovjuvelerarfirma i Ryssland (den drivs ännu av familjen i Sverige). Krönikan tar sin början vid tiden för det förra sekelskiftet i Gunnar Bolins farmors familj i Moskva, i en redan etablerad, kosmopolitisk och högborgerlig miljö. Boken utgår främst från brev och andra dokument som har samlats i familjens stora sommarvilla i Skåne, ett paradisiskt centrum för den vidsträckt och utspridda familjen under mer än hundra år. Man får intrycket att detta material har fått styra skildringen och avgränsningen i stor utsträckning.

Den andra nod som skildringen kretsar kring är de samtal om släkten som Gunnar Bolin haft med sin egen pappa, en besvärlig och olycklig person som skildras varmt och uppriktigt av sin son. De reflekterande skildringarna av dessa samtal ligger insprängda som små elegiska inslag i den bredare, episka skildringen.

För berättelsen om familjen kan läsas som en episk historia på flera sätt. Släktens historia är spännande i sin egen rätt, med ett intressant persongalleri och dramatiska personöden i historiens mitt, från ryska revolutionen över mellankrigstidens Wien till nazitiden. Berät-

telsen kan sättas i givande relief mot den bredare historien om Europa som den tecknas mot. Man kan i den se fröet till en historia om vad man skulle kunna kalla vardagslivets demokratisering under 1900-talet, eller till en historia om Europas moraliska och civilisationsmässiga förfall under samma tid. Boken kan också uppfattas som en skildring av Sveriges plats i ett Europa som man inte alltid har delat så många erfarenheter med. Här finns ett rikt stoff och man skulle ha önskat att Bolin tydligare hade bestämt sig för vilken historia han egentligen vill berätta. Närmast till hands är kanske att se den som ett försök att förlika sig med minnet av fadern.

Släktkrönikan är skriven i en tydlig och ofta lite vemodig prosa som ibland tyvärr grumlans av att det inte alltid går att förstå vad i skildringen som grundar sig i källmaterialet och vad som är Bolins egna antaganden. I sina bästa stunder är boken dock både inläggande och spännande.

Det är underhållande läsning, och för den som läser uppmärksam kan boken ge flera tankeställare, även om det inte är helt tydligt vad Bolin själv vill ha sagt med sin krönika. ✨

Jakob Sjövall

HOVJUVELERARENS BARN
EN BERÄTTELSE OM EN
SLÄKT I SKUGGAN AV TRE
DIKTATURER
GUNNAR BOLIN
Albert Bonniers förlag

Det svåra begreppet ”naturlig”

FILOSOFI

Alltsedan David Humes påpekande att man inte utan vidare kan gå från ett ”är” till ett ”bör” – det vill säga, från en beskrivning till en norm eller värdering – har det inom filosofin funnits en stark skepsis mot att härleda slutsatser om vad vi bör göra utifrån antaganden om hur verkligheten (”naturen”) är beskaffad. Naturen ger inte ifrån sig några normer – den bara *är*. Normerna är något som vi tillför när vi väljer att tolka naturliga förlopp som rättesnören.

Självva uttrycket ”naturlig” används dessutom ofta på ett tvetydigt sätt som döljer klyftan mellan beskrivning och värdering. Å ena sidan kan ”det naturliga” helt enkelt beteckna det vanligt förekommande, eller det som förekommer i naturen; å andra sidan kan det beteckna det önskvärda och moraliskt goda. Men att något är vanligt förekommande (som till exempel fattigdom, hungersnöd och gängkriminalitet) innebär ju inte att det är moraliskt gott. Och att något förekommer i naturen (som till exempel över-
svämningar, vulkanutbrott och malariamyggor) innebär inte heller nödvändigtvis att det är något önskvärt.

Desto mer intressant är därför filosofen Fredrik Svenaeus bok *Det naturliga*, i vilken han ger sig själv uppgiften att ”definiera och försvara det naturliga som argument och livsideal”. Han utvecklar sin ståndpunkt i fem kapitel som tar upp ämnen som könsidentitet, utmattningssyndrom, teknologiberoende, livet på sociala medier och transplantations- och genteknologi. Som exemplen anty-

der så är det den mänskliga kroppen och det mänskliga livets innehåll som står i centrum för Svenaeus analys av det naturliga.

Han är väl medveten om att han rör sig på minerad mark. Att, som Svenaeus gör, ifrågasätta det lämpliga i att undantagslöst erbjuda så kallad könskorrigering kirurgi till alla tonåringar som upplever sig ha fått fel kropp i förhållande till det kön de identifierar sig med, är att be om bråk. Vi lever i en tid och i ett samhälle som uppmuntrar till lättkränkthet i frågor som rör livsstil, kultur och självbild – åtminstone när det gäller grupper som samtidigt antas vara offer för diskriminering. I en sådan miljö kan det ses som höjden av arrogans att påpeka att en tonåring som begär könskorrigering kanske egentligen är missnöjd med sin kropp av andra skäl än att den inte uttrycker hennes upplevda könsidentitet. Svenaeus menar att det naturliga förvisso inte utesluter möjligheten av kvinnor i mäns kroppar och vice versa. Men givet att könskorrigeringar är mer eller mindre irreversibla, så kan det finnas anledning att vänta med dem till dess att patienten fyllt 18 år (vilket nuvarande lag också föreskriver) och haft möjlighet att granska sina motiv.

Svenaeus betonar det naturliga i vår förmåga att skaffa oss kunskap genom känslor och har helt säkert en poäng i att det är kännandet likaväl som tänkandet som gör oss medvetna om oss själva. När huvudvärken bultar i tinningarna, så vet vi att vi finns. Men därav föl-

jer inte att känslan alltid är ett tillförlitligt rättesnöre för vårt handlande. Som Svenaeus själv påpekar så rymmer våra känslor också en del av orsakerna till krig och konflikter: ”urgamla känslor som handlar om behov av att dominera och förenas i kampen för något som överskrider en själ och vardagens futtigheter”. Här verkar vi komma tillbaka till Hume: det naturliga är inte nödvändigtvis av godo. Till slut kommer Svenaeus till den helt rimliga slutsatsen att kroppens känslor måste ”läsas av med hjälp av tankens och reflektionens karta”. Omvänt kan vi notera att även den Platon som Svenaeus förebrår för att vara så njugg mot det mänskliga känslolivet skrev om kärleken som en väg att förstå skönhetens sanna väsen.

Utan känslor, begär och avsikter skulle det av filosoferna omhuldade förnuftet inte ha något att arbeta med. Det är i föreningen av rationalitet och begär som vi har en möjlighet att fånga inte bara människans natur, utan också förutsättningarna för ett moraliskt förhållningssätt som kan förtjäna att kallas naturligt. Fredrik Svenaeus har med sin bok bidragit till att belysa detta väsentliga samband mellan känsla och förnuft. ✨

Per Bauhn

**DET NATURLIGA
EN KRITIK AV QUEER-
TEORIN, TRANSHUMANIS-
MEN OCH DET DIGITALA
LIVET**
FREDRIK SVENAEUS
Gidlunds förlag

Mannen som kidnappade Ryssland

SAMHÄLLE

Stig Fredriksons *Ryssland utan Putin* är en bok med en något missvisande titel. Den skildrar framförallt ett Ryssland *med* Putin. Den berättar, med stor sakkunskap, om hur den ryska nationen under två decennier kom att underkasta sig en enda person, en från början rätt bleksiktig säkerhetsofficer som hade fått sin grundläggande skolning hos KGB och sedan såg till att forma Ryssland där efter – med maximal kontroll. Idag är han klotets kanske rikaste man.

När jag tar del av Fredriksons skarpetsade Putinporträtt kan jag inte låta bli att tänka på Konstantin Pobedonostsev, överprokuratorn för Heliga synoden, som under en besläktad, likaså 20 år lång stagnationstid kring förra sekelskiftet gjorde sig till den som bestämde över allt. Aleksandr Blok beskriver i sitt poem "Vedergällningen" den reaktionäre Pobedonostsev som ett otäckt flygfä som har förhäxat det stackars landet och lagt det under sina vingars tunga skugga. Ryssland pendlar ju alltid mellan eufori och stillastående. De senare perioderna varar ofta just ett par decennier. Pobedonostsev föll med 1905 års uppror. Inte underligt att Putin i detta paradoxernas land,

mitt i sin Sovjetrestauration, mer än någonting annat fruktar revolutionen.

Fredrikson drömmer om ett Ryssland utan Putin och skisserar i ett mas-sivt slutkapitel hur det skulle kunna se ut: anständigt, fritt, med en egen dynamik och ett öppet, oaggressivt förhållande till omvärlden. Han vet att de demokratiska krafterna finns där och bidar sin tid. Han har försiktiga förhoppningar om den växande ungdomsprotesten: de unga har inte upplevt något annat än putinism, de har fått nog och de är modiga.

Vem är då Putin? Kanske en Gogolsk Chlestakov, en *Mr Nobody*, en man utan egenskaper, förutom en enorm makt- och penninghunger och ett oerhört mått av politisk slughet. Hans KGB-bakgrund har lärt honom att anpassa sig efter den han talar med och därvid alltid se till att äga initiativet, att vara den som attackerar och föregriper. Han har, som Fredrikson visar, knappast någon ideologi. Han tillvaratar sina egna intressen och Rysslands stormaktsintressen, tätt sammanvävda. Han har i dramatiska ögonblick – ubåten Kursks undergång, den blodiga tragedin i skolan i Beslan – framstått som renons på empatiska känslor. Han kan bli farlig om han hotas eller trängs in i hörnet. Överlevnadskonst lärde han sig i gängstriderna på Baskov-

grändens bakgårdar i Leningrad.

Putin anpassar en politik helt utan principer efter situationer. Han kan skåla för Josef Stalin ena dagen och hylla Aleksandr Solzjenitsyn den andra. Han låter dokumentationscentralen Memorial hållas, på nåder, agentstämplad, och varnar på samma gång för "demonisering" av tyrannen. Det finns ingen logik i detta. Och det ska det heller inte göra. Det innebär att nationen lever vidare med sin historiska böld. Så länge som man inte har gått till botten med det förflutnas ohyggliga brott – så som man gjort i Tyskland – kan Ryssland givetvis aldrig närma sig normalitet.

Det finns ett PS till denna bok. Författaren pekar alltså på ungdomsprotesten. Just efter deadline hände så något. Den nya generationens demonstrationer i Moskva under sommaren, några osanktionerade, en tillåten, fick bredare uppslutning än några andra gatumanifestationer efter Bolotnajavåren 2012. De riktade sig mot det faktum att oppositionen – via skamlösa finter och manövrer – inte har getts möjlighet att delta i septembervalet till stadsduman. Demonstranterna slogs ner med järnhand av ett nationalgarde i monsterutstyrsel med masker och visir. Ett antal närmast slumpvis utvalda offer ådömdes på förhøsten

>>

orimliga straff för till synes obetydliga förseelser. Samtidigt blev valet – med minimalt deltagande – närmast en käftsmäll för Kremlpartiet Enade Ryssland.

Stig Fredrikson berättar detaljerat och distinkt om hur Ryssland under Putin, efter några inledningsvis relativt framgångsrika år till följd av den

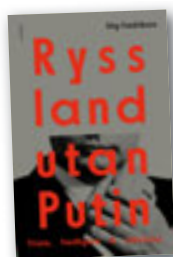
Vladimir Putin.

FOTO: SEPP SPIEGEL / TT

goda oljekonjunkturen, gick i stå, hamnade i en fälla. Ledaren och hans oligarkkast lever nu ett liv i extrem korruption och inavel. I hans garage står 700 bilar. Hans vänner, män i toppen för "kraftministerierna", bygger ständigt nya slott och paraderhus. 140 personer uppges behärska 70 procent av de nationella tillgångarna. Deras brottsliga penningofferer gör naturligtvis reformer omöjliga: i ett demokratiskt Ryssland riskerar de ju att hamna inför skranket. Sanktionerna som följde på Krimannekteringen tär till allt detta på ekonomin. Putins löften till folket om satsningar på hälso- och sjukvård blir bara hängande i luften.

Det kan tänkas att den nuvarande inkapslingen blir längre än de tidigare. Det är möjligt att Putin sitter där till 2024 och sedan fortsätter att styra via ombud. Det är ett av flera tänkbara framtidsalternativ som Fredrikson anger. Ingen kan dock vara säker på en sådan utveckling. Detta förunderliga samhälle är som alltså oförutsägbart. Man vet i Ryssland aldrig säkert vad som väntar runt hörnet. ✨

Magnus Ljunggren

RYSSLAND UTAN PUTIN
FRIARE, FREDLIGARE &
RÄTTVISARE
STIG FREDRIKSON
Carlsson Bokförlag

Gösta Berlings saga med Greta Garbo.

FOTO: TT

Lagerlöf var ingen sagotant

LITTERATURHISTORIA

För åtskilliga klassiska svenska författare finns det en standardbiografi. Vi har Carl Olov Sommars levnadsteckning över Gunnar Ekelöf, medan Bure Holmbäck har skrivit om Hjalmar Söderberg. För Eyvind Johnson finns Örjan Lindbergers tvåbandsverk och för Hjalmar Bergman tre volymer av Erik Hjalmar Linder.

När det gäller superstjärnorna August Strindberg och Selma Lagerlöf finns det dock ett antal konkurrerande verk. För några decennier sedan publicerade rivallerna Gunnar Brandell och Olof Lagercrantz samtidigt Strindbergbiografier. Och på senare tid har det kommit två stora biografier över Lagerlöf. Anna Nordlunds välillustrerade *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna* (recenserad i Axess nr 9/2018 av Martina Björk) utgavs förra året. Och nu har Anna-Karin Palm publicerat *"Jag vill sätta världen i rörelse"*.

Palm har tidigare skrivit läsvärda romaner som *Faunen*, *Målarens döttrar* och *Snöängeln*, och även hennes nya bok är välskriven och medryckande. Med lätt hand beskriver hon de viktigaste skeendena i Selma Lagerlöfs liv.

År 1894 lärde Lagerlöf känna författaren Sophie Elkan. De reser tillsammans till bland annat Italien och Palestina, vilket ger avgörande impulser till deras författarskap. Relationen försvåras dock av att Elkan inte når samma litterära framgångar som sin livskamrat. Lagerlöf inleder dessutom en relation med Valborg Olander, och det komplicerade triangeldramat pågår fram till Elkans död 1921. När Ying Toijer-Nilsson 1992 publicerade en utgåva med Lagerlöfs brev till Elkan, *Du lär mig att bli fri*, fick den stor uppmärksamhet eftersom den kastade ljus över både Lagerlöfs kärleksliv och arbetsmetoder.

Lagerlöf fick Nobelpriset 1909 och invaldes i Svenska Akademien 1914, i båda fallen som första kvinna. Hennes

böcker blev också kommersiella framgångar och trycktes i för tiden osannolika upplagor. De ekonomiska framgångarna gjorde att hon kunde köpa tillbaka barndomshemmet Mårbacka, och hon skänkte även stora pengar till släktingar. TiggARBREVEN var många och besvärliga att hantera.

Under 1910- och 20-talen regisserade Victor Sjöström och Mauritz Stiller flera uppmärksammade filmer byggda på Lagerlöfs verk. Stillers självsvåldiga sätt att filmatisera *En herrgårdssägen* (under namnet *Gunnar Hedes saga*) och *Gösta Berlings saga* gjorde Lagerlöf upprörd. Sjöström var mer trogen originalen och hans verk blev epokgörande. Ingmar Bergman beskrev *Körkarlen* som sin favoritfilm. Och i en intervju med kritiker Jan Aghed sade han: "Körkarlen och *Tösen från Stormyrtorpet* ser jag varje år. Det hör nästan till att jag börjar min biosäsong på Fårö med den ena och avslutar den med den andra." Det var under stumfilmstiden som de verkligt betydelsefulla Lagerlöffilmerna skapades. Som Anna Nordlund påpekar är det märkligt att ingen av de senare filmatiseringarna har blivit lika framgångsrik, trots att ljudfilmsepoken har pågått ända sedan början på 1930-talet.

Bland Lagerlöfs många mästerverk har Anna-Karin Palm en speciell relation till *Gösta Berlings saga*. Hon anser att det endast finns ett verk i den svenska litteraturhistorien som kan mäta sig i originalitet med Lagerlöfs debutroman, och det är *Drottningens juvelsmycke*. (Denna jämförelse är särskilt intressant eftersom Palms *Snöängeln* närmast är en pastisch på Almqvists roman.)

Palm lyfter också med rätta fram *Charlotte Löwensköld*, en bok som ibland lite orättvist hamnat i skymundan: "Den som inte vill slukas av en roman bör inte läsa *Charlotte Löwensköld*, den hugger tag i sin läsare och drar en i andlöst tempo genom sidorna." Mer överraskande, och kanske inte helt övertygande, är försöket att återupprätta *Bannlyst*, som ofta har beskrivits som Lagerlöfs minst lyckade roman.

Anna-Karin Palm diskuterar också den nedlåtande attityd som har funnits till Lagerlöf, också bland personer som uppskattat hennes romaner. Lagerlöf fick tidigt stämpeln som en ointellektuell och litterärt omedveten sagotant: "Beskrivningar av hennes författarskap som främst ett återberättande av den värmländska muntliga traditionen och gångna tiders sagor och sägner, länkades till tidens föreställningar om den kvinnliga kreativiteten som passiv och lyssnande, snarare än aktiv och nyskapande. Kvinnan kunde vara originell, men då främst genom en närmare

kontakt med 'ursprunglighet' och mystik, och i kraft av en nästan barnslig känslfullhet och enkelhet."

Som Anna-Karin Palm påpekar har denna föreställning varit seglivad. I översiktsverket *Den svenska litteraturen* (1989) formulerade Sven Delblanc sina ofta citerade ord: "Hon har inte förnyat vårt språk, ej vår människokunskap [...] Hon är en atavism, en lysande relik från berättarkonstens äldre tider." Delblanc var inte ensam om sin nedlåtande inställning. Till exempel menade Olof Lagercrantz att den höga värderingen av Lager-

Selma Lagerlöf.

FOTO: ALAMY

löf hör till "de grövsta felbedömningarna i vår litterära historia".

Det finns all anledning att kritisera Delblancs ord, och många har förvisso gjort det. Samtidigt kan bilden nyanseras en smula. Selma Lagerlöf är inte den enda författare som har beskrivits på ett felaktigt eller schablonmässigt sätt. Hjalmar Söderberg har ofta framställts som en oengagerad skeptiker, en skicklig stilist som inte kunde skapa levande gestalter. Den som drabbades hårdast av Delblancs och Lagercrantz arrogans var Harry Martinson, vars sista år i livet förmörkades av deras angrepp.

Man bör också nämna att flera författare och litteraturhistoriker har haft en annan syn på Lagerlöf. I sitt översiktsverk *Den svenska litteraturhistorien* (1996) beskriver Göran Hägg henne som en hårt arbetande och mycket medveten konst-

när. Hennes framgångar berodde på en "överlägsen litterär hantverksskicklighet [...] I själva verket står Selma Lagerlöf på höjden av sin tids berättartekniska kunnande."

Sven Stolpe hyllade Selma Lagerlöf genom hela sitt liv, han satte inte någon svensk diktare högre. Hans sista publicerade originalverk var en monografi över henne, som kom 1984. Där skriver han att *Kejsaren av Portugallien* kan ställas bredvid Dostojevskijs romaner. Han har också – i likhet med Anna-Karin Palm, men i motsats till Göran Hägg – en fin känsla för kvaliteter i *Charlotte Löwensköld*. Stolpe avvisar uppfattningen att Lagerlöfs författarskap skulle ha utgått från muntliga berättelser: "Var och en som känner Selma Lagerlöfs speciella berättarteknik vet att den är av ett helt annat slag än drängars och torparens primitiva skrönor, avbrutna av skallande gapskratt."

Palm citerar Delblanc ett par gånger i sin bok, men Stolpes och Häggs verk finns inte ens med i litteraturförteckningen. Inte heller Anna Nordlund tar med Stolpes monografi i litteraturförteckningen till sin bok. Det är faktiskt ganska uppseendeväckande. Så stor är inte Lagerlöflitteraturen att sådana lakuner kan anses rimliga.

Stolpe var förvisso en kontroversiell, och ibland omdömeslös, författare med många ovänner. Men han var också mycket lärd och produktiv, och ofta underhållande och läsvärd. En person som vågade gå emot tidsandan och det politiskt korrekta. Och som hade ett stort inflytande på svensk litteratur och kulturdebatt.

Anna-Karin Palm skriver en del om Selma Lagerlöfs förhållande till det förflutna. Hon menar att vi som lever nu har brutit relationen till de döda, medan de för Lagerlöf var mycket mer närvarande. I anslutning till det kan man fråga sig varför vissa författare, som har varit inflytelserika och fortfarande borde kunna läsas, stryks ur historien.

Detta är dock detaljmärkningar. Den som är intresserad av svensk litteraturhistoria har anledning att läsa Anna-Karin Palms fina biografi. ✨

David Andersson

**"JAG VILL SÄTTA
VÄRLDEN I RÖRELSE"
EN BIOGRAFI ÖVER
SELMA LAGERLÖF
ANNA-KARIN PALM
Albert Bonniers förlag**

Karl Staaff.

FOTO: TT

Projekten som formade Sverige

HISTORIA

Vårt sätt att tänka analytiskt kring tidsförlopp, särskilt sådana som omfattar långa perspektiv, baseras nästan alltid på en strävan efter att identifiera brytpunkter för att kunna urskilja viktiga förändringar som inträffat. Särskilt i vetenskapliga sammanhang är någon form av periodisering pedagogiskt nödvändig för att få överblick och struktur. Periodindelningar är dock per definition godtyckliga. Beroende av problemställning och perspektiv kan kriterierna för periodiseringen variera även om exakt samma tidsförlopp analyseras.

Idéhistorikern Svante Nordin har valt att strukturera sin nyutkomna bok *Sveriges moderna historia* utifrån en idé om att Sveriges moderna politiska historia kan delas in i fem "projekt": den konstitutionella ämbetsmannastaten 1809–1865, följt av en period med tvåkamrarriksdag, näringsfrihet och industrialisering 1865–1905, därefter demokratiseringen 1905–1932, folkhemsbygget 1932–1976 och så slutligen en period, som fortfarande pågår, som präglas av globalisering och mångkulturalism.

Det är ett tillvägagångssätt som vid en första anblick framstår som fruktbart, men vid närmare eftertanke är det tveksamt om det fungerar. För det första

framgår det inte närmare vilka urvalsprinciper som ligger till grund för att identifiera de olika projekten, annat än att det – som vid alla typer av periodiseringar – går att skymta en del förändringar i förhållande till det tidigare projektet, och att det hos vissa aktörer finns en mer eller mindre uttalad vilja till något slags modernisering. Men att tillskriva dem en elaborerad vision av det slag som ordet "projekt" implicerar känns långsökt. Projekten är dessutom i varierande grad spretiga och innehåller åtskilliga händelser – sidoprojekt om man så vill – som inte låter sig inordnas i de övergripande periodindelningarna.

För det andra känns inte heller periodiseringen av de olika projekten helt självklar. Demokratiseringsprocessen påbörjas exempelvis i direkt anslutning till att tullstriden på 1880-talet resulterat i en avsevärd politisk temperaturhöjning; framväxten av rösträttsrörelsen var kopplad till det ökade engagemanget som följde. Inte heller är slutpunkten för denna period rimlig: i och med den stora rösträttsreformen 1918 var demokratiseringen ett faktum även om det under de närmast följande åren fanns en kvardröjande antidemokratisk stämning i grupper som ställt sig kallsinniga till rösträttsreformen. Och upphörde verkligen folkhemmet 1976? Nordin anför här 68-vänsterns vurm för tredje världen som belägg, liksom kvinnorörelsens och miljörörelsens framväxt ty folkhemmet "sågs som delaktigt i alla dessa former av förtryck" som dessa nya sociala rörelser ville bekämpa. Så småningom utmanas folkhemmet också av nyliberalismen, men då är vi framme vid 1980-talet och var inte folkhemmet, enligt Nordin förpassat till det historiska museet vid denna tid?

Nordin lanserar i sin bok några nya tolkningar av vissa centrala händelser under 1900-talet. Exempelvis ifrågasätts den etablerade bilden om att parlamentarismen infördes 1917 i samband med att Nils Edén tillträdde som statsminister. Som villkor för att bilda regering krävde ju Edén dels att kungen i fortsättningen skulle acceptera de majoritetsförhållanden som fanns i riksdagen när han utsågs statsminister, dels att han skulle avstå från att göra politiska uttalanden som inte var förankrade hos statsministern. Borggårdskrisen 1914 skulle således inte få upprepas. Nordin menar att kungen även i fortsättningen ägnade sig åt politisk maktutövning när han skötte regeringsbildningen. Det är en diskutabel tolkning, eftersom kungen enligt 1809 års RF var skyldig att utse sina "rådgivare".

Men inte någon gång efter uppgörelsen med Edén kan kungen anklagas för att ha frångått uppgörelsen 1917 och missbrukat sin roll i det avseendet. Däremot agerade kungen vid något tillfälle under andra världskriget på ett sätt som rimligen kan tolkas som försök till politisk maktutövning, men det vore en överdrift att beskriva dessa händelser i termer av att det skulle ha handlat om grundskott mot parlamentarismen.

Vidare menar Nordin att parlamentarismen fick ett viktigt genombrott redan 1905, när Karl Staaff blev statsminister. Det är en hårdragen tolkning. Förvisso var inte Oscar II överförtjust i Staaff, men animositeten gentemot denne från hovets sida var ännu inte så stark att utnämningen av denne kan beskrivas som en tydlig eftergift för den parlamentariska principen. Annorlunda var det sex år senare när Staaff bildade sin andra regering; då försökte Gustaf V aktivt att undvika att ge honom uppdraget.

Krisuppgörelsen 1933 beskrivs i boken som ett nederlag för Socialdemokraterna. Det är en svårbegriplig tolkning; partiet lyckades förutom att få behålla regeringsmakten få igenom sin ekonomiska politik i utbyte mot att det utpräglade intresseinriktade Bondeförbundet fick gehör för några jordbrukspolitiska käpphästar. Krisuppgörelsen är ett formativt moment av dignitet i vår politiska historia: efter 1920-talets turbulens, i en tid när vurmén för auktoritära ledare och principer var stor, lade den grunden för en partiell majoritetsparlamentarism med stabilitet och handlingskraft som kännetecken. Den innebar också ett ideologiskt genombrott för föreställningen om att det politiska systemet var i stånd att lösa svåra samhällsproblem. Även inom borgerligheten växte det fram en mer positiv syn på statens roll i ekonomin. Må vara att det var regeringen Ekmans devalvering 1931 som var den främsta orsaken till att den ekonomiska krisen kunde ridas ut, men i allmänhetens föreställningsvärld var det krisuppgörelsen som låg bakom vändningen. Detta gav socialdemokratin legitimitet som ett ansvarsfullt och regeringsdugligt parti.

I inledningen av boken preciserar Nordin vad *modern historia* är. Den börjar egentligen med Gustav Vasa men den "riktigt moderna historien" börjar 1905, då unionen med Norge upphör och parlamentarismen får ett genombrott (enligt Nordin). Fram till dess att den "riktigt moderna" historien inträder är Nordins bok utmärkt. Med pregnans skildras tiden från vikingatiden till det gustavianska

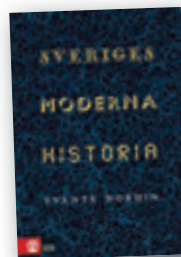

enväldet; även gestaltningen av 1800-talet är intressant läsning. Smärre missar finns dock: representationsreformen 1865 innebar inte att andra kammaren valdes indirekt utan i direkta val (däremot valdes första kammaren indirekt). När det gäller den viktiga tullstriden missar Nordin den politiska dynamiken kring beslutsprocessen, liksom de konstitutionella implikationerna av det sätt tullfrågan löstes på. Den frihandelsinriktade Oscar II utsåg den protektionistiske riksmarskalken Gillis Bildt till statsminister efter frihandelsvännen Robert Themptander, när tullvännerna hade erövrat majoriteten i andra kammaren. Därmed kunde konungen undvika ett parlamentariskt prejudikat eftersom Bildt var hans närmaste man.

När Nordin kommer närmare vår egen tid blir framställningen i mindre grad reflekterande och problematiserande kring skeendets implikationer och mer av en redovisning av kända förhållanden. Även om det bär mig emot att anmärka på småsaker kan jag inte undgå att notera en del slarv. Vår nuvarande konung sedan 1973, Carl XVI Gustaf, påstås exempelvis ha tillträtt med "den nya regeringsordningen" som innebar att han saknade den formella makt som hans framlidne farfar, Gustaf VI Adolf, hade haft. Den nya regeringsformen trädde dock i kraft först 1975. Olof Palmes roll engage-

rar Nordin men beskrivs på ett sätt som inbjuder till frågor. Palme var som bekant en uttalad antikommunist. Nordin menar dock att "Palme föreföll fast besluten att länka Sverige till det socialistiska lägeret". Att politiken drevs åt vänster är en sanning med modifikation. För att förstå Palmes handlande är kontexten viktig: vänstervinden blåste starkt när han tillträdde som partiledare och statsminister 1969. Genom sin bakgrund sågs Palme med misstro inom delar av socialdemokratin. Han luktade överklass, som Nancy Eriksson uttryckte det. Därför var det för Palme nödvändigt att markera en vänsterposition i sin retorik. Men trots sin konfrontatoriska stil tillhörde Palme aldrig den radikala delen av rörelsen. Tvärtom var han en utpräglad pragmatiker, vilket inte minst var tydligt under jämviktsriksdagens tid 1973–1976. Palme använde sin retoriska förmåga, som retade gallfeber på den borgerliga delen av landet, till att hålla samman socialdemokratin under den vänsterradikala anstormningen. ✨

Tommy Möller

SVERIGES MODERNA HISTORIA
FEM POLITISKA
PROJEKT 1809–2019
SVANTE NORDIN
Natur & Kultur

Kim Il Sung under Koreakriget.

FOTO: TT

Kim Il Sungs krig

HISTORIA

En nordkoreansk propaganda-skrift beskriver Koreakriget 1950–53 på följande sätt: ”De amerikanska imperialistiska angripna som lidit oåterkalleliga militära, politiska och moraliska nederlag vid koreanska fronten fann det svårt att fortsätta kriget [...] Det koreanska folkets historiska seger i kriget var bara möjlig tack vare den enastående vägledningen från president Kim Il Sung, den stora militära strategen och okuvliga, ständigt segrande, briljanta befälhavaren.”

Så enkelt låter sig konflikten naturligtvis inte förklaras, i själva verket är frågan om seger respektive nederlag betydligt mer komplex. Artur Szulc har med boken *Koreakriget*, från vilken citatet är hämtat, under alla omständigheter bidragit med en lättöverskådlig och i huvudsak välformulerad studie på svenska. Korea var till

och med andra världskriget ockuperat av Japan och delades efter freden i augusti 1945 in i två ockupationszoner, en sovjetisk i norr, och en amerikansk i söder. Gränsen gick ungefär där den fortfarande går, vid den trettioåttonde breddgraden. Sin vana trogna etablerade Sovjetunionen en kommunistisk regim i norr under Kim Il Sung, medan amerikanerna – också enligt etablerat mönster – skapade en västorienterad regering i syd under den amerikanskutbildade Syngman Rhee.

Meningen var att de två zonerna skulle förenas. Istället utvecklades stark fiendskap, så småningom till och med öppet krig. Det industrialiserade, råvarurika Nord var i början av 1950-talet betydligt starkare militärt. Trots att man inte hade fått odelat stöd från Josef Stalin och Sovjetunionen gick den nordkoreanske diktatorn Kim Il Sung till anfall i juni 1950. Syftet var att ena landet under den kommunistiska regimen i nord. Snabbt erövrades stora delar av Sydko-

rea, inklusive Seoul. FN reagerade och en resolution från säkerhetsrådet diktade ett omedelbart eldupphör och samtliga nordkoreanska truppers tillbakadragande till demarkationslinjen. (Sovjetunionen, som med all säkerhet annars hade inlämnat sitt veto, bojkottade vid denna tid säkerhetsrådet i protest mot att Taiwan representerade Kina.)

Resolutionen hörsammades inte, och en koalition bildades med trupper huvudsakligen bestående av USA:s stridskrafter, men även med en stark brittisk kontingent – Sverige deltog med ett fältsjukhus. Under ledning av den amerikanske generalen Douglas MacArthur, en man med osviklig känsla för sin offentliga image, gick man till motangrepp, bland annat genom en spektakulär landstigningsoperation vid hamnstaden Inchon utanför Seoul. Under höstens operationer erövrades nästan hela Nordkorea.

Då intervenerade plötsligt Kina i konflikten, om än inte officiellt. Men man skickade in 100 000-tals soldater. Szulc

Bild från Seoul under Koreakriget.

FOTO: TT

redogör ingående för det strategiska läget och trixandet mellan Stalin och Mao Zedong. Stalin stödde naturligtvis Kim Il Sung, men ville inte bli involverad i en konflikt med USA. Samtidigt började det kommunistiska Kina kännas som en potentiell konkurrent, varför Stalin gärna såg en ökad spänning mellan Kina och USA. Under alla omständigheter lyckades kineserna vända krigslyckan och återerövra Nordkoreas territorium fram till den trettioåttonde breddgraden. Därefter dämpades krigshandlingarna och gränsen stabiliserades.

Szulec beskriver hela skeendet som en tragedi med miljontals offer. Han fokuserar även på de fruktansvärda övergrepp som såväl nordkoreaner som sydkoreaner begick på civilbefolkningen. Han tar inte direkt parti för någon av parterna, även om det självklart framgår att det var Nordkorea som var aggressor.

Boken är mycket läsvärd, även om den inte militärhistoriskt orienterade läsaren kan tänkas irritera sig över ständiga benämningar på alla de militära enheter som deltog, i stil med "24. mekaniserade artilleribrigaden". Men som korthistoria över ett intressant och viktigt skeende under 1900-talet håller den. ✨

Erik Hedling

KOREAKRIGET
ARTUR SZULEC
Historiska Media

FOTO: ALAMY

För att dölja ansiktet.

Att visa sitt rätta jag

IDÉHISTORIA

Carl-Göran Heidegren är professor i sociologi vid Lunds universitet men hade lika gärna kunnat befinna sig på en filosofisk fakultet – han har återkommande skrivit om både enskilda filosofers tankegodar och närmast sig filosofins klassiska problem och interna motsättningar. Smidigt och bildat rör han sig mellan olika fält där de sociologiska undersökningarna berör antropologi, historia, skönlitteratur och kunskapsteori.

Boken *Livsmöjligheter* tar sin utgångspunkt i två motsatta maximer: "visa aldrig vem du verkligen är" och "visa alltid vem du verkligen är". I spannet mellan dessa två kontraster rymmer djuplodande frågor och perspektiv på människan som social varelse. Heidegren blottlägger socialpsykologiska insikter genom illustrationer, där särskilt partierna om den inifrånstyrd människan kontra den gruppstyrd är belysande.

I den första livsmöjligheten återfinns mörka läror om människans natur. Jesu-iten Baltasar Gracián (1601–1658) sätter tonen för textens fördjupningar i social återhållsamhet och skådespel: att lyckas med konststycket att aldrig visa vem man är förutsätter självbehärskning. Den höviska kulturens levnadskonst utmärks av att man betraktar social interaktion

som ett spel och ständigt är beredd att lägga ut villospår. Framträdande karaktärsdrag är att ge akt på sig själv och sin omgivning, samt att kunna övervaka skiftande sinnesstämningar.

Men ständig kontroll av det sårbara kan leda till en brist på inre liv. Vad finns då kvar att dölja? Att förbli en gåta utvecklas till ett tema som utforskas med hänvisning till särdrag inom Weimarrepubliken och texter av Bertolt Brecht (1898–1956). I passusen "en kylig persona" och efterföljande diskussion om sociologen Erving Goffman, som skrev om gestaltning på 50-talet, visar Heidegren hur skickligt han kombinerar olika strömningar och hur väl förankrade idékomplexen är i hans person.

Bäring för både bokens resonemang och vår tid har avsnitten om hierarkier, konsten att behaga och hur det höviska samhället i stort skapar en människa som ser livet som en teater. Hur denna behärskande självfixering kan dekonstrueras blir tydligare när maximen "visa alltid vem du verkligen är" avtäckas. "Rasera hierarkier" och "var uppriktig" är två återkommande uppmaningar. Här citeras bland annat den amerikanske litteraturhistorikern Lionel Trillings bok *Sincerity and Authenticity* från 1972. Enligt Trilling är kravet på frispråkighet något nytt som uppstår inom den europeiska kulturen ungefär vid tiden då William Shakespeare levde (1564–1616). Ett

>>

Rousseau.

FOTO: ALAMY

århundrade senare attackeras det teatrala på bredare front när det naturliga gör sitt intåg: den som förställer sig bör demaskeras. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) etablerar, menar Heidegren, den moderna livsmöjligheten där mottot blir att inget får utelämnas.

Begreppet ”det autentiska” och fördjupningar kring vad det krävs för att leva ett autentiskt liv uppstår som ideal först mot slutet av 1800-talet. Avsnittet om Johann Gottfried Herders uttrycksantropologi under 1700-talets senare hälft hakar i idéhistorikern Isaiah Berlins och filosofen Charles Taylors 1900-talsriktningar inom det expressiva där människans frihetssträvanden och självförverkliganden står i centrum.

Källhänvisningarna vittnar om en anslående bredd. Min enda invändning mot metoden att varva akademisk essäistik med blixtbelysningar i det gedigna idékondensat som *Livsmöjligheter* utgör är att boken skulle kunna berikas med ännu fler skönlitterära exempel. Vissa sådana finns i notapparaten, men för den drabbande insiktens skull hade de två maximernas konstnärliga iscensättningar gärna kunnat få framträda ännu tydligare.

I mellanrummet mellan de två maximerna finns enligt Heidegren sällskapligheten. Det är svårt att inte bli starkt berörd av den samvaro *Livsmöjligheter* erbjuder. ✨

Anna Victoria Hallberg

LIVSMÖJLIGHETER
CARL-GÖRAN HEIDEGREN
Bokförlaget Augusti

UD och Vietnamfrågan

HISTORIA

Med socialdemokraternas återkomst till Rosenbad hösten 2014 följde även en högst oväntad comeback för den aktivistiska Palme-linjen i utrikespolitiken. De flesta av oss utanför socialdemokratins inre kretsar levde väl annars i tron att den utrikespolitik med vilken Olof Palme marknadsfört både sig själv och landet – i den ordningen – sedan länge var ett lyckligtvis avslutat kapitel.

Palme-aktivismen byggde på devisen att ju längre bort från Sveriges gränser, desto större intresse från de socialdemokratiska regeringarnas sida. Utvecklingen i den centralamerikanska eller vietnamesiska djungeln ägnades därför mycket större uppmärksamhet än till exempel de baltiska folkens öde på betydligt närmare håll tvärs över Östersjön. Närområdet och Europa lyste som vita fläckar på den S-märkta kartan, trots att den socialdemokratiska småstats-solidariteten lämpligen hade kunnat appliceras just där.

För Olof Palme var stor- och supermakter per definition lika onda kålsupare, och avlägset belägna småstater med samma haltande logik lika automatiskt goda. I alla fall de som på något vis kunde identifieras som progressiva, för-

tryckta av sina tidigare kolonialherrar eller i mer eller mindre väpnad kamp för sitt oberoende från supermakternas – läs USA:s – inflytande. Den Palmeleda utrikespolitiken ville föra deras talan från 1960-talets mitt och framåt. Ambitionen var att bli ”den moraliska stormakten”, för att använda titeln på min egen bok från 1991.

I samma stund som Margot Wallström slog sig ner under kristallkronorna i Arvfurstens palats ställdes klockorna raskt tillbaka några decennier. FN blev åter centrum för den svenska regeringspolitiken: att de borgerliga Bildt- och Reinfeldt-regeringarna degraderat den korrupta och ineffektiva världsorganisationen till förmån för EU och i viss mån Nato har socialdemokratin inte kunnat förlåta.

Riktigt så lätt har det ändå inte varit för Löfvenregeringen att reaktivera Palmes gamla politik. Den officiella neutralitet som utgjorde själva fundamentet för ”den moraliska stormakten” avskaffades ju en gång för alla med EU-inträdet 1995. Året innan hade Neutralitetspolitikkommissionen presenterat de första avslöjandena om det nära militära samarbete som Sverige redan i början av 1950-talet hade inlett med USA och en rad Natoländer, samtidigt som man gentemot det svenska folket heligt bedyrade att landet var självständigt mellan blocken.

Det topphemliga samarbetet med den ena av de två supermakterna bidrog sannolikt till det gälla utrikespolitiska tonläge som blev Olof Palmes signum. Genom att så hårt och oförsonligt kritisera USA:s krigföring i Vietnam hoppades man kunna stärka trovärdigheten gentemot Moskva och undanröja de misstankar – eller rentav insikter – som fanns i den sovjetiska huvudstaden om de svenska militära västkontakterna.

Nu var Palmeregeringen förstas långt ifrån ensam i Västeuropa om att kritisera USA. Men ingenstans gick retoriken så långt som i den svenska huvudstaden, med hisnande jämförelser med Nazi-Tysklands förbrytelser under andra världskriget. För länder som själva hade varit ockuperade eller upplevt Förintelsens fasor på nära håll fanns en naturlig spärr mot sådana liknelser som Olof Palme uppenbarligen saknade.

Sverige avvek också genom att okritiskt hylla det kommunistiska Nordvietnam. Man tog inte övergreppen där eller i Kambodja på allvar; uppgifterna om Röda khmerernas folkmord avfärdades till exempel av svenska diplomater som "gripna ur luften". Citatet är hämtat från Gunnar Åselius bok *Vietnamkriget och de svenska diplomaterna*, som ingår i forskningsprojektet "Arvet efter 1968".

I område efter område utmärkte sig Sverige under Vietnamkriget. Inte bara genom en obalanserad och emellanåt närmast hatisk retorik utan också ett omfattande bistånd – påtänkt redan före krigsslutet, till amerikansk irritation. Som första västland upprättade Sverige också diplomatiska förbindelser med den kommunistiska regimen i Hanoi, delvis för att underlätta biståndet. Det fanns också förhoppningar om att spela en medlande roll i konflikten, trots att en förhandlingslösning från nordvietnamesisk sida betraktades som utesluten.

Under årens lopp har det lagts från åtskilliga hypoteser, utöver den ovan nämnda om västsamarbetet, om varför de svenska socialdemokraterna var så okritiska mot regimen i Hanoi. En populär förklaring är att aktivismen tjänade ett inrikespolitiskt syfte för att fånga upp den nya generationen av radikala ungdomar, vars engagemang i Vietnamfrågan annars hade kunnat leda dem ytterligare vänsterut. Ytterligare en teori, nog så trovärdig, handlar om behovet av att förse den svenska neutralitetspolitiken med ett moraliskt lyft efter andra världskrigets sjaskiga eftergifter och oförmågan att ta ställning mellan diktatur och demokrati därefter under kalla kriget.

För Gunnar Åselius står emellertid inte politikerna i centrum utan istället de dip-

Olof Palme tillsammans med Nordvietnams Moskvaambassadör.

lomater och tjänstemän som arbetade med frågan och "vars inflytande forskningen ofta underskattar". På bokens drygt 600 sidor får vi följa en grupp yngre tjänstemän på UD med Jean-Christophe Öberg – på arbetsplatsen mest omtalad som Jean-Catastrophe – i täten. De insåg tidigt de strålande möjligheter som Sydöstasien rymde för att positionera Sverige på världsarenan.

Men, och detta är Åselius centrala tes, redan innan de unga radikala UD-lejonerna hade upptäckt Vietnamfrågans potential för svensk aktivism hade ett antal mer seniora diplomater påbörjat omvandlingen av utrikespolitiken i samma riktning. Till skillnad från det yngre röda gardet var detta en krets av mestadels borgerligt sinnade tjänstemän, som Pekingambassadören Lennart Petri, som var allt annat än en representant för tidens nya vindar. Gemensamt för dem alla, oavsett generationstillhörighet, var deras iver att skapa en framträdande internationell roll för sitt land. Det äldre gardet hörde istället, enligt Åselius, ideologiskt hemma i en gammal ämbetsmannatradition vars ursprung kan ledas tillbaka till artonhundratalsfilosofen Christopher Jacob Boström. Det är faktiskt redan hos honom som vi möter de tankegångar om "småstaten" Sverige som ett världssamvete som senare återuppstår och förstärks i form av Palmes aktivistiska utrikespolitik.

Utan tvekan är det en spännande slutsats. Gränsdragningen mellan de olika grupperingarna

är emellertid inte alltid så glasklar, och inte blir det lättare att skilja dem genom den tilltagande politiseringen av hela den svenska statsapparaten under dessa år. På den tiden krävdes det som bekant socialdemokratisk partibok för att göra karriär i regeringskansliet.

De många sidorna innehåller åtskilliga utvecklingar till krigets olika faser och sidospår som förvisso är intressanta men inte alltid känns som de mest relevanta, vare sig för bokens frågeställningar eller för att bibehålla läsarens uppmärksamhet. På det stora hela taget är det dock ett imponerande arbete om en viktig tid i svensk nutidshistoria som Gunnar Åselius har presterat, en gedigen analys som dessutom är välskriven. Boken hade emellertid helt klart vunnit på att kortas med runt 100–150 sidor – eller rentav mer – liksom på ett mer stringent fokus på frågeställningarna.

För den svenska Vietnampolitiken är ju ett ämne som förtjänar att uppmärksammas också långt bortom den akademiska världen, som en välbehövlig påminnelse om de ideologiska excesser som bedrevs i svenska folkets namn för bara några decennier sedan. Och som än idag uppenbarligen omhuldas, långt upp i det socialdemokratiska partiets högsta topp. ✨

Ann-Sofie Dahl

VIETNAMKRIGET OCH DE SVENSKA DIPLOMATERNA
1954–1975
GUNNAR ÅSELIUS
Dialogos

Karolinska institutets aula.

FOTO: ANDERS WIKLUND / TT

En riktig professor

MEDICIN

Under mina studieår var professorer såsom Ragnar Granit, Hannes Alfvén, Ingemar Hedenius och Herbert Tingsten välkända profiler i det offentliga samtalet. Om jag frågar bekanta om det finns någon motsvarande professor idag blir det oftast tyst. Den enda man kommer på är Leif G W Persson. Jag har stor respekt för honom som kriminolog och författare, men kanske inte som professor, en titel som han gärna stötar med trots att han mig veterligen inte har bedrivit forskning och handlett doktorander på många år.

Annars är många framstående professorer numera ganska okända och bortglömda. Ett exempel är den svenska cellforskaren Torbjörn Caspersson. Han räknades som en av de mest betydelsefulla personerna i världen på 1950-talet, vilket Gösta Gahrton framhåller i sin bok *I Nobelprisets skugga – upptäckare och bortglömda*.

Gösta Gahrton var en av de sista "riktiga" professorerna i medicin. Han var inte bara en framstående forskare utan också klinikchef i invärtesmedicin, ordförande i Nobelkommittén och ledamot i flera stora forskningsanslagsfonder. Numera är de kliniska professorerna mer eller mindre marginaliserade och sällan verksamhetschefer.

Gahrton börjar med att berätta om sitt ursprung. Hans pappa

kom från en bondefamilj med 75 tunnland av Skånes bästa jord, medan mammas släkt hade en mer brokig bakgrund från Antwerpen och Tyskland. Gösta växte upp i Kristianstad under krigsåren. Det är intressant att läsa om skolan, vardagslivet och stämningarna i en typisk mellanstor svensk stad under 1940- och 50-talen.

Sedan följer medicinstudier och arbete som underläkare i Lund och Malmö. Gahrton är med om utvecklingen av ultraljudsapparatur för undersökning av hjärtat. Det var framförallt Inge Edler som införde denna rutinmetod inom sjukvården, men vem minns honom idag? En annan portalfigur var Jan Waldenström, som upptäckte fyra blodsjukdomar, varav en uppkallades efter honom. Den blivande Nobelpristagaren Arvid Carlsson var också verksam i Lund. Hans lysande medarbetare Nils-Åke Hillarp, som kallades till en professur vid Karolinska, tenderade ibland studenterna i solskenet klädd i bara badbyxor. Han byggde upp en forskningsgrupp som ägnade sig åt nervsystemet och blev en av landets främsta. Tyvärr dog han tidigt i malignt melanom.

Gahrton kom så småningom att specialisera sig på blodcancer. För att för-

djupa sig i mekanismerna för dess uppkomst flyttade han till Stockholm och doktorerade på Nobellaboratoriet hos den då berömda Caspersson. Han jobbade också parallellt som kliniker.

Som läkarkandidat fick jag en gång i uppgift att undersöka en patient under hans handledning. Det var en så kallad SVB-patient (sveda-, värk- och brännkåring), ett vanligt nedsättande begrepp på den tiden, som förhoppningsvis har försvunnit. Hon lyckades med svårighet få av sig korsett och bh. Gahrton blev alltmer irriterad på både patienten och mig och var kanske inte så bra som förebild. Men jag har förstått att han senare engagerat sig för både patientarbete och undervisning på ett föredömligt sätt.

Han blir så småningom professor vid Karolinska institutet och klinikchef på Huddinge sjukhus. Professorstillsättningarna då var ofta dramatiska med många personstrider. Den kände medicinprofessorn Gunnar Biörck lär ha fått särskilt förord till en professur vid Karolinska, då man ville bli av med honom i Lund. Det verkade som om det bara fanns plats för en internationellt framstående forskare inom ett ämne, om det var två kunde man utgå från att de blev osams. Man måste nog konstatera att det har blivit lite bättre nu, då det är nödvändigt att samverka med sina värsta konkurrenter i nätverk för att få tillgång till de stora forskningsanslagen från exempelvis EU, vars byråkrati Gahrton beskriver målande.

Skildringen av hur Gahrton introducerade benmärgstransplantationer vid behandling av leukemi är intressant. Likaså hur han initierar forskning om genterapi, som väl ännu inte har slagit igenom. Det är dock mycket *name dropping*, som kanske bara angår de närmaste kollegerna. Intressantare är möten med besvikna forskare som inte har fått Nobelpriset. Men han kan inte avslöja varför på grund av sekretessbestämmelserna, som gäller i 50 år. Istället skriver han mer ingående om sina konfrontationer med media och är särskilt kritisk mot SVT, vars medarbetare består till "52 procent av Miljöpartisympatisörer". Den yngre brodern Per Gahrton finns inte omnämnd i boken...

Sammanfattningsvis ger Gahrton en mycket läsvärd skildring av den samtida medicinska vetenskapshistorien, som borde uppmärksammas betydligt mer. ✨

I NOBELPRISET'S SKUGGA
UPPTÄCKARE OCH
BORTGLÖMDA
GÖSTA GAHRTON
Carlsson Bokförlag

Hugo Lagercrantz

FOTO: ROOPE SALONEN / TT

Snårig spökhistoria

KULTURHISTORIA

I många av Agatha Christies deckare finns spiritistiska seanser – ofta utgör de en vändpunkt i boken. Det är uppenbart att Christie inte trodde på spiritismen, men den var så pass vanlig i hennes samtid att den kunde fogas in i intrigerna utan att konfundera läsarna. En flitig konsument av engelsk populärkultur vet att spiritismen fortfarande kan dyka upp i många olika sammanhang, nu senast i tv-serien *Downton Abbey* där tjänstefolket, lite på skämt, plockar fram en ouija-bräda med bokstäver och tar

Swedenborg.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

emot meddelanden från den andra sidan.

Spiritismen uppstod vid mitten av 1800-talet i USA, spreds över världen och behöll sitt grepp om sinnena långt in i 1900-talet. Den utvecklades på olika sätt, till exempel till teosofin som bland annat inspirerade den svenska konstnären Hilma af Klint. Fortfarande finns avläggare i de spökprogram som sänds på tv och i de herrgårdsspöken som är obligatoriska inslag i varje guidning på svenska slott och herresäten. Om detta intressanta fenomen handlar den Augustuspriselönade författaren Magnus Västerbros senaste bok *Vålnadernas historia*.

Även om spiritismen uppstod först på 1800-talet har liknande föreställningar funnits mycket längre; de äldsta kända berättelserna om spöken härstammar från antiken. Magnus Västerbro tar därför sin utgångspunkt där och berättar både om övernaturliga fenomen som spöken eller vålnader, och om de personer som tvivlade på spökenas existens. Han tar ett brett grepp över sitt ämne och vill gärna försöka både berätta och förklara utifrån de stora linjerna i historien. Det är en frejdig exposé över det västerländska tänkandet från antika filosofer och den kristna kyrkans historia till reformationen och Emanuel Swedenborg. Att trovärdigt behandla

spöken och vålnader i denna vida kontext skulle kräva en rejäl dos bildning och inläsning av många hyllmeter litteratur. Det är en oerhört svår uppgift författaren gett sig på och det är inte förvånande att framställningen inte övertygar.

Som berättelse är boken inte helt lyckad. Magnus Västerbro vill i så hög grad förklara de fenomen han skriver om att den röda tråden hela tiden avbryts av utläggningar kring olika orsaker och sammanhang. Ett exempel är när han skriver om Arthur Conan Doyle, författaren till Sherlock Holmes-böckerna, och dennes stora intresse för spiritism, vilket kontrasteras mot den berömda utbrytar-kungen Houdinis mer tvivlande hållning. Dessa två får kontakt och Doyle erbjuder Houdini en seans där Doyles fru ska agera medium och upprätta kontakt med Houdinis avlidna mamma. Precis när storyn blir som mest spännande avbryter författaren sin berättelse och ägnar tolv sidor åt att förklara de två männens olika världsbild. Eller snarare en mängd tendenser i samtiden: från kremeringar av döda, att färre personer besöker gudstjänster, att svenska kyrkan avskaffar helvetet 1909, att färre tar nattvarden till naturvetenskapens framsteg och den demografiska revolutionen. Först där-efter plockas den röda tråden upp igen, men då är läsaren utmattad och orkar inte längre bry sig om Doyle och Houdini.

Författarens syfte med att skriva den här boken är inte helt lätt att förstå. Hade han nöjt sig med att berätta spiritismens historia hade boken säkert kunnat fungera, men nu innehåller den så mycket mer än vad titeln antyder. En viktig ingrediens är en märklig religionskritik som målar upp den kristna kyrkan som i första hand en förtryckande maktideologi och en ekonomisk maskin med en stark dödsdyrkan manifesterad i nattvarden. Mot detta ställs författarens tro på den sekulariserade världsbild, med deterministiska naturlagar och en darwinistisk syn på evolutionen, som förkunnas om och om igen i boken. Hur mycket jag än gillar populärhistoria så längtar jag till slut mest efter en vetenskapligt kritisk blick både på bokens ämne och på det egna författarjaget. ✨

Åsa Karlsson

VÅLNADERNAS HISTORIA
SPÖKEN, SKEPTIKER
OCH DRÖMMEN OM DEN
ODÖDLIGA SJÄLEN
MAGNUS VÄSTERBRO
Volante

Alfred Nobel.

FOTO: TT

Livfull skildring av Nobel

BIOGRAFI

Efter flera års forskarmöda och jakt i arkiven dukar Ingrid Carlberg upp en generös volym på drygt 600 sidor med kapitel som flödar av berättarglädje. Hon serverar måleriska scener och ett myllrande persongalleri värmdiga en viktorsansk – eller varför inte rysk – roman. Vi kastas från det stinkande "Katthavet" i Stockholm till bordellkvarteren i Paris och bjuds in till luxuösa atlantångare och överdådiga villor på Italienska rivieran.

Så har historien om Alfred Nobel (1833–1896) inte gestaltats förut. De äldre biografierna har något torrt och stramt

över sig. Oftast behandlas Nobel som ett svalt monument, även om både Kenne Fant och Vilgot Sjöman gjorde försök att skruva upp temperaturen i sina respektive böcker.

Här är ambitionen att en gång för alla skaka liv i den store donatorn, och detta utan att göra avkall på källkritiken. Den nya biografen *Nobel* är utan tvekan den hittills mest väldokumenterade boken om honom.

Augustinnaren Carlberg går grundligt tillväga och har haft tillgång till outnyttjat arkivmaterial i Nobelstiftelsens kassavalv. Det gäller bland annat brevsamlingar som har upptäckts först i modern tid, men också uppgifter som en gång ansågs alltför känsliga

att sprida, även om de knappast innehåller det sprängstoff som nitiska vårdare av Nobelminnet fruktade. På 1950-talet lät exempelvis Nobelstiftelsens direktör Nils Ståhle censurera ett citat där Alfred Nobel hade kallat sig "socialdemokrat". Nobels religionskritik och ibland skabroösa uttalanden om erotik och kvinnor ansågs likaså opassande att offentliggöra.

Carlberg låter dramat ta sin början på 1830-talet med Alfred Nobels föräldrar, Immanuel Nobel och Andrietta Ahlsell. Immanuel visar sig vara en äventyrlig tusenkonstnär, full av uppslag, fast hopplös när det gällde privatekonomi och affärer. Han var verksam som byggmästare i Stockholm, men hamnade i en lånefälla och lyckades inte slutföra alla åta-

ganden. Som om det inte var nog förlorade familjen allt de ägde i en brand. Immanuel Nobel valde då att fly skuldberg och ilska fordringsägare för att istället söka lycka på andra sidan Östersjön. Hans exil i den ryska huvudstaden Sankt Petersburg blev avgörande för släktens framtid.

Det är underhållande att läsa om Immanuel Nobel, som räddades av sin kreativitet och "bullriga optimism". Han var utrustad med ett grandioöst självförtroende, åtminstone när det gällde uppfinningar, och blev introducerad vid tsarens hov. Ett stort projekt om sjöminor för den ryska militären gjorde Nobel till ett etablerat namn och efter några år kunde familjen äntligen komma efter.

Enligt de ryska arkiven registrerades Andrietta och sönerna Ludvig och Alfred som anlända till Sankt Petersburg den 26 februari 1843. Alfred var nio år och den ryska huvudstaden blev nu hans hem i cirka 20 år – hans mest formativa tid. Källorna från de ryska åren är dock sorgligt magra och från denna period presenterar boken inga omvälvande nyheter. Främst handlar det om enskilda nya detaljer, som fyndet av familjens pass, men också ett klagande av att minnesmärket över Nobel i Sankt Petersburg faktiskt står på fel adress. Familjens hus låg på samma gata, men några nummer längre bort, och revs under andra världskriget i vedbristens Leningrad.

Tiden i Ryssland lade grunden till familjens fortsatta affärsverksamhet. I fokus stod vapentekniken, men uppfinningsrikedomen var stor. Immanuel Nobel gjorde bland annat succé med en ny sorts värmekaminer i de frusna och svåruppvärmda ryska adelspalatsen. Med åren blev idéerna allt märkligare och barnen fick ett sådant håll tillbaka faderns tokigaste infall, som att dressera sälar för att lägga ut sjöminor. Och trots framgångar var ekonomin ett återkommande orosmoln.

Det långsiktiga hoppet stod till de fyra sönerna: Robert, Ludvig, Alfred och Emil. Stegvis plockades de in i rörelsen och den begåvade Alfred skickades iväg på studieresor. Han läste kemi i Paris, besökte sannolikt den första världsutställningen i London på hösten 1851 och befann sig våren 1852 på sin första resa i USA. Målet var att knyta närmare kontakt med John Ericsson, men den strängt upptagne uppfinnaren hade inte tid för den unge landsmannen som rest så långt.

En stor del av boken ägnas förstås åt turerna runt Nobels banbrytande utveckling av sprängämnestekniken. Det var en bokstavligen livsfarlig sysselsättning. År 1864 inträffade "Nobelska smällen"

vid Heleneborgs malmgård i Stockholm. Familjen hade då flyttat tillbaka till Sverige och Alfred utförde de experiment med nitroglycerin som inom kort skulle leda fram till den färdiga dynamiten.

Sex personer dog i olyckan, däribland Alfreds bror Emil, bara 21 år gammal. Här fångar Carlberg skickligt upp efterspelet till händelsen, en omfattande rättegång som inte tidigare har refererats. Av hand-

Nobel på medalj.

FOTO: TT

lingarna framgår att familjen försökte lägga skulden för olyckan på den oerfarne Emil, som ändå var förolyckad. Immanuel Nobel dömdes dock att betala ut skadestånd till de omkomnas familjer.

Den fortsatta utvecklingen av dynamiten kantades av fruktansvärda olyckor och problem runt om i världen. Därtill kom patentstrider och en negativ opinion. Det är närmast ett under att Alfred Nobel inte gav upp, men han var övertygad om att tekniken var förträfflig om den bara hanterades på rätt sätt.

Biografen kastar också nytt ljus över Alfred Nobels känsloliv, hur han sökte en djupare mening med livet. Carlberg spekulerar i att 1840-talets romantiska våg i Ryssland kan ha gett näring till den unge Alfreds idealistiska ådra, hans föreställningar om den romantiska kärleken.

Vid ett tillfälle i ungdomen var han och brodern Robert förälskade i samma flicka. Storebror lyckades dock utmanövrera sin konkurrent och Alfred blev ordentligt tilltufsad. Som student i Paris mötte Alfred den krassa verkligheten i form av "kokotter och grisetter". Förmodligen skedde sexualdebuten på bordell, vilket blev en chockartad upplevelse. Alfred äcklades av det djuriska och känslolika i den öppna prostitutionen.

I sina framtidsdrömmar såg Alfred framför sig

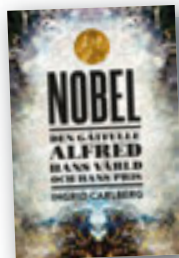
en ömsint hustru i ett kärleksfullt förhållande och ett ombonat hem, där den materiella rikedom spelade en underordnad roll. I själva verket kom han att flacka rastlöst omkring mellan luxuösa bostäder och hotell och hans relation till kvinnor förblev komplicerad. Det viktiga föremålet för Nobels kärleksdyrkan blev den arton år yngre Sofie Hess i en ojämlig, och som det verkar platonsk, relation. Fräulein Hess – som ibland kallades Frau Nobel – överöstes med dyrbara presenter och satte sprätt på en ansenlig del av Alfreds förmögenhet, samtidigt som hon också bedrog honom med andra män.

Kanske kan det gåtfulla i Alfred Nobels kagerande spåras till tidens skamfyllda könssjukdom. Bengt Jangfeldt arbetar just nu på en bok om bröderna Nobel och har med stöd i ett brevfynd lanserat hypotesen att Alfred var drabbad av syfilis sedan ungdomsåren. Det skulle i så fall förklara den distanserade relationen till kvinnor, hans depressioner och hälsobesvär senare i livet. Även Carlberg nämner möjligheten, men bara flyktigt och märkligt nog utan referens till Jangfeldts upptäckt.

Alfreds stora tröst blev skönlitteraturen och han läste mycket, samtidigt som han också gjorde egna skaldeförsök. Där finner vi bakgrunden till världens mest uppmärksammade litteraturpris. En del av hans skaparmöda var länge okänd. Det gäller idédramat *Nemesis*, som innehåller både mord och incest, och som Alfred lät trycka på egen bekostnad strax före sin död. Efteråt makulerades upplagan (av självaste Nathan Söderblom) och endast tre exemplar räddades. Pjäsen uruppfördes först 2005 på Strindbergs Intima teater och var, som jag minns den, ingen litterär milstolpe, men kulturhistoriskt intressant och sevär.

Ingrid Carlberg lägger till några ytterligare arkivfynd, högstämda och sirliga poem från vaxduksböcker och papperslappar undanstoppade i Riksarkivet. Det handlar inte om några mästerverk, men de är belägg för den aldrig sinande författardrömmen och ger ledtrådar till hur Alfred Nobel själv tänkte sig ett författarskap i "idealisk riktning". ✨

Nils Johan Tjærnlund

NOBEL
DEN GÅTFULLE
ALFRED, HANS VÄRLD
OCH HANS PRIS
INGRID CARLBERG
Norstedts

Detta nummers recensioner:

Maxim Grigoriev kartlägger tudelad värld; **Karin Henriksson** tar itu med svinerier; **Gustaf Almkvist** komplicerar tyskheten; **Anna Victoria Hallberg** granskar dagens idealkvinna; **Patrik Lindenfors** söker information; **Mats Fält** besöker en kyrkogård; **Katrine Marçal** djupdyker bland privilegier; **Martin Lagerholm** diggar dynamisk duo; **Hans-Roland Johnsson** möter motsägelsefull masochist; **Johan Sundeen** vädrar i kyrkan; **Helena Granström** återupptäcker verkligheten.

Vladimir Nabokov:
fjärilsentusiast som
går med håven.

FOTO: HORST TAPPE/GETTY IMAGES

Själv är bäste mytbildare

Nabokovisterna träter om hur den ryska delen av författarskapet förhåller sig till den engelskspråkiga. Ryssarna har en delvis annan uppfattning än de engelskspråkiga. Och själv skapade Nabokov myter. Maxim Grigoriev reder ut begreppen.

LITTERATUR

Till sin första biograf, Andrew Field, skrev den ryskamerikanske författaren Vladimir Nabokov (1899–1977): "I exist only as a writer, Andrew." Efter skandalsuccén med romanen *Lolita* (1955) kunde den dittills alltid lika ekonomiskt pressade exilskriftställaren äntligen börja ställa krav på en bransch som annars behandlar författarna som utbytbara innehållsproducenter. Han inledde ett konsekvent arbete med sin offentliga persona av ett sällan skådat, självmytologiserande slag. Kända är hans krav på att få intervjufrågor i förväg, att redigera artiklarna om sig själv innan de gick till tryck, att själv skriva baksidestexter till böckerna och välja omslag (ingen utmanande flicka på *Lolitas*, tack!) och därtill om och om igen involvera sig i syrliga brevväxlingar med alla om allt möjligt. Fram trädde bilden av en politiskt oin-

tresserad estet, ett romantiskt geni och en empatilös individualist: en europé av den gamla skolan som hade sina verk färdiga i huvudet innan han skrev ner dem, närde nedlåtande åsikter om alla utom Leo Tolstoj och förfäktade en teknokratisk syn på litteratur som för de flesta vanliga läsare framstod som förminskande. Inte oväntat slutade hans samarbete med Field i ett bråk, så fort denne vägrade skriva efter Nabokovs diktamen.

En figur med dylika ideal står idag mycket lågt i kurs. Med tanke på tiden torde ett introvert och enstämigt författarskap som Nabokovs, obekymrat om moderna krav på representation och socialt engagemang, vara på väg mot glömskan, som en kvarleva från en kultursyn som inte längre anses giltig. Det hävdas ofta att om *Lolita* hade varit skriven idag, så skulle den aldrig ha blivit publicerad (den hade svårt nog att finna förläggare redan då, bör man dock påpeka i sammanhanget). Även en välvillig samti-

da läsare kan tröttna på den amerikanske Nabokovs övererotiserade kvinnoavvelser och hans ändlösa ordlekar.

Ändå fortsätter hans författarskap att fascinera, och det har gett upphov till en hel bokindustri som lever och frodas. Det går numera knappt ett år utan att något nytt från den för drygt 40 år sedan döde dandyn ser dagens ljus. 2014 publicerades *Letters to Vera*, en voluminös samling brev till hustrun, en blandning av kärleksbetyganden och rapporter om kringlitterärt nätverkande (se recension i *Axess* 3/2015). Två år senare kom *Fine Lines. Vladimir Nabokov's Scientific Art*, en vacker bok med hans fjärilsteckningar. Året därpå utgav nabokovisten och översättaren Gennady Barabtarlo *Insomniac Dreams. Experiments with Time by Vladimir Nabokov*, en drömdagbok som Nabokov förde under tre månader 1964, möjligen i syfte att kontrollera om hans nattliga visioner var profetiska. I år utkommer ytterligare en ny samling tidigare utspridd bruksprosa: *Think, Write, Speak. Uncollected* »

Lolita: skandalromanen som blev film av Stanley Kubrick.

FOTO: METRO GOLDWYN-MAYER

ted Essays, Reviews, Interviews, and Letters to the Editor.

Lägg därtill en strid ström av tematiske studier, vetenskapliga monografier, deckarakartiga undersökningar och fiktiva omdiktningar, och fram träder en bild av en egendomligt aktuell författare. Iföl kom exempelvis *The Real Lolita. The Kidnapping of Sally Horner and the Novel that Scandalized the World*. Journalisten och deckarexperten Sarah Weinman slår där på stora trumman eftersom hon menar sig ha identifierat den verkliga inspirationskällan till Nabokovs omstridda bästsäljare som nu, ”liksom de fjärlar som Vladimir Nabokov älskade så mycket, släpps fri”. En av sensationerna i årets franska bokhöst heter *Journal de L.* (1947–1952) av Christophe Tison, tidigare känd för en självbiografisk roman om hur han utnyttjades sexuellt som barn. Det är en roman i form av Lolitas dagbok, där hon själv ”äntligen kommer till tals”, och fick ges ut på det lilla förlaget Goutte d’or efter det att stora Grasset fann den alltför kontroversiell (eller möjligen direkt undermålig).

Nabokov fortsätter att fascinera, samtidigt som han på något sätt måste så att säga stuvats om för att bättre passa tidsandan. I takt med att författarens arkiv blivit mer tillgängliga, har också en kontextualisering och avromantisering av författarskapet ägt rum. Den populära tendensen att läsa Lolita moralistiskt – att antingen leda i bevis att Nabokov visst skrev romanen för att demonstrera att pedofili är något ont eller att tvärtom insistera på att hans uteslutning av offrets röst från förövarens värld i sig är en förbrytelse – går hand i hand med trenderna i den akademiska nabokovistiken.

Bland de mer seriösa inlagorna i en aldrig sinande debatt kring författarens etiska positioner och litteraturens moraliska ansvar kan framhållas *Nabokov and the*

Question of Morality, redigerad av Michael Rodgers och Susan Elizabeth Sweeney, som påstår sig vara den första antologin, skriven av nabokovister, som betraktar författarens texter som ”både djupt lekfulla och till sin natur moraliska”. För att komma runt frågan om rättframma etiska

”Efter skandalsuccén med romanen Lolita inledde Nabokov ett konsekvent arbete med sin offentliga persona av ett sällan skådat, självmytologiserande slag.”

budskap (det är visserligen dåligt om de saknas helt, men heller inte särskilt bra om de är för enkla), betraktas hans texter här som ett slags etiska gåtor, frågor snarare än svar. Det är sålunda upp till läsaren att lösa dem – med implikationen att gåtorna ovillkorligen måste lösas om läsaktens ska kunna fullbordas.

Mer läsvärd och upplysande är *Nabokov and His Books. Between Late Modernism and the Literary Marketplace* (Oxford University Press, 2017) av Duncan White. White inkorporerar mindre kända texter, som de recensioner Nabokov skrev för diverse amerikanska publikationer i början av sin amerikanska period, i syfte att studera de estetiska och metafysiska positionerna, och han blottlägger den process med vilken Nabokov konstruerade bilden av sig själv som en renodlad estetiker, med en genuin (idealis-

tisk) tilltro till skaparförmågens individuella frihet. Studien slutar visserligen i en något förutsägbar och mycket tidstyptisk ”analys” av ”boken” som materialitet och författarens slutgiltiga oförmåga att helt kontrollera sina texters öde (Eureka!), men Nabokovs många olika ståndpunkter, från hans politiska liberalism till hans estetiska individualism blottläggs och analyseras på ett klarsynt och upplysande sätt, renons på det knappologiska intertextuella jagande som vidhäftade Nabokovforskningen under de första decennierna efter författarens död. Ett liknande projekt företas i en annan engelsk monografi, *Vladimir Nabokov in Context*, redigerad av David M Bethea och Siggy Frank. Det är en samling korta essäer, alla skrivna av olika nabokovister och tänkta att belysa ett stort antal skiftande perspektiv på författarskapet, från de rent tematiska till de stilistiska och historiska. Där ses Nabokov visserli-

gen alltså som ”ett geni”, men ingalunda något ”solitärt” sådant. Några verkligt omskakande nya insikter bjuder monografin inte på (motivstudierna i synnerhet tenderar att bli torra uppräkningsar), men den presenterar i alla fall en karta över forskningsfältet.

Som synes ovan är det den engelskspråkiga delen av Nabokovs författarskap (han bytte språk vid 40 års ålder från ryska till engelska) som främst har varit intressant för utgivarna och uttolkarna. Det är också den engelskspråkiga nabokovistiken som har haft ett intellektuellt monopol på eftermälet. Kanske just därför har man alltför lättvindigt förförts av den myt som Nabokov byggde upp om sig själv, istället för att ta hänsyn till hans tidiga ryskspråkiga författarskap och den sociala kontext i vilket det väx-

**KOMMENTARIJ
K ROMANU
VLADIMIRA
NABOKOVA "DAR"**
ALEXANDR
DOLININ
Novoje Izdatelstvo
2019

**PROTJTENIJE
NABOKOVA**
ANDREJ
BABIKOV
Izdatelstvo
Ivana Limbacha
2019

te fram. Brian Boyds tvåbandsarbete om Nabokovs liv har länge varit standardverket när det kommer till att få sig en bild av den ryske exilförfattarens biografiska öden och äventyr. Det är på engelska som *Lolita* har blivit attackerad och försvarad, och det är på engelska som hans fjärilar och brev postumt har fladdrat förbi. Till och med hans ryska kärleksbrev till hustrun utkom först i engelsk översättning. Som varje tvåspråkigt författarskap presenterar det en del problem för forskarna, när det gäller både större krav på språk- och realiakunskaper, men också behovet av en särskild uppmärksamhet för flerspråkighetens villkor, strukturer och konsekvenser.

I två decennier skrev Nabokov på ryska under pseudonymen Sirin – detta för att särskilja sig från sin far, en inflytelserik liberal politiker med samma namn som sonen. Båda var prominenta figurer i den ryska diasporan efter revolutionen. Då som nu anses Sirin vara den främste representanten för den ryskspråkiga exillitteraturen. Den rådande uppfattningen har likväl varit – till det bidrog Nabokov själv med diverse uttalanden – att det var på sitt andraspråk som han skrev de centrala verken, som den ovan nämnda skandalsuccén, medan de ryska åren, i runda slängar 1920–1940, var mer av ett preludium. Ovan nämnda *The Real Lolita* är ett exempel på en sådan förenklad förståelse. Redan 1939 skrev Nabokov en rysk föregångare till *Lolita*, *Förföraren*, en långnovell som uppvisar nästan exakt samma scenario som första delen av den amerikanska versionen: Långt innan Sally Horner 1948 blev bortförd av ”en man som kallade sig själv Frank La Salle”. Detta är naturligtvis något som författaren känner till, men knappast betraktar som centralt för *Lolitas* tillblivelse eller för sin egen undersökning. ”Lolitas historia var mycket mer beroende av det brott som ägde rum i verkligheten än vad Nabokov någonsin ville medge”, skriver Weinman. Detta är ett direkt felaktigt påstående. Nabokov arbetade med ett stort antal dokumentära källor till *Lolita*, varav Horner är en. Hon är därtill explicit omnämnd i själva romanen, och har länge

varit känd inom nabokovistiken.

Den ryske nabokovisten Alexander Dolinin har talat om ”en omvänd projektion”, där teman och grepp som upp-dagas i de engelskspråkiga verken sedan

”Det är på engelska som Lolita har blivit attackerad och försvarad, och det är på engelska som hans fjärilar och brev postumt har fladdrat förbi.”

söks upp (och hittas) i de ryska. Detta gör att den ryskspråkiga korpusen inte bara framstår som ett embryo, utan närmast som en sämre tidig ”kopia” som föregår det engelska originalet. Till de mer tententiösa exemplen i genren hör Robert Ropers *Nabokov in America. On the Road to Lolita* – en biografi över Nabokovs 20 år i USA, som inte bara gör gällande att hans ”anspråk på storhet baseras i synnerhet

Fjärilar: högt älskade av Nabokov.

FOTO: ALAMY

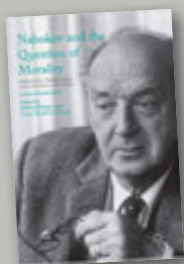
på de amerikanska böckerna”, utan även beskriver Nabokov som en sorts härlig superinvandrare, som både omedelbart och passionerat, ”fresh off the boat”, kastade sig in i ett storslaget integrationsprojekt, omfamnade och älskade USA av hela sitt hjärta och som dessutom lät den amerikanska litteraturen ge honom en ny knuff i den konstnärliga utvecklingen: ”an American-style effrontery” (om detta är sant, var det kanske inte till det bättre).

På senare år har den ryska forskningen emellertid börjat komma ikapp den transatlantiska konkurrensen. På så vis dekonstrueras myten om den världsfrånvände esteten även från ett annat håll, samtidigt som de ryskspråkiga romanerna uppvärderas. I Ryssland har man vis-

serligen inte känt samma behov av att slå hål på författaregot, utan tvärtom uttryckt en viss medskyldig stolthet. Här saknas också de ändlösa etiska exerciserna för att återupprätta författarens moralis-

ka auktoritet och på så vis legitimera platsen i världslitteraturens kanon. Men även i Ryssland pågår en tydlig kontekstualisering av författarskapet – kanske som ett direkt svar till det engelskspråkiga läget – och ett försök att förklara det genom att kontrastera de mindre kända texterna mot de kanoniserade: att helt enkelt studera författarens åsikter och sociala liv för att bättre förstå böckerna. Två nya volymer har nu utkommit som kan anses vara betydelsefulla bidrag till kartläggningen av Nabokovs märkliga tudelade värld, där flerspråkigheten har varit inskriven i själva textväven och där egenöversättningarna och omarbetningarna löpt kors och tvärs över språkgränserna. Det är ett särdrag som tyvärr alltför ofta har kommit i skymundan av läsningar av politiserande natur, men som oväntat nog skulle kunna förklara vissa av Nabokovs mer radikala drag.

Den första studien – *Kommentarij k romanu Vladimira Nabokova Dar* (Kommentar till Vladimir Nabokovs roman Gåvan) – är en vidlyftig kommentar till Nabokovs ”stora ryska roman” *Gåvan* (1938), författad av ovan nämnde Alexander Dolinin. Denne Dolinin har ägnat sig åt Nabokov sedan 1980-talet och bland annat bidragit med kommentarerna till den franska Pléiade-utgåvan, samt på ryska utgivit essäsamlingen *Istinaja zjizn pisatelja Sirina* (Författaren Vladimir Sirins verkliga liv) 2004. Där har han förfäktat en syn på Nabokovs ryska författarskap som i vissa avseenden är väsensskilt från det engelska, och rent av försökt definiera de två sfärerna i två olika kärlekstermer: den erotiska kärleken (eros) till det engelska språket samt familjekärleken eller rent av gudskärleken (agape och filia) till det ryska.

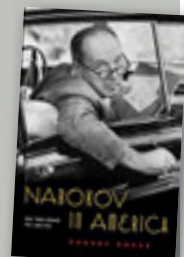

NABOKOV AND THE QUESTION OF MORALITY AESTHETICS, METAPHYSICS, AND THE ETHICS OF FICTION
MICHAEL RODGERS & SUSAN ELIZABETH SWEENEY (RED)
Palgrave Macmillan 2016

VLADIMIR NABOKOV IN CONTEXT
DAVID M BETHEA & SIGGY FRANK (RED)
Cambridge University Press 2018

NABOKOV IN AMERICA ON THE ROAD TO LOLITA
ROBERT ROPER
Bloomsbury 2016

>>

Gåvan består av fem långa kapitel och publicerades ursprungligen som en följetong i den ryska, Parisbaserade tidskriften *Zarubezjnyje Zapiski*. Det är en berättelse om och av Fjodor Godunov-Tjerdynstev, en ambitiös rysk emigrantförfattare i Berlin under perioden 1926–1929. Romanen tecknar hans tillblivelse: först som poet, sedermera som biograf över den ryske författaren och socialisten Nikolaj Tjernysjevskij, och så småningom som författare till själva den autobiografiska (eller autofiktiva som det heter idag) boken *Gåvan*, vilken läsaren just läser. Det fjärde kapitlet – en ansenlig del av hela det voluminösa verket – är en biografi över Tjernysjevskij, fylld med skurrila fysiologiska detaljer och genomsyrad av en höjdragen ton (samma ton gjorde senare Nabokovs biografi över Gogol till läsning med utomordentligt högt underhållningsvärde). En sådan respektlös relation till en framstående herre väckte mycket upprörda känslor inom diasporan och tidskriften vägrade trycka kapitlet. Nabokovs val av Tjernysjevskij som måltavla är tämligen kuriöst och möjligen slumpartat: Dolinin visar hur romanen tog form efter det att Nabokov stötte på en artikel om Tjernysjevskij och schack i en sovjetisk tidskrift.

Dolinin identifierar tre genrer, alla tidstypiska, som tillsammans ger en mer fullständig förståelse för varför *Gåvan* är som den är, något som samtidigt ger en spännande upplysning om det sammanhang i vilket romanen ingår. Den ena källan utgörs av *biographie romancé*, en skönlitterär biografi som blev mycket populär på 1920-talet tack vare André Maurois, Emil Ludwig, Stefan Zweig och i Sovjet Jurij Tynjanov. Inte särskilt många av dessa böcker blir lästa idag, och de utgjorde naturligtvis en källa till parodi för Nabokov: att kalla en berättelse för sann är en förolämpning både mot berättelsen och mot sanningen, som han sade långt senare. Den andra, mer seriöst trakterade källan var den modernistiska metaromanen, som Dolinin spårar till André Gides *Falskmyntarna* från 1925 (på svenska 1933). Denna gav i sin tur inspiration till flera sovjetiska metalitterära verk från samma period, av bland annat Konstantin Vaginov och Leonid Leonov, vilka Nabokov förmodligen läste och gärna ville övertrumfa. Genren bör hållas ansvarig för de lekar med perspektiv, de skiftande berättarnivåer och liknande tekniskt finlir som finns i romanen. Men den allra viktigaste inspirationskällan är förmodligen den så kallade Künstlerromanen, såsom den tog skepnad hos, exempelvis, James Joyce och Rainer Maria Rilke: ett försök att redogöra för en konstnärs till-

Nikolaj Tjernysjevskij: drabbad av Nabokovs högmöd.

FOTO: TT

blivelse genom slumpartade möten, litterära studier, ansatser och misslyckanden, samt inte minst kärleken och inspirationen.

Den amerikanske Nabokov hävdade senare att hans romaner alltid redan fanns färdiga i hans inre och att han bara mödosamt skrev ner dem. Dolinins studie vederlägger detta med eftertryck och visar hur verket snarare skulpterades fram, långsamt och genom ändringar, i dialog med samtiden och slumpen, genom författarens smak, intressesfär och perception.

En liknande utökning ägnar sig även Nabokovöversättaren och utgivaren Andrej Babikov åt i sin senaste bok, *Protjtenije Nabokova* (Läsning av Nabokov). Babikov har publicerat åtskilligt nytt material av Nabokov från den arkiv inrymt i The Berg Collection vid New York Public Library, samt USA:s kongressbibliotek i Washington. Hans bok består av artiklar, förord och essäer som han har författat under de senaste 20 åren, de flesta omarbetade eller nyskrivna. Till det kommer arkivfynden: ett antal brev, artiklar, vissa aldrig tidigare publicerade och andra försvunna tillsammans med emigranttidskrifterna, samt föreläsningar.

Det är ett företag som liknar ovan nämnda *Nabokov and his books*. Genom att föra in mindre kända eller tidigare publicerade texter, liksom personliga brev, samt studera författarens samspel med sin sociala omgivning, hoppas forskaren åstadkomma en mer nyanserad, utvidgad förståelse av författarskapet som helhet. Babikov har särskilt riktat in sig på mindre belysta delar, som juvenalia från tiden före romandebuten 1926, samt de olika

övergångstexterna runt 1940 då Nabokov hade fullt upp med att fly undan nazisterna och återuppfinna sig själv. Under dessa år påbörjade han flera projekt som aldrig slutfördes eller som senare omarbetades i nya, engelskspråkiga former.

Andra världskriget gjorde slut på den koncentrerade ryska diasporan i Paris och Berlin, med dess otaliga tidskrifter och förlag. 1940 möter vi hos Babikov en Nabokov som vet att hans begränsade men trogna emigrantläsekrets håller på att upplösas, men ännu knappast har en aning om vad den engelskspråkiga framtiden ska föra med sig. Tidens mer polemiska texter är skrivna direkt efter att "de artiga tyska hjältarna har dykt upp i Paris" och Nabokov har flytt till USA med sin judiska hustru och deras son – en tysk bomb träffade en kort tid därefter det hus i Paris där de hade bott de sista veckorna i staden, och Atlantångaren de reste med sänktes av en tysk ubåt under sin nästa färd över oceanen. "Definitioner" är en artikel med sex korta funderingar kring Paris och Frankrike ("ett klart lysande, intelligent, oändligt underbart land"), kriget, emigrationens tacksamhet och längtan, samt den marscherande massans rytm ("lika stark som smaklöshet och kättja"). Till den hör också "Rop på hjälp", en kort uppmaning om hjälp till behövande emigranter och krigsflyktingar som Nabokov aldrig fick publicerad.

Babikov argumenterar, till skillnad från Dolinin och många andra nabokovister i öst och väst, för en syn på författarskapet som inte alls avgränsar de olika språkperioderna. Nabokov, påpekar han, var alltid tvåspråkig, rent av trespråkig, och skrev på engelska redan 1923, inklusive en opublicerad memoarbok *It is me* från 1936, och fortsatte att skriva på ryska ända till sin död. Snarare än ett språkbyte kan man tala om en gradvis övergång eller förskjutning. På samma sätt som han i de ryska Berlinromanerna tog intryck av fransk och engelsk litteratur, använde han den ryska romanens apparatur i sina sena engelskspråkiga verk.

Om och om igen visar både Babikov och Dolinin hur de klassiska nabokovska motiven förekommer i delvis utvecklade form i opublicerade, oavslutade eller omarbetade texter. Motiv turneras, årtal och genrer passerar och växlar mellan en plötslig idé och en slutgiltig text som blir en klassisk roman; vi ser de strykningar, ändringar och preciseringar som förlämnar den Nabokovska prosan dess berömda kristallklarhet. För en vanlig läsare är det kanske inget anmärkningsvärt, men för en Nabokovälskare är det mycket spännande att tack vare arkivstudierna blicka in i den verkstad som

författaren med ojämförlig vaksamhet alltid har sett till att hålla bakom lås och bom.

Den äldre, tjurige Nabokov skrev om sin gamla pseudonym Sirin att den "blänkte till som en meteor i den mörka exilhimlen och försvann utan att lämna någonting efter sig förutom en oklar oro". Senare skulle Nabokov själv delvis bidra till en nedvärdering av sitt ryska författarskap genom att föra över det till engelska och fastslå att översättningarna hädanefter skulle göras från det språket, som i fallet med *Gåvan*. Just detta fick oväntade effekter på hela den ryska korpusen. White hävdar att Nabokov härvidlag drevs av en viss rädsla för att de ryska böckerna skulle glömmas bort, i och med att diasporakulturen långsamt upplöstes medan Sovjetunionen fortsatte att existera. Istället blev konsekvensen den att de framstod som ett slags andra rangens förlagor, som krävde en korrigering. Hans ryska självbiografi utmärks till exempel av en mycket mer sparsmakad, innerlig, dämpad ton än den emellanåt litet väl självglorifierande engelska, men det är likväl den senare som är den som brukar översättas till andra språk.

Litteraturhistorien tenderar Nabokov också att bli behandlad som något av ett kapitel för sig, svårt att inordna till och med i så vida begrepp som modernism, senmodernism och postmodernism. De nya studierna befäster att författarskapet är en visserligen originell men likväl organisk del av en tid och en miljö. Under den ryska perioden skrev Nabokov i direkt dialog med både litteraturhistorien och den samtida skönlitteraturen. Idag, när den ryska emigrationen och dess litteratur har en naturlig plats i rysk historieskrivning och kanon, är Nabokov dess mest lysande, självklara representant.

Genom sina korsningar av språkgränser tycks han dessutom ha varit en föregångare till en mångspråkighets litteratur som ännu bara är i sin linda. Just denna kosmopolitiska rörlighet mellan språk- och kulturgränser, omarbetningarna och egenöversättningarna, är kanske det som gör honom till en central figur idag, detta i en tid när flerspråkighet är ett normaltillstånd. Det finns ännu mycket att utforska i det avseendet och det kan bjuda på oväntade förklaringar – om man bara låter Nabokov vara vad han faktiskt var: "a writer". ✱

Maxim Grigoriev

Harvey och kvinnorna: ett sorgligt kapitel.

FOTO: ARAYA DIAZ/GETTY IMAGES

Grisjakten

REPORTAGE

Titeln säger klart och tydligt vad boken handlar om. *She said*. Hon sa. Inte *He said, she said* (Han sa, hon sa), som det brukar heta när ord står mot ord. Här är det mesta som män säger luddiga bortförklaringar, arga dementier eller hotfullheter som förmedlas via advokatfirmor.

Jodi Kantor och Megan Twohey kommer att gå till mediehistorien med sina avslöjanden om filmmogulen Harvey Weinstein, uppgifter som fick metoo-processerna att rulla igång. I *She Said* dokumenterar de bägge händelseförloppen dels kring Weinstein, dels kring anklagelserna om sexövergrepp mot den törstige high school-eleven Brett Kavanaugh som sommaren 2018 nominerades av Donald Trump till en livstidstjänst i USA:s Högsta domstol.

Boken kan läsas på flera sätt. Som en flickbok om två oförvågna reportrar som har nosat upp en skandal. Som en lärobok i journalistik om bland annat källkritik. Som en *Vem är det* om några av USA:s mest kända advokater. Som en thriller om hur långt mäktiga män med pengar är villiga att gå för att kväsa sina fiender. Som en släktsaga om två ambitiösa bröder.

Huvudpersoner är, förutom reportrarna, ett stort antal kvinnor som till

sist vågade gå ut offentligt med anklagelser om sexövergrepp, Weinstein som misstänks för att ha antastat över 80 kvinnor samt – indirekt – president Donald Trump. Skvaller om Weinstein hade förekommit länge i Hollywood och redan 2013 raljerade komikern Seth MacFarlane om att fem Oscarsnominerade kvinnor "inte längre behövde låtsas att de var attraherade" av mannen som en gång kunde dela ut stjärnroller. Weinsteins karriär, som var på upphållningen när dramat tog sin början, är nu definitivt över, men frågan gäller ju egentligen huruvida unga, vackra och hoppfulla skådespelare kan vänta sig ett annat mottagande när de träffar producer och regissörer – och inte grisar som Weinstein.

Brodern och partnern Bob Weinstein viftade först bort det hela som sjukligt sexberoende, *sexual addiction*, men bröt sedan med sin äldre bror.

Citatet "Trump var i telefonen" dyker upp på sidan 19. Detta skedde ett par veckor före valet 2016 efter *grab them by the pussy*-videon som *New York Times* följde upp med vittnesmål från flera kvinnor som sade sig ha blivit utsatta för övergrepp. Trump blånekade och avslutade med att kasta ur sig att Megan Twohey är en "motbjudande människa". Twohey andades ut efteråt. Man kunde publicera, dessutom med kommentarer från Trump. Denne segrade ju sedan

>>

i valet och blev därmed den som hittills fått två tillfällen att utse HD-ledamöter, först Neil Gorsuch till en vakans som den republikanske senatsledaren inte lät Barack Obama fylla, och sedan Brett Kavanaugh.

Jag som har följt amerikansk politik i många år gissade att Trump skulle släppa Kavanaugh. Vittnesmålet från psykologiprofessorn Christine Blasey Ford om en tafsande och stupfull high school-kamrat, enligt henne Kavanaugh, övertygade många och såg ut att kunna skada presidentens anseende. Men Trump imponerades av Kavanaughs aggressiva nekande och höll fast vid sin kandidat, som godkändes av senaten med en historiskt sett förbluffande liten majoritet, 52–48. Det fanns för övrigt håll i Blasey Fords hågkomster och frågan om huruvida en noggrannare FBI-utredning skulle ha stärkt hennes berättelse kommer aldrig att besvaras.

Jodi Kantors och Megan Twoheys bok borde vara obligatorisk läsning för just Trump, som ständigt går till attack mot *fake news*. Under en enda dag i september skickade han ut hela sju tweetar med hänvisning till nyheter han ansåg vara falska. Av Kantors och Twoheys skildring framgår vilka resurser *New York Times* kan mobilisera och hur noggrant varje uppgift vägs, kontrolleras och diskuteras (att misstag sker må vara ousäktligt men möjligen förståeligt med tanke på mängden text varenda dag). Det handlade om hundratals intervjuer, resor, pussel och chanstagningar som resulterade i en story som kunde ha hejdat av skyddet runt män som Weinstein.

Ett par invändningar kan riktas mot själva strukturen, med ett ibland passivt berättar-vi, alltså båda reportrarna, ibland bara den ena, alltid endast med förnamnen Jodi och Megan. Läsaren bör helst vara insatt i amerikanska film- och underhållningsbranschen eftersom det mesta utspelas där, med särdeles namnkunniga Ashley Judd och Gwyneth Paltrow som övertygades att träda fram. Bland de mer pikanta detaljerna märks särskilt mor-och-dotter-advokaterna Gloria Allred och Lisa Bloom. Allred beskrivs alltid som en "feministisk jurist", och hon har vunnit flera mål mot kända män. Kantor och Twohey nämner dock att hon faktiskt också har varit med om att dra upp kontrakt där kvinnor lovar att tåga mot betalning och att Lisa Bloom tillhörde Weinsteins inre rådgivarkrets. En pm som Bloom skrev till Weinstein återges där hon misstänkliggör kvinnorna, "alla Roses i världen", inte bara den Rose McGowan som hade anklagat honom för våldtäkt. Inledningsvis framstår dessa kvinnor alltid som starka och imponerande, men "ju

Brett Kavanaugh: nekar aggressivt.

FOTO: JIM BOURG-POOL/GETTY IMAGES

mer man pressar dem på bevis, desto mer svagheter och lögnery dyker upp", skrev Bloom inställsamt.

Och Harvey Weinstein? Hans argsin-ta förnekanden förslog inte när den ena kvinnan efter den andra bestämde sig för att röja sliskigheter de inte hade velat eller vågat tala om för någon. Ännu en bok om hans fall utkom lagom till tvåårsdagen av den första publiceringen. Ronan Farrow, som i högsta grad bidrog till Weinsteins och andra mediehöjdars fall med sina avslöjanden i *The New Yorker* (och som delade ett Pulitzerpris 2018

"Trump imponerades av Kavanaughs aggressiva nekande och höll fast vid sin kandidat, som godkändes av senaten med en historiskt sett förbluffande liten majoritet."

med Kantor och Twohey) valde den mer makabra titeln *Catch and Kill*. Självtvånar Weinstein rättegången i början av nästa år. På Manhattan, trots hans och hans advokaters böner om att den borde hållas på en mer neutral plats.

Metoo i USA, där man säger Me Too eller #metoo, bidrog alltså till att åtskilliga välkända och välbetalda huvuden rullade (beskrivningarna av det som män påstås ha gjort i tv- och filmstudior och på hotellrum är häpnadsväckande, inte sällan kamouflerat som "massage" och kanske även, som i Weinsteins fall, med hjälp av erektionsförstärkande preparat. Samtidigt framgick att det oftast finns regler på arbetsplatser mot sexuella trakasserier (mer än i Sverige) och givetvis advokater som är villiga att åta sig försvararrollen på, så att säga, såväl han-sa- som hon-sa-sidorna. Jodi Kantor och Megan Twohey resonerar redan i förordet om sina metoder – inte minst om hur de återskapade mötet med Weinstein på redaktionen – med konstaterandet att de och andra journalister "kunde fastställa en klar och överväldigande samling bevis på felaktigt beteende". På köpet beträffan-

de Weinstein uppdagades också oegentligheter med pengar som hade skänkts till aidsforskning.

Efter en inte helt övertygande återträff med tårar och jolmiga bekännelser i ett av Gwyneth Paltrows hem slutar boken litet abrupt. Det kan bero på att Kantor och Twohey har sagt vad de ville säga tidigare, nämligen hur de har visat att både rättsväsendet och företagskulturen skyddar män med makt. De hoppas att ett nytt regelverk kan upprättas, till exempel att det blir möjligt att få reda på om en arbetsgivare har anmälts till antidiskrimineringsorganet EEOC eller liknande skattefinansierade myndigheter i delstaterna. Till saken hör, för övrigt, att Kantor och Twohey har haft gott sällskap av andra idoga journalister på drakar som fortfarande kan spruta eld – och kanske kommer framtida redaktörer inte att sopa sexanklagelser under mattan som gjorde i ett porträtt av en annan av de namnkunniga männen, Jeffrey Epstein, som begick självmord istället för att svara för sig i domstol.

Slutligen en personlig reflektion: under metoo-kulmen undrade jag om det hade blivit värre, det som framkom

lät grövre än det jag kunde minnas från mansdominerade arbetsplatser och beror det i så fall på att männen känner sig mer pressade av konkurrensen på arbetsmarknaden och kraven i hemmet?

Metoo-rörelsen må ha tappat farten men smula, de rosa mössorna med kattöron må ha hamnat i garderoben och en del av de utpekade männen må ha återuppträtt på scenen. Bitterheten består över att det hon säger inte alltid tas på allvar, men efter metoo kanske fler vågar berätta. Parallellt fortsätter debatten om huruvida en större andel kvinnor i politiken – till och med bakom skrivbordet Rolute i Vita huset – skulle ändra på sakernas tillstånd. ✨

Karin Henriksson

SHE SAID
BREAKING THE SEXUAL
HARASSMENT STORY
THAT HELPED IGNITE
A MOVEMENT
JODI KANTOR &
MEGAN TWOHEY
Penguin Press 2019

Claus von Stauffenberg: mannen som vågade skrida till handling.

FOTO: GETTY IMAGES

Ett andra Tyskland?

HISTORIA

Uppgifterna går isär om hur övers- te Claus von Stauffenbergs sista ord föll, när han strax efter midnatt den 21 juli 1944 ställdes framför en sandhög på generalstabens gård i Berlin för att avrättas. Knappt tolv timmar tidigare hade han placerat en bomb i ett sammanträdesrum i Ostpreussen, och därmed kommit närmare än någon annan att döda Adolf Hitler. Bomben hade detonerat, men diktatorn klarade sig. Den statskupp som ett antal höga officerare hade planerat under mer än ett års tid föll samman innan den ens hade kommit igång. I ett desperat försök att rädda sitt eget skinn beordrade general Friedrich Fromm, Stauffenbergs överordnade och själv införstådd med planerna, att kupp-

makarna omedelbart skulle avrättas.

Den tidigare generalstabschefen Ludwig Beck fick förmånen att få ta sitt eget liv. Fyra andra officerare leddes i stället ut på den kala innergården i centrala Berlin, ett stenkast från Potsdamer Platz. Stauffenberg var den andre att kallas fram till exekutionsplutonen. Att han då ropade "Leve Tyskland!" står klart. Men vittnesmålen tvekar i den förbryllande beskrivning som han gav sitt hemland. Var det det "heliga" Tyskland som skulle leva, eller kanske det "hemliga"? På tyska kan orden ha varit till förväxling lika i dramatiken.

Stauffenbergs rop är en intressant utgångspunkt för en förvånansvärt svårbesvarad fråga: Vem var han egentligen, mannen som vågade skrida till handling där de flesta förblev passiva? Vad var det som drev honom att så totalt bryta sin personliga trohetsed till Hitler, eden som

så många andra – av övertygelse eller brist på mod – ansåg sig bundna av till varje pris? Varför drog just han så annorlunda slutsatser i en officerskår där ingenting betydde mer än disciplin och trohet, trots bred medvetenhet om att kriget sedan länge var hopplöst förlorat?

I biografen *Stauffenberg. Porträt eines Attentäters* försöker författaren Thomas Karlauf problematisera bilden av den berömda generalstabsöversten. Porträttet som tecknas har gjort Karlaufs bok till den i särklass mest kontroversiella och omdebatterade i floran av nya böcker kring 75-årsminnet av den misslyckade statskuppen den 20 juli. För förstäl- sen av de militära kuppmakarna och deras motiv är ingen liten fråga. Den berör tvärtom ett mycket känsligt tema i den tyska efterkrigshistorien, fascinerande för den som är intresserad av historie- skrivning: frågan om i vilken utsträckning Tyskland 1933–1945 var något mer än det mordiska Nazi-Tyskland.

Idén framträdde tidigt att det hela tiden också fanns ett "andra Tyskland", som inte var nazistiskt, krigshetsan- de och antisemitiskt, utan demokra- tiskt, fredslängtande och humanistiskt. Ett Tyskland där vanliga människor gjorde motstånd i det lilla, där judar gömdes undan förföljelse, och där en och annan skred till verket i det stora. Dit hör sysko- nen Scholls studentrörelse "Vita rosen" i München, dit hör det kristna motstån- det bland annat kring teologen Die- trich Bonhoeffers "Bekännelsekyrka", och dit hör det militära motståndet som för eftervärlden fick ett ansikte i överste Stauffenberg.

På senare år har dessa olika grupper skildrats inte minst av historikern Hans Mommsen, och bland böckerna till 75-års- minnet kan historikern Wolfgang Benz *Im Widerstand. Größe und Scheitern der Oppo- sition gegen Hitler* särskilt framhållas. Det råder ingen tvekan om att en mängd per- soner på olika grunder och i olika sam- manhang gjorde vad de kunde för att mot- arbeta katastrofen. Dessa mötte ingen nåd. I sina korta porträtt av de olika grup- peringarna och deras ledande gestalter visar Benz hur fruktansvärt snabbt och fullständigt nazisterna lyckades gripa makten i ett av Europas mest välutveck- lade och intellektuellt dynamiska län- der. Den enskilda människans maktlöshet framträder brutalt på varje sida.

Vid läsningen av Benz bok blir det ock- så skrämmande tydligt att en stor majo- ritet av tyskarna inte lyfte ett finger till motstånd, och att många in i det sista för- sökte upprätthålla en förljugen verklig- hetsbeskrivning för att hålla en med tiden allt tydligare anad sanning på avstånd.

>>

Stefan George: fostrade utvalda ynglingar.

De som faktiskt valde att inse hur det var fatt saknade ofta modet eller förmågan att dra moraliska slutsatser av sina insikter. Stora delar av den tyska högre officerskåren lär sålunda ha varit informerad om kupplanerna, men avböjde att delta, med generalfältnarskalk von Mansteins möjligen apokryfa ord för att "preussiska fältnarskalkar begår inte myteri". Kan-ske bör det till synes unisona valet att inte

Han hade visserligen inte några tydliga nazistiska böjelser, men han välkomnade Hitlers resa till makten, främst på grund av upprördhet över Tysklands öde efter första världskriget och de begränsningar som Versaillesfreden innebar inte minst för den tyska krigsmakten. Han var entusiastisk över angreppet på Polen och antisemitisk i sina betraktelser över vad han såg när han deltog i fälttåget i

"Kommer attentatet den 20 juli 1944 i ett annat, kanske sämre ljus om det nu utfördes av en stortysk antidemokrat?"

heller avslöja något tillräknas generalerna som ett visst ställningstagande. Några fick betala priset för sin tystnad. Men någon motståndsgärning är det tveksamt om det förtjänar att kallas. Motstånd, menar Benz, förutsätter handling.

Den första värderingen av den misslyckade statskuppen den 20 juli 1944 var förstås att Stauffenberg och hans när-maste var simpla, ärelösa förrädare. Den-na hållning överlevde krigsslutet, men ersattes alltmer med den tacksamma bilden av ett föredöme för det nya Tyskland. Här framträdde den tänkande medborgaren, den ansvarstagande soldaten, den bekymrade humanisten Stauffenberg. Under årens gång har han lyfts fram som ett centralt exempel på detta "andra Tyskland" som historieskrivningen mer eller mindre övertygande har frammanat.

Men, menar Karlauf: Stauffenberg var knappast något demokratiskt föredöme. Han var en elitistisk adelsman.

öster, låt vara inte på något i sitt sammanhang uppseendeväckande sätt. När Stauffenberg och hans bror, folkrättsjuristen Berthold, deltog i utformningen av upprorsmännens program för framtidens Tyskland såg de snarare kejsarrikets ståndssamhälle framför sig än den förbundsrepublik som skulle se dagens ljus fem år senare.

Kritiken mot Karlauf har stundtals varit hård. Det finns nämligen bara ett begränsat källmaterial som otvetydigt kastar ljus över Stauffenbergs övertygelser och bevekelsegrunder. De vittnesmål som finns lämnades antingen i förhör med Gestapo i tiden efter attentatet, eller av personer som efter kriget hade ett betydande intresse av att överdriva både sina kopplingar till Stauffenberg och sina antinazistiska övertygelser. Karlauf har visser-

ligen haft tillgång till ett antal bevarade brev och en del andra personers dagboksanteckningar. I övrigt bygger hans skildring i viss utsträckning på mer eller mindre välgrundade spekulationer, som baseras på de miljöer där Stauffenberg vistades och de idéer som frodades där.

Detta är inte bara en svaghet. Stauffenberg var kavallerist och generalstabs-officer i ett militaristiskt samhälle. Karlaufs intressanta belysning av dessa sammanhang gör att det radikala i Stauffenbergs beslut framträder desto tydligare. Och Karlauf skildrar skickligt en annan sida av attentatsmannen: hans enorma fascination för den tyske diktaren, filosofen och nationalisten Stefan George. Som tonåring antogs Stauffenberg tillsammans med sin bror som lärjunge till den då åldrade tänkare, som avled år 1933. I regelbundna audienser fostrades välborna, utvalda unga män i antikens tankevärld, tysk litteratur och en historiesyn där Tysklands främsta tid låg framför dem. Karlauf, som tidigare också har skrivit en biografi över George, vet att skildra en miljö som ger en nyckel till den svårfångade överstens idévärld. Här finner också Stauffenbergs sista ord en möjlig förklaring: som anspelning på en av Georges mest kända dikter. Det kan ha rört sig om en syftning på "das geheime Deutschland", det inre, andliga rike som Georges lärjungar skulle omsätta i yttre handling för att förverkliga framtidens Tyskland.

Flera recensenter och krönikörer i den tyska pressen har anklagat Karlauf för att genom sin skildring på lösa grunder ha förringat eller förlöjligat något så ovanligt som en person från andra världskriget som Tyskland känner stolthet över. Kritiken har utan tvekan visst fog för sig, men den tycks också förbise något. För Karlaufs fråga är angelägen. Det finns otaliga böcker om vad som hände den 20 juli och det som följde. Färre har försökt att begripa den centrala aktörens person, och de som har det kan nog beskyllas för att vara mer tendentiösa i sina försök att skildra en hjälte än Karlauf i hans ambitioner att förstå en människa.

Här finns en viktig poäng. Karlauf dömer inte Stauffenberg. Om någon gör det så är det läsaren. Snarare framträder bilden av en mycket begåvad, på många

STAUFFENBERG
PORTRÄT EINES
ATTENTÄTERS
THOMAS KARLAUF
Karl Blessing 2019

sätt sympatisk person. Han är en man vars åsikter knappast avvek märkbart från andra adelsmäns eller officerares, en man av sin tid och sin bakgrund, och knappast någon extremist. Efter att ha briljerat på militärakademin och i generalstaben fick han som ständigt resande logistikofficer tillfälle att se mer av det samlade läget på ostfronten än de flesta. Och det var antagligen här, redan i slutet av 1941, som han såg vad som fanns att se och drog sina slutsatser. Att kriget i öster inte kunde vinnas. Att de bottenlösa grymheterna mot civilbefolkningen och den summariska behandlingen av krigsfångar gjorde Tyskland till en förbrytarstat i världens ögon. Att Hitler personligen bar en stor del av ansvaret för katastrofen. Vilken betydelse Stauffenbergs smått esoteriska intellektuella bakgrund hade för förmågan att faktiskt också skrida till verket går det bara att spekulera om.

Karlaufs bok tvingar läsaren att reflektera över relationen mellan en handling och dess bevekelsegrunder. Kommer attentatet den 20 juli 1944 i ett annat, kanske sämre ljus om det nu utfördes av en stortysk antidemokrat, som gjorde ett desperat försök att i sista stund rädda vad som räddas kunde? Gör det något om det skulle visa sig att Stauffenberg inte primärt upprördes över nazismens brott, utan över militäransvarslöshet och småborgerligt ledarskap? Mycket talar för det. Det är svårt att bedöma en handling enbart utifrån dess möjliga konsekvenser, frikopplat från dess skäl.

Men hur ska då invändningen att Stauffenberg och hans medkonspiratörer därmed inte kan skiljas från gemena terrorister bemötas? Svaret är nog varken enklare eller svårare än att en terrorist är omdömeslös. Numera ger den tyska grundlagen uttryckligen medborgarna rätt att som sista utväg göra väpnat motstånd mot statsorganen, om dessa har övergett den rättsstatliga ordningen. Problemet är bara att det naturligtvis inte går att slå fast med någon auktoritet att något sådant har inträffat. Medborgarna är utlämnade till sitt eget omdöme. Här visar sig de egenskaper som så otvivelaktigt ställer Stauffenberg på rätt sida av historien: omdömet och modet att se, förstå och skrida till handling på det enda sätt som stod till buds. Som sådant framstår hans dåd, 75 år senare, som en ljusglimt i ett av mänsklighetens mörkaste kapitel. ✱

Gustaf Almkvist

Ännu en selfie: men vi borde problematisera ytan.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Spegel, spegel på väggen där...

ESSÄER

Det är i metoden att presentera enskilda detaljer och sedan zooma ut och få med det stora perspektivet som Jia Tolentino:s särskilda röst framträder tydligast. För alla som läser *The New Yorker* någorlunda regelbundet är Tolentino en välkänd skribent. Med sin bakgrund som redaktör och journalist vid den feministiska digitala plattformen *Jezebel* är hon en god representant för en åsiktsdriven och välutbildat påläst 80-talistgeneration. Förmågan att blanda samtida fenomen med traditionens återkommande frågor och källor är slående: sexualitet, roma-

ner, internet, religion, hundar, relationer, växter, dans – inget område tycks vara tabu eller alltför ointressant att ta sig an. Tolentino är, annorlunda uttryckt, en författare som skickligt låter vår tidslidelser och fixeringar strömma genom sitt eget temperament.

I likhet med andra studiebegåvade från mindre bemedlade hem påbörjade och genomförde Tolentino sin klassresa inom ramen för det amerikanska utbildningssystemet. Stipendier finansierade hennes drömmar och ambitioner om ett liv som författare. Föräldrarnas filippinska bakgrund är just en viktig förhistoria, men härkomst och andra förutsättningar blir aldrig bestämmande för texternas ämnen och anspråk. >>

Hon möter omvärlden som en befriande etikettslös författare – det är helt enkelt svårt att på förhand ana vad hon tycker, att veta hur hon tänker. Hennes nyss utkomna debut, essäsamlingen *Trick Mirror* är en intellektuellt snabbfotad men ojämn bok, full av talande kontraster.

Tolentino använder allt från Vergilius, sociologisk teoribildning, Donna Haraway (cyborgteorins drottning) till amerikansk lagstiftning. Hon hämtar vant i olika skönlitterära exempel när hon behöver illustrera en tes eller vill understryka en poäng. Resonemangen är egen-sinniga och blandar saklig argumentation med det poetiska – det finns en mänsklig längtan i hennes sätt att betrakta världen och skriva om den. När Tolentino talar om barndomens litterära hjältinnor gör

”Tolentino resonerar insiktsfullt kring hur också hennes egen karriär har gynnats av att internet är en plats där åsikter premieras framför tankeutbyte.”

hon exempelvis en poäng av att som vuxen alltjämt identifiera sig starkt med just barnlitteraturens gestalter; eftersom hon en gång i tiden närmade sig dessa utan att förstå att det fanns en betydelsefull skillnad mellan henne själv och böckernas unga kvinnor. Laura Ingalls beskrivningar av prärien kunde enkelt förnimmas av ett barn i en annan tid, i Tolentinos egen Houstonförort. Anne på Grönkulla var föredömligt uthållig. Barnets förmåga till inlevelse bygger på att avståndet mellan fantasi och verklighet är kort. Så länge hon var ett barn, skriver hon, bar hon de många fiktiva personligheterna okomplicerat och lätt. Den känslan vill hon slå vakt om som vuxen.

Alla kapitel i *Trick Mirror* har en ömsint dimension och är – uppfattar jag – skrivna särskilt för unga (amerikanska) kvinnor. Det senare gör boken väl snäv, emellanåt. En av texterna handlar exempelvis om våldtäkt på campus. Trots ämnets angelägenhet refereras händelseförlopp och vändningar på ett sätt som

Godhetssignaler: funktionell positionering.

ILLUSTRATION: LUCAS VARELA

blir väl detaljrikt och svårnavigerat för oss utanför incidenternas epicentrum. Essän som beskriver alla de 42 bröllop hon blir bjuden på inom loppet av ett enda år är kul men för lättviktig. Karaktäriseringen av bröllopsritualer med tillhörande industri hade behövt en utblick eller fördjupande kontext för att skapa intresse bortom Tolentinos egna upptagenhet med att vara äktenskapsmotståndare.

Uppdelningen i kapitlet ”The Cult of the Difficult Woman” i Winona-kvinnotypen respektive Gwyneth-kvinnotypen (där den första sorten är komplex men igenkännbar och den andra hemkär men ett ouppnåeligt ideal, modellerade efter skådespelerskorna Winona Ryder och Gwyneth Paltrow) riktar sig till en utvald publik. Tolentino tar Kim Kardashian och Bibelns Delilah i anspråk, hon brukar Mary Wollstonecraft och sällar sig till team Hillary Clinton. Det är klipskt, rappt, men inte på djupet intresseväckande. Är det verkligen allmängiltigt och viktigt hur amerikanska medier har framställt Winona och Gwyneth?

Att jag ställer frågan beror möjligen på att jag tillhör en annan generation och ett annat kulturellt sammanhang än Tolentino, men skvallrar också om att hon främst anropar en läsekrets

som med lätthet navigerar mellan populärkulturens ikonografi och högkulturens bildningsstoff. Hon vänder sig till läsare som naturligt identifierar sig med hennes premisser och värderingar. För en ”utomstående” läsare blir detaljerna som ska visa vägen till innehållet, särskilt i de tematiskt svagare essäerna, på samma gång intetsägande och spektakulära.

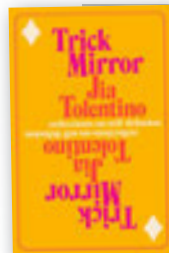
En styrka hos Tolentino är däremot att hon ber oss läsare att kritiskt betrakta givna argument, att utvärdera varför somligt hyllas. Därför blir de kapitel med ifrågasättande innehåll, som ”Always Be Optimizing”, särskilt intressanta. Genom alla tider har idealkvinnan varit generisk, skriver hon inledningsvis i sin essä. På så sätt har idealkvinnan ”blivit till” genom omvärldens förväntningar. Marknadens särskilda behov har kanaliserats via ett kvinnligt subjekt som samtidigt är självmedvetet intresserat av vad marknaden har att erbjuda. Det innebär att dagens

idealkvinna ständigt optimerar sig i ett psykologiskt parasitförhållande till marknadens behov, där ekosystemet är riggat för att låtsas följa kvinnan. Om kvinnor börjar vända sig mot en viss estetik – som kirurgi eller photoshop – så justerar sig systemet en aning.

Idag, noterar Tolentino, protesterar vi kvinnor ofta mot hur modemagasin och reklam porträtterar oss. Bilder som produceras av professionella fotografer eller regissörer förringas, medan de föreställningar och avbildningar som våra jämlikar eller vi själva delar i sociala medier undgår vår misstänksamhet. Varför? Våra egna bilder bejakas då de påstås härstamma från ett medvetet och inkluderande paradigme. Men mainstream-feminismen inom sociala medier överbetonar individen, menar Tolentino. Den uppmuntrar en ”feministisk arkitektur” som konstrueras av oss själva, där kroppsaktivism eller osminkade sanningar existerar för att bekräfta alla kvinnor som vackra. Borde vi inte snarare problematisera ytan? Samtidsfeminismen betonar individuell framgång förklädd till systemskap till priset av våra politiska och existentiella val, skriver Tolentino. Istället för att motsätta oss maximeringen av kvinnor som marknadstillgångar så lyder vi. Det är lättare att anpassa sig än att vara i opposition, även när vi tar makten över hur våra ansikten och kroppar delas på sociala medier, konstaterar hon. Emancipationen är falsk.

Greppet att inleda ett expanderande samtal med ett tillspetsat påstående, eller en detalj, når sin förfinade kulmen i den inledande essän som handlar om internet. ”The I in the Internet” skildrar hur en lekfull och vänligt inramad aktivitet, där vi under 1990-talet klickade oss fram mellan olika hemsidor utan eftertanke eller fruktan, förvandlas till ett beroendeframkallande och godhetssignalerande nät av positioneringar under 2000-talet.

Strategin att lägga fram ett argument som är tillräckligt halvtänkt för att dra på sig kritik och därefter välja ut de värsta invändningarna som i sin tur får utgöra bevis för den låga nivån på motståndarsidan har blivit nätdebattörernas signum. Tolentino resonerar insiktsfullt kring hur också hennes egen karriär har gynnats

TRICK MIRROR
REFLECTIONS ON
SELF-DELUSION
JIA TOLENTINO
4th Estate/
HarperCollins 2019

av att internet är en plats där åsikter premieras framför tankeutbyte: tvärsäker och högljudd flaggning förstärker oppositionella beteenden oavsett politiskt läger. Under Internets begynnelse konstruerades kommunikationen runt samhörighet. Numera utger sig skribenter för att vara modiga och motvalls när de bygger argument och skriver långa artiklar med slumpmässiga, enstaka tweetar som empiri. Allt fler debattörer är idag beroende av att det finns grupper som hatar dem. Det är, skriver Tolentino, svårt i dagens debattklimat att skilja mellan engagemang och överdrifter. Ger du offentligt uttryck för att du ogillar någon, slutar detta ofta med att dennes åsikter framhävs och stärks ännu mer.

I centrum för den kultur internet har skapat står "jaget". Sympati för andras öden eller levnadsvillkor ska inte längre uppåddas på avstånd utan göras personlig. Det finns en kravställande förväntan om att omvälvande upplevelser bokstavligen ska delas. Tolentino beskriver, till exempel, hur hon istället för att uttrycka politiskt och moraliskt stöd till svarta amerikaner förutsätts vara inkännande positiv till organisationen "black lives matter" eftersom hon själv tillhör en minoritet. Betoningen på känslor snarare än argument skapar en ofrihet där jaget inte, tvärt emot vad många tror, är förlöst utan fastlåst. Tolentino skriver klartsynt om hur föreställningarna om oss själva påverkats av den nya digitala jag-fixeringen.

Hennes dom över sociala medier är att någon form av samhällsskollaps behöver inträffa för att vi ska förstå vad internet ger, och vad det tar. Hon förordar en större skepticism inför våra egna värderingar som hon effektivt visar är långtifrån så sunda som vi intalar oss. Dessutom behöver vi fundera på om samtidens hetsiga positioneringar verkligen tjänar oss väl.

Som bäst är genomträngande samhällskritik som biter sig fast. Min förhoppning är att ämnesvalen görs med större omsorg under kommande år, så att Jia Tolentinos röst blir ännu mer nödvändig. Hon är så bra på att dekonstruera samtiden genom självständigt tänkande och skulle med fördel kunna överlämna skådespelerskor och bröllopsbestyr åt andra att diskutera. Om krutet istället läggs på de samhällsfenomen vi förnimmar men inte riktigt begriper, kommer Jia Tolentinos briljans att framträda ännu tydligare. ✨

Anna Victoria Hallberg

Liv ur icke-liv: gränsen är flytande.

FOTO: TT

Vad liv är

INFORMATIONSTEORI

Vetenskapen har gjort sig av med själen. Detta åtföljdes inte av fanfarer och belönades inte med ansedda priser. Det följde istället naturligt, som en konsekvens av kunskapens tillväxt.

Idén om en själ kan annars verka högst rimlig. Vad fattas någon som nyss avlidit? Kroppen är ju densamma, så det som saknas måste väl därför rimligen vara något immateriellt? Vi kan kalla detta *något* för en själ. Filosofer och naturvetare såg dock tidigt problemet med en sådan idé. Hur skulle detta något kunna interagera med kroppen – hur kan *något* immateriellt ha fysiska konsekvenser?

Det verkar kräva magi – ett "spöke i maskinen", som den brittiske filosofen Gilbert Ryle formulerat det. Eftersom magi och spöken inte är särskilt gångbara inom akademien sysselsatte sig forskare och filosofer länge med att hitta en mer vetenskaplig förklaring av liv.

Slår man upp "liv" i Nationalencyklopedin får man reda på att det inte finns någon enskild egenskap som skiljer liv från icke-liv. Istället räknas en rad kännetecken upp: organismer som lever har en förmåga till fortplantning, ämnesomfattning, energiomfattning, samt evolution genom naturligt urval.

Men en bit ner i NE:s artikel kommer

en central passus, om att levande organismer också har en förmåga att överföra information inom och mellan individer. Det är denna aspekt av liv som Paul Davies, professor i fysik vid Arizona State University, fokuserar på i boken *The Demon in the Machine*.

Här är det lätt att reagera med en vetenskapshistorisk axelryckning. Förr i tiden, när mekanik var det allra senaste, såg man levande organismer som mekaniska enheter, som en sorts maskiner. Nu i informationsåldern ska livet följaktligen betraktas genom den linsen, som att organismer är en sorts datorer. Men en sådan axelryckning vore att få orsaksambandet om bakfoten. Både datorer och det nuvarande sättet att se på liv är istället produkter av vår ökade förståelse av *informationsteori*.

Insikten att information är en av livets grundpelare genomsyrar biologins språkbruk. Gener innehåller *kodade instruktioner* som blir *transkriberade* och *översatta*. Molekyler skickar *signaler* mellan olika celler, nervceller förmedlar *information* från en del av kroppen till en annan, hjärnan *informationsbearbetar* och organismer *kommunicerar* i populationer, samhällen och ekosystem. Men vad betyder allt detta?

Å ena sidan är information något uppenbart fysiskt – varje gång vi överför information använder vi ett fysiskt medium, som ljudvågor, ljus, elektricitet, >>

magnetiska fält eller pixlar på en datorskärm. Å andra sidan är information också något uppenbart abstrakt – den här texten har samma informationsinnehåll oavsett om du läser den på en dator, i tidningen eller hör den uppläst. Att på det här sättet kunna omvandlas från en representation till en annan är karaktäristiskt för information. Det är den egenskapen som gör det möjligt för dig att ta del av tankar som en antik grekisk filosof skrev ner för så länge sedan att det nästan inte rymts i läroplanen.

Begreppet "information" har skiftande betydelser inom olika vetenskapsområden. Eftersom Davies är fysiker utgår han från den österrikiske fysikerns Ludwig Boltzmanns entropiekvation. Den beskriver hur det krävs mer information för att beskriva oordning än ordning. Eller annorlunda formulerat, att det finns fler sätt för ett system att vara i oordning än i ordning. Ett klassiskt exempel för att visa på detta är det som händer när man håller mjölk i kaffe – det finns färre sätt som mjölken och kaffet kan vara separera-

"Det finns färre sätt som mjölken och kaffet kan vara separerade på än blandade. Därför slutar det alltid med att kaffet och mjölken blandas, om man väntar en stund."

rade på än blandade. Därför slutar det alltid med att kaffet och mjölken blandas, om man väntar en stund. Det här är termodinamikens andra huvudsats: isolerade system går alltid mot en större grad av oordning. Boltzmanns ekvation visar varför tiden har en riktning.

Den amerikanska forskaren Claude Shannon, den matematiska informationsteoriens fader, kom fram till en liknande formel när han matematiskt ville beskriva hur mycket information olika meddelanden innehåller. Det han landade i var ett mått på *förvåning*. Om ett meddelande är väntat blir man inte förvånad när man får det och det innehåller då en liten mängd information. Är

THE DEMON IN THE MACHINE
HOW HIDDEN WEBS OF INFORMATION ARE SOLVING THE MYSTERY OF LIFE
 PAUL DAVIES
 Allen Lane 2019

Mjölk i kaffe: slutar alltid på samma sätt.

FOTO: ALAMY

det å andra sidan väldigt oväntat, innehåller det väldigt mycket information. Ett brandlarm som inte larmar överför därför långt mindre information än ett brandlarm som larmar. Singlar man slant, där sannolikheten att vardera sidan hamnar uppåt är lika stor, innehåller kunskapen

om vilken sida som hamnade uppåt exakt en *bit* information: antingen ena sidan (o) eller den andra (1).

En av de stora förtjänsterna med Davies bok är att den går igenom och förklarar hur det matematiska och det fysiska sättet att betrakta information hör samman. Det visar sig att information alltid behöver representeras i något fysiskt medium, även om information i sig själv är abstrakt, ett faktum som medför att informationsbehandling alltid kostar något. (Häri ligger orsaken till att datorer av nödvändighet blir varma.)

Att se fenomen som normalt betraktas som kemiska reaktioner som produkter av informationshantering istället, kan vara så enkelt som att bara byta perspektiv. Tänk dig exempelvis en elektrisk krets bestående av ett batteri, en lamp och en kontakt. Kopplar man ihop dessa, så kan man tända lampan genom att slå på kontakten. Vill man beskriva detta som en fysisk process så är det som händer när kontakten slås på att elektroner tillåts röra sig från den ena polen av batteriet genom lampan till den andra polen på batteriet. Motståndet i glödlampstråden gör att lampan lyser.

Vill man istället beskriva samma system som informationsöverföring kan

man konstatera att lampan indikerar vilket tillstånd kontakten befinner sig i. Slår man på kontakten, överförs information om kontaktens nya tillstånd och lampan tänds, slår man av kontakten överförs istället information om att kontakten är av. Låt det ena tillståndet representera 1 och det andra 0 och man har grundkomponenten i hur informationsbearbetning via elektroniska kretsar går till.

Det här går lätt att bygga vidare på. Koppla två kontakter i rad så lyser bara lampan om båda kontakterna är på – informationen som överförs är att Kontakt 1 OCH Kontakt 2 är påslagna. Koppla kontakterna parallellt så lyser lampan om Kontakt 1 ELLER Kontakt 2 är påslagna. Så här kan man hålla på och konstruera gigantiska mönster av kopplingar där ström ibland släpps igenom och ibland inte, allt beroende på information om på- och avslagna kontakter. Detta är grunden till hur man konstruerar en dator med hjälp av elektriska kretsar. Men en dator går även att konstruera mekaniskt, eller av kött – ett av kännetecknen för information är som sagt att den är översättbar mellan olika medier.

Poängen Davies gör är att eftersom information är beroende av ett fysiskt medium kan den i sig självt ha kausal verkan på världen – och där anar vi ett tänkbart svar på frågan som ställdes i början av artikeln, hur något immateriellt kan ha fysiska konsekvenser.

När jag skrev den här texten översatte jag till exempel tankar från min hjärna till textformat. Där ser du dem nu, fysiskt representerade på sidan. Överföringen till din hjärna sker via elektromagnetisk strålning – ljus – till dina ögon. Ögonen skickar signaler vidare till din hjärna som, via komplex informationshantering som vetenskapen bara delvis förstår, får motsvarande tankar att uppkomma hos dig. Denna process bygger om din hjärna – det är så inlärning fungerar. Men det som händer – om jag lyckas förmedla min tanke – är inte överföring av något materiellt. Inga partiklar skickas från min hjärna till din. Det som bygger om din hjärna är istället informationsinnehållet – den semantiska informationen i mina meningar.

Biologins primära informationsbärare är *genen*. En enstaka bokstavs skillnad i ordningen på baserna på dna kan göra att en alternativ aminosyra byggs in i ett protein, något som kan ha kaskadeffekter och i slutändan leda till exempelvis cancer. En förändring av det genetiska informationsinnehållet kan på så sätt förändra livet och till och med leda till döden. Det naturliga urvalet sällar utifrån sådana konsekvenser fram gener som leder

till högre grad av överlevnad. Beskrivet på det sättet är även evolutionen sorts informationsbehandling. Individer kommer och går; genernas information består.

Informationsperspektivet har förändrat förståelsen av vad liv är för något. Att se liv som enbart fysiska processer är som att försöka förstå en dator genom att bara se på dess hårdvara. Det Davies vill förmedla är att livet även måste förstås genom dess mjukvara.

(Så kom jämförelsen med datorn ändå, men håll nu i minnet att det inte handlar om en metafor, utan att både datorn och livet istället står på gemensam informationsteoretisk grund.)

Liv kan i det här perspektivet ses som mjukvara som körs, ett program inskrivet i generna. Det här liv-programmet innehåller instruktioner för hur man bygger kroppsliga beståndsdelar, instruktioner för hur dessa ska sättas samman och i vilka kroppsdelar olika instruktioner ska användas. Information för varje cell om var i kroppen den befinner sig – så att det till exempel inte bildas tarmceller på tungan – förmedlas från cellens omgivningar genom kemiska signalsubstanser via ett intrikat informationsnätverk inom och mellan celler. Livets mjukvara är inkodad i livets själva väsen.

Informationsteorin innehåller på det här sättet nyckeln till vad liv är. Kanske är den bästa beskrivningen av vad som skiljer en död katt från en levande helt enkelt att programvaran har kraschat; den mjukvara Davies kallar ”Demonen i maskinen”.

Möjligen ruvar informationsperspektivet rentav på lösningen av medvetandets gåta. Davies går i sista kapitlet igenom en populär teori som hävdar just det: *integrated information theory*. Det finns fler, liknande teorier – många forskare är inne på samma spår.

Visar det sig att medvetandet är en produkt av en specifik sorts informationsbehandling kan vetenskapens avskaffande av själen paradoxalt nog resultera i det själens försvare mest av allt verkar tråna efter – evigt liv. Men då inte i någon tänkt alternativ verklighet utan genom att utnyttja informationens karaktäristiska egenskap, att den går att översätta mellan olika medier. Allt som krävs är i så fall att vi lär oss överföra de mänskliga medvetandeprocesserna till något mer beständigt än kött. ✨

Patrik Lindenfors

François Hollande: berättar ibland för mycket.

FOTO: THIERRY CHESNOT / GETTY IMAGESXX

Världen av igår

POLITIK

Det börjar bli trångt på den franska politikens elefantkyrkogård. Partier faller ihop, karriärer kraschar och osäkerheten blir snarare större än mindre på sikt. Emmanuel Macrons maktövertagande är huvudförklaringen till dramatiken, men även andra faktorer bidrar. Presidentpartiet LREM tar successivt över alltmer makt även lokalt, men processen präglas av interna konflikter och ofta öppen splittring. Centralstyrningen från Paris resulterar ibland i öppen revolt. Ironiskt nog är Paris det mest uppenbara exemplet, där två företrädare för partiet kommer att försöka nå borgmästarposten.

Två av de senare årens politiska förlorare är den tidigare socialistiske presidenten François Hollande och Republikanernas tidigare ordförande Laurent Wauquiez. Hollande avgick från sin post 2017 efter att inte ens ha fått chansen att kandidera för omval. Wauquiez avgick som ledare för sitt parti efter det pinsamma nederlaget i Europavalet i maj.

Hollande har sedan sin avgång hållit låg profil. Till undantagen hör boken om tiden i Élyséepalatset, *Les leçons du pouvoir* (Maktens lärdomar). Det var litet modigt av honom att publicera sig. Senast han bidrog till en bok om sin karriär berättade han alldeles för mycket

et och blev utskrattad. Den här gången anses han istället berätta alltför lite och lyckas hoppa över att hans opinions-siffror var urusla. Reaktionen har blivit ungefär densamma. Fullt så tunn är dock inte boken. Det märks att Hollande tidigare i karriären har varit en tillgång för både journalister och författare. Egentligen älskar han spelet i medierna, har humor och vill inte alls hålla distans till sin omgivning.

Hollande går igenom sina år i ”palatset”, hur presidentapparaten fungerar och berör större frågor som präglade åren vid makten 2012–2017. Bilden av Élyséepalatset som en effektivt fungerande maskin där allt är noga planerat och styrt av regler och praxis är intressant. Många medarbetare har funnits på sina poster i decennier och bistår ytterst professionellt de presidenter som råkar tillbringa några år av sitt liv i politikens centrum. Livet är fyllt av arbete, hårt styrt och fjärran från den flärd och lyx som präglar de middagar och officiella ceremonier som också står på schemat.

En annan del av verkligheten som Hollande ägnar utrymme åt är den franske presidentens betydande makt över utrikespolitiken. När han försöker bidra till en rimligare lösning av krisen i Syrien är det uppenbart att Hollande själv kan åstadkomma mer än både presidenten i USA och många kolleger i Europa. Det förslår ändå inte när Obama ger walk- >>

Laurent Wauquiez: stressad och ambitiös.

FOTO: JEAN-PIERRE CLATOT / GETTY IMAGES

över till Assad, och parlamentet i London röstar emot insatser i Syrien, men det hade kunnat göra skillnad i en mindre hopplös situation. En av de omfattande befogenheternas baksidor är ansvaret för kondoleanssamtal till anhöriga till de stupade som har offrat sitt liv i republikens tjänst i bland annat Nordafrika.

Hollande ger intryck av att ha stor respekt för systemet och dess traditioner. Det var säkert annorlunda när Nicholas Sarkozy tog Élyséepalatset i besittning. För Hollande är inte fraserna om republiken och respekt för dess institutioner bara utanverk – det betyder något på riktigt. Hans socialism handlar inte om att riva ned och underkänna de insatser som andra har gjort före honom.

Samspelet med Macron, som gjorde ett omval omöjligt och krossade Hollandes Socialistparti, skildras naturligtvis också. Hollande såg honom inte som någon trojansk häst, men har allvarlig kritik mot den blivande presidentkandidatens dubbelspel. Han tecknar ingen smickrande bild av sin energiske och allt annat än ödmjuke ekonomiminister. Trevlig och sympatisk, visst – men allt annat än ärlig och öppen.

Hollande verkar inte vara bitter eller förkrossad. Han har nog varit med alldeles för länge för att bli alltför förvånad, även om han hade ovanligt mycket att bli förvånad över. Det politiska Frankrike som hade valt honom som det mer vardagliga alternativet till den överenergiske Sarkozy fanns inte längre 2017. De stora partierna var krossade, hans partivänner hade spritts för vinden och själv hade han plötsligt all tid i världen för annat. För första gången på mycket länge.

Några nålstick får dock plats även i *Les leçons du pouvoir*. Hollande noterar till exempel att åtskilliga av dem inom Socialistpartiet som under hans tid vid makten var hårda motståndare mot vad de betraktade som högerpolitik, nu lojalt tjänar under den man som Hollande skämtsamt har kallat "le président des très riches" – de väldigt rikas president.

Martine Aubry – dotter till Jacques Delors och länge borgmästare i Lille – var fortfarande en viktig aktör när det skulle avgöras om Hollande skulle ställa upp till omval 2017 eller inte. Trots de usla opinionssiffrorna och de senare årens mer liberala politik – som irriterade många i de egna partileden – lovade hon utan minsta reservation att hon definitivt skulle komma till hans undsättning om det skulle behövas. Hollande väntar fort-

farande. Han förlåter många men uppenbarligen inte alla.

François Hollande hade en ledande position i sitt parti i flera decennier. Det är förvånande att han mot den bakgrunden inte kunde styra sitt parti bättre från presidentpalatset. Hans försök att framställa omsvängningen av den ekonomiska politiken från vänster till höger som planerad i förväg låter som en efterhandskonstruktion. Mitterrand gjorde visserligen på samma sätt, men det ingick inte heller då i de ursprungliga planerna från segervalet 1981.

Skoteråkanandet till älskarinnan Julie Gayet och brottet med den tidigare flickvännen Valérie Trierweiler berörs, men inte mer. Det förra med lätt hand, det senare med respekt för det ömsesidiga trauma det utvecklades till i offentlighetens ljus. Det är numera inte ens i Frankrike praktiskt att försöka göra riktigt hemliga saker som president.

François Hollande hade under många år regelbundna kontakter med de litet mer borgerliga partivännerna i Sverige. Även republikanernas förre ordförande Laurent Wauquiez hade kunnat bli en intressant partner för vårt land i Europa. Han kan förresten fortfarande hinna med det; karriären är knappast slut. Den tidi-

gare ordföranden i Republikanerna har nämligen nära släktband till Sverige och tillbringade många sommar månader i Sverige som ung. I Frankrike härstammar familjen i huvudsak från den norra delen av landet, där man länge drev en mindre industriverksamhet.

Fabrice Veysseyre-Redon ger i sin bok *Laurent Wauquiez. L'impéteux* en utförlig beskrivning av den blivande partiledarens väg till makten. Tanken var förstås att huvudpersonen skulle ha stannat längre på sin post, åtminstone de dryga två år han själv hade planerat. Efter det pinsamma nederlaget i Europavalet i maj, då resultatet för Republikanerna blev rekordlåga 8,5 procent, valde han att avgå redan före sommaren.

Författaren tecknar en bred bild av Laurent Wauquiez. Grundtonen är avvaktande skeptisk men ger även utrymme för beröm och tidvis goda recensioner av hans insatser. Sammanfattningsvis talar det mesta för att, trots den sorgliga sortin från partiledningen, vi lär få se mer av Wauquiez i framtiden. Inte bara för att han sedan 2016 är ledare för den nya storregionen Auvergne-Rhône-Alpes. De nya stora regionerna är ett av de mer konkreta resultaten av Hollandes tid vid makten. Han drev mot alla odds snabbt igenom projektet och skapade därmed en bättre

balans mellan centrum och periferi. Wauquiez region är med sina drygt åtta miljoner invånare en av de största. Områdets administrativa centrum ligger i Lyon.

Wauquiez karriär påminner en hel del om dem som tidigare Chirac och Sarkozy har presterat. Han har varit ännu en stressad ung man med stora ambitioner. Efter sedvanlig elitskoleutbildning engagerade han sig politiskt både som tjänsteman och med eget mandat. Karriären i regionen startade i nära samverkan med centerpolitikern Jacques Barrot. Wauquiez gjorde nytta, knöt vänskapsband med viktiga personer och blev både borgmästare i sin lilla stad och minister i Paris. Han var den yngste ledamoten i nationalförsamlingen någonsin, innan Marion Maréchal Le Pen tog över den hederstiteln. På vägen bröts banden med Barrot, sedermera kommissionär i Bryssel, vilket gav upphov till en del infekterade konflikter mellan gamla vänner. De gled ifrån varandra politiskt och Wauquiez ville inte acceptera att Bar-

rot en svår balansgång eftersom många som var på väg att lämna såg just öppningen mot mer katolska och socialkonservativa kretsar som ett hot. Ungefär som i USA har den klassiska franska högern ofta välkomnat deras röster men ogärna tagit hänsyn till deras politiska krav. Nederlaget i Europavalet blev ett kvitto på att balansgången inte riktigt hade fungerat. Partiets toppkandidat, den unge högerkatoliken François-Xavier Bellamy, drev en bra kampanj och fick goda recensioner även av motståndarna, men resultatet blev likväl en katastrof. Sarkozy landade en gång nästan lika lågt men det var i en helt annan politisk värld och fick inte alls lika allvarliga konsekvenser.

Wauquiez lyckades inte försvära positionen som den naturliga oppositionen mot Macron och LREM. Det stora problemet är att det saknas en riktig motkraft, någon som kan säga stopp när det på allvar blir fel. Socialist-

tar alldeles för stor plats i deras nya rörelse. Tanken var ju att förändra politiken – fungerar det om man återanvänder ”gamla” politiker?

Man kan förstås fråga sig om kampen om makten inom Republikanerna är viktig. Det är den faktiskt även om framtidsutsikterna är mörka. Republikanerna har fortfarande egen majoritet i den franska första kammaren, den indirekt valda senaten. Nationalförsamlingen har mer makt, men även senaten spelar en viktig roll i det franska systemet. I många kommuner och regioner är Republikanerna fortfarande det stora partiet. Tusentals borgmästare representerar det gamla gaullistpartiet. Partiets framtid i en central fråga för hur den framtida balansen mellan den yttersta högern, klassisk höger, LREM och vänstern kommer att se ut.

I mitten av oktober genomförde Republikanerna en extrakongress för att välja en ny ledning. Valet av Christian Jacob, partiets gruppleddare i nationalförsamlingen, till ny ordförande indikerar att partiet kommer att försöka driva en moderat högerlinje. Fördelen är att företrädare som var tveksamma till Wauquiez öppenhet mot socialkonservativa och traditionellt katolska kretsar kanske stannar i partiet. Risken är att den politiska profilen blir alltför utslätad, vilket gör det ännu svårare att hålla emot trycket från LREM och Le Pens Nationell samling. Även borgmästare som i första hand vill behålla sina positioner måste ibland ha ett någorlunda tydligt budskap till väljarna. Det är tveksamt om operationen kommer att lyckas.

Har Hollande och Wauquiez något gemensamt på ett djupare plan, förutom elitskolan ENA och ett liv i maktens centrum? Möjligen. När Hollande skulle bryta tystnaden efter tiden som president valde han att göra det på en mäsas för tecknade serier i Angoulême. Det är en genre som ju, som bekant, åtnjuter betydligt högre respekt i Frankrike än i vårt land. När Wauquiez avgick från partiledarposten blev hans första åtgärd att hemma i sin region Auvergne-Rhône-Alpes öka stödet för tecknad film. ✨

Mats Fält

”Det börjar bli trångt på den franska politikens elefantkyrkogård. Partier faller ihop, karriärer kraschar och osäkerheten blir snarare större än mindre på sikt.”

rots regionala politiska arv skulle tas över av sonen.

Wauquiez står till höger i politiken. Han har ibland uttalat sig väldigt kritiskt mot EU och aktivt försökt värva väljare från Nationella Fronten. Han har dock för det mesta kunnat samarbeta med olika fraktioner, inte minst när han skulle mobilisera stöd för att bli ledare för den nya regionen. Efter många långa möten med både anhängare och skeptiker hade han de röster som krävdes. Hans blandning av charm, lokal förankring, entusiasm för det lokala köket och outsinlig energi övertygade, eller fick motståndarna att till slut ge upp.

En av hans fördelar är öppenhet för samtal och en positiv attityd till medier. Wauquiez kan vara riktigt rolig, resonerar ofta utanför boxen och säger ibland litet för mycket. Det gör honom till ett populärt intervjuoffer men har också skapat problem. Liksom i Hollandes fall kan öppenhet och humor vara en giftig kombination i fel sammanhang. Wauquiez favoritjacka – en illröd oljerock – gör det dessutom svårare att försvinna i mängden när det hade varit att föredra.

Som ordförande för partiet försökte han både hejda strömmen av partimedlemmar till Macrons LREM och samtidigt öppna för samtal med andra grupper inom högern. Det blev

partiet har krympt radikalt, yttersta vänsterns ledare Jean-Luc Mélenchon har undergrävt sin egen trovärdighet genom ett antal affärer, och Le Pens parti har få parlamentariker trots ett betydande opinionsstöd. Politiskt ligger dessutom ofta LREM så nära Republikanerna att det är svårt att trovärdigt påstå att de skulle utgöra de två relevanta alternativen.

Wauquiez valde att avgå före den gräns han själv lagt fast för arbetet med att rekonstruera partiet efter katastrofen 2017. Avgångsbeslutet ökade snarare än minskade antalet avhopp. Flera ledande företrädare – som Valérie Pécresse i Parisregionen och Xavier Bertrand i Hauts-de-France – har konstaterat att de inte längre tror på det gemensamma projektet. Samtidigt finns det inget självklart alternativ. LREM:s framtid är inte given och det innehåller i sig ett flertal stridande fraktioner som inte minst bråkar om hur man ska se på de politiska flyktingarna från Republikanerna. Många tycker att de tidigare gaullisterna redan nu

**LES LEÇONS
DU POUVOIR**
FRANÇOIS
HOLLANDE
Éditions Stock 2018

**LAURENT
WAUQUIEZ**
L'IMPÉTEUX
FABRICE
VEYSSEYRE-REDON
Mareuil Éditions 2018

Dagen efter nederlaget: Samantha står värdigt vid makens sida.

FOTO: TT

En glidare kraschlandar

MEMOAR

Historien om David Cameron fascinerar långt utanför Storbritanniens gränser. Antagligen eftersom den är så ironisk. David Cameron var den politiska rimligheten reinkarnerad: allt skulle vara välslipat, genomtänkt och pragmatiskt.

Ändå var det han som kastade ut Storbritannien i politiskt kaos. Bror Duktig skapade brexit. Och nu har han skrivit sina memoarer.

For the Record är en välskriven sak. Boken är rentav fullt läsbar, vilket inte alltid kan sägas om avgångna politikers memoarer. Bara 50 av bokens över 600 sidor behandlar den ödesdigra folkomröstningen om brexit. David Cameron trodde att han skulle kunna vinna. Istället gick inget som han tänkt sig och han stod där på morgonen den 24 juni 2016 och annonserade sin avgång.

Han och hans fru Samantha hade planerat att gå ut tillsammans och lugnt möta världspresen. Under natten hade Storbritannien röstat för att lämna EU.

Världen var i hög grad i chock. Samantha Cameron höll i sig en rejäl gindrink. Det var inte likt henne, klockan var tio över åtta på morgonen. Sedan gick paret ut. Värdigt stod Samantha Cameron bakom sin man David Cameron. Vars politiska karriär nu var över.

David Camerons memoarer bjuder på den hel del av den här typen av anekdoter. Och ska man vara ärlig, är de ju själva anledningen till att läsa den här typen av böcker. De små dräpligheterna bakom världspolitikens kulisser kan bara de med tillträde berätta om. Och de kan bara berätta om dem när de väl har lämnat scenen.

Cameron beskriver till exempel hur Angela Merkel diskret satt och tittade på fotboll på sin laptop under långa EU-sammanträden. Vid ett tillfälle blev hon rentav tillsagd: Europas mäktigaste kvinna hade glömt sätta i sina hörlurar. Och där gick gränsen. Vid ett annat tillfälle tog David Cameron med henne ut på promenad på den engelska landsbygden och lyckades trassla in henne i taggtråd.

I hög grad handlar David Camerons memoarer om en politisk era som tycks

vara ljusår bort. Trots att bara ett fåtal år har passerat. David Cameron skriver om sina valsegrar och sin koalition med Liberaldemokraterna. Han skriver om sin långa kamp för att modernisera det brittiska konservativa partiet. Hur svårt det var att få dem att förstå att de borde bli mjukishöger av nymoderat modell. Han skriver om de stora nedskärningar som han gjorde ("större än Margaret Thatchers") och hur han menar att de var nödvändiga för att få den brittiska ekonomin på fötter igen. Han skriver om svåra utrikespolitiska beslut: Libyen och Syrien.

Idag är det svårt att föreställa sig en brittisk premiärminister fokuserad på något annat än brexit. Och därmed brittisk inrikespolitik.

Lyssnar man på Boris Johnson är David Camerons hela ekonomiska arv också bortblåst – allt som David Cameron sa om "vikten av stabila statsfinanser". Boris Johnson tror på att föra en mycket mer aktiv finanspolitik. Även om han i skrivande stund ännu inte har lagt någon budget.

De intressantaste delarna av David Camerons bok är på många sätt de som

Fotbollsentusiasten Merkel: inte alltid så diskret.

FOTO: ALAMY

annars brukar vara de tråkigaste i politikermemoarer: uppväxtskildringen. David Cameron beskriver väl hur det var att växa upp i de övre delarna av det brittiska samhället. Han ger rentav intrycket av att vara något i England så ovanligt som bekväm med sin egen klassbakgrund. Cameron varken slätar över eller ursäktar. Istället får man följa med honom som ung man till Eton, där han går runt i den frackliknande skoluniformen och röker hasch. Till Oxford på 1980-talet, där han öppet berättar om hur mycket han trivdes med det exklusiva universitetslivet. Det är här han radikaliseras: av Thatcheriter och amerikanska neokonservativa.

På den här tiden var David Cameron minsann ingen mjukishöger.

Sedan får Cameron jobb genom familjens kontakter. Han gifter sig med sin stora kärlek, och när han vill bli politiker finns genast en säker valkrets i vackra Oxfordshire tillgänglig. Han bokstavligen glider fram i livet. Allt detta är faktiskt befriande att läsa: privilegierade människor som framställer det som en börda att vara just privilegierad finns det gott om. David Cameron är inte en av dem. Han står för att de fördelar han har haft verkligen också har varit fördelar. Inte någon guldkantad förbannelse som vi egentligen bör tycka synd om honom för.

Sedan händer det värsta tänkbara. David Camerons son Ivan föds med en obotlig sjukdom. Varje dag har barnet mellan 20 och 30 epileptiska anfall. Det pågår i sex år. Tills Ivan dör. "Och allt blir mörker."

När *For the Record* kom ut i Storbritannien skrev tidningen *The Guardian* en ledare där tidningen anklagade David Cameron för bristande empati. Cameron kunde inte förstå de människor som hade fått sitt liv förstört av ekonomiska nedskärningar eftersom han själv aldrig hade känt annat än "privilegierad smärta".

Det blev naturligtvis ett ramaskri. Hur kunde *The Guardian* skriva så om en man som hade förlorat sitt barn? David Camerons svarade: "döden erkänner inga privilegier". Hans skildring av sin sons sjukdom och död är också på många sätt en hyllning till det brittiska offentliga sjukvårdssystemet.

Cameron skriver om hur stolt han var över att ha gett de homosexuella rätt att gifta sig under sin tid som premiärminister. Hur han fyrdubblade antalet kvinnor i den konservativa parlamentsgruppen och rent allmänt tog strid för att modernisera världens äldsta parti. Problemet

var att mycket av detta i och med brexit visade sig ha varit förgäves. David Cameron tog exempelvis i med hårdhandskar mot rasismen i det konservativa partiet. Sedan förlorade han brexitfolkomröstningen mot en kampanj som använde sig av mer främlingsfientlig retorik än vad det moderna Storbritannien hade upplevt på decennier.

David Cameron framstår i *For the Record* som betydligt mer EU-skeptisk än vad många minns honom som. Han vill å ena sidan gärna framställa sitt ödesdigra beslut att hålla folkomröstning som nödvändigt och därför utanför hans kontroll. EU-frågan behövde lösas i

"Cameron erkänner att han rentav funderade på att stödja brexitsidan. Men det gjorde han inte."

brittisk politik och det var demokratiskt rätt att ge folket makten. Å andra sidan slås man av hur mycket det faktiskt just var Camerons beslut. Hans finansminister och nära vän George Osborne var, till exempel, emot att hålla en folkomröstning. Och dessa två var politiska parhästar av rang.

I *For the Record* uttrycker David Cameron stor frustration över hur EU behandlade Storbritannien före folkomröstningen. Han erkänner att han rentav funderade på att stödja brexitsidan. Men det gjorde han inte. Istället gick han till historien som mannen som kallade till en folkomröstning övertygad om att förnuftet skulle segra och Storbritannien stanna kvar i EU.

Istället kastade han ut landet i politiskt kaos. Och drog morgonen därpå. Det blev upp till David Camerons efterträdare att hantera problemen.

Ångrar han sig? Nej, skriver han. Folkomröstningen var "rätt sak att göra". Oavsett om det nu gick som det sedan

gick. Här låter David Cameron som Tony Blair: han sa precis samma sak om Irakkriget.

Även om David Cameron inte ångrar folkomröstningen, ångrar han mycket annat: framförallt att han inte gjorde mer för att vinna. Han är öppen med att han är en politiker som inte alltid är så bra på de känslomässiga aspekterna av politiken. Detta bidrog till att kampanjen mot brexit hela tiden lyfte fram fakta, medan brexitörerna appellerade till människors dunkande brittiska hjärtan.

Samtidigt hade David Cameron vunnit en folkomröstning med rationella argument bara två år tidigare. Han hade gett Skottland möjligheten att rösta om själv-

ständighet och kampanjat för att Skottland skulle stanna i Storbritannien med främst ekonomiska argument. Och då vann Cameron. Var det därför så konstigt att han trodde att han skulle kunna göra samma sak med brexit?

Istället blev det alltså den välslipade, genomtänkta pragmatiska mittenpolitikern som släppte in kaoset i den brittiska politiska kroppen. Det finns nog en allmän läxa att lära sig här. Politik är en oförutsägbart sak. Och vi bör alla odla vår ödmjukhet inför dess många tvära kast. ✖

Katrine Marçal

FOR THE RECORD
DAVID CAMERON
William Collins 2019

FOTO: ALAMY

Hölderlin (t v) och Hegel: vad utgör syntesen?

Förnuft och känsla

KULTURHISTORIA

Hölderlin och Hegel? Vad kan man förena dessa båda giganter i den tyska och västerländska litteratur- och filosofihistorien? Å ena sidan den förres svärmiska diktkonst i spänningsfälten mellan klassisk forntid och samtidens revolutionära utopier, och å den andra den sistnämndes progressiva universalfilosofi och dialektiska metafysik, vars uppgift är att ersätta romantikernas individualistiska geni och rebell med en allt överskuggande världsande. Vad utgör då syntesen av tesen Friedrich Hölderlin och antitesen Georg Wilhelm Hegel? Av att "poetisera verkligheten" och "förverkliga poesin"? Av "läsningen" av världen och den faktiska förändringen av den? För att svara på den sortens frågor får man börja från början.

Under alla omständigheter är det kanske inte allom bekant att diktaren och filosofen föddes samma år, 1770, att de båda växte upp i hertigdömet Württemberg, och att de som ynglingar dessutom blev studiekamrater och goda vänner på redan då anrika och än idag existerande Tübinger Stift, ett internat för teologiska (evangeliska) och filosofiska studier. Mången skönande, tankebyggare och vetenskapsman har inlett sin intellektuella bana på lärosätet – Johannes Kepler och Eduard Mörike hör till de mer berömda – och även den romantiske naturfilosofen Friedrich von Schelling var student här samtidigt som Hegel och Hölderlin.

Vad de båda unga kamraterna tydligt bestämde sig för redan där och då,

var att under inga omständigheter sluta sina dagar som präster. Ett löfte de ju kom att hålla, om än på helt olika fasoner. Vad författaren och germanisten Eberhard Rathgeb i sin nya bok *Zwei Hälften des Lebens* visar, är att dessa olikartade fasoner hur som helst var tydligt präglade av sin tid och dess strömningar. Undertiteln, *Hegel & Hölderlin. Eine Freundschaft*, skvallrar om studiens ärende: att låta de bådas skiljaktiga livsgärningar inte bara spegla varandra, utan också mötas och integreras i det samtida intel-

"Något senare i livet, men ännu som unga män, skulle deras vägar åter korsas och vänskapen komma att fördjupas när de båda fick tjänst i Frankfurt som privatlärare."

lektuella livets dominerande motiv och utvecklingstendenser.

Något senare i livet, men ännu som unga män, skulle deras vägar åter korsas och vänskapen komma att fördjupas när de båda fick tjänst i Frankfurt som privatlärare. Därefter skildes de åt för gott. Hegel anträdde den akademiskt och filosofiskt framgångsrika bana som inte minst genom huvudverket *Andens fenomenologi* (1807) skulle göra honom till en av filosofihistoriens största och mest inflytelserika tänkare, alltmedan Hölderlins sinnen fördunklades alltmer. Efter att ha levt hälften av sitt liv drabbades diktaren av allvarlig psykisk ohälsa, varefter han resten av sina relativt många dagar på jorden vårdades av en snickarfamilj i Tübingen, som fram till hans död 1843 inhyste honom i det närmast mytomspunna så kallade Hölderlintornet, vackert beläget vid floden Neckar som genomflyter staden.

Här fortsatte han visserligen att skriva, oftast under pseudonymen Scardanelli, men hans betydenhet och givna plats i den tyska litteraturhistorien skulle, som för så många andra romantiska snillen, dröja till efter hans död. De bådas respektive livsöde beskriver alltså motpolerna uppåt (Hegel) – nedåt (Hölderlin); berömmelsens Olymp mot sinnens förvirringens dunkla revir. Icke desto mindre hör de bådas biografi och livsverk samman, menar Rathgeb, som inskräper att deras närhet till varandra ligger i det faktumet att de undersöker ett problem i två riktningar. Här ligger en av Rathgebbs mest intressanta behandlingar av sitt ämne; att försöka identifiera Hölderlins och Hegels (och andra romantikers) idéer om en allomfattande enhet, inte bara som filosofisk konstruktion utan som existentiell erfarenhet, ja rentav som en livsnödvändighet. Som teologens efterträdare gör här den moderna filosofen och diktaren entré på arenan, med den självpålagda uppgiften att nå fram till nya kunskapsrika, andliga och estetiska sanningar om världen och människan.

Rathgeb har tidigare gett prov på sin fenomenala förmåga att skriva spirituella, personliga och skarpsinniga mentalitetshistoriska böcker; bland annat i den på hemmafronten mycket uppmärksammade *Am Anfang war Heimat*, en intellektuell tankebok om just det laddade och för tyskarna närmast arketypiska ordet, fenomenet och självstillståndet *Heimat* (se artikel i Axess nr 7/2016). Med samma impo-

nerande spännvidd utvecklar sig *Zwei Hälften des Lebens* till en 450 sidor lång perspektivrik rundmålning, där Hölderlin och Hegel placeras i en större idé- och mentalitetshistorisk kontext, där deras respektive livsverk reflekterar den tid och värld de tillhörde: upplysningens och revolutionens Europa, rymmande såväl Goethe- som Napoleongestalter.

Hur påverkade omvärldens många kulturella, politiska och sociala manifestationer Hölderlins och Hegels tankesystem, språk och visioner? Rathgeb betonar först och främst metoderna – "den ene blev herre över förnuftet, logikens och vetenskapens ord, den andre över inbillningskraftens, poesins och känslornas" – och sätter deras premisser i förhållande till samtidens övriga och vid tidpunkten sedan länge kanoniserade *Dichter* och *Denker*. Här dyker samtidens namnkunniga storheter upp en efter en, vare sig de heter Rousseau, Kant (vars

filosofiskt revolutionerande skrifter bringade reda i tankarnas rike, och därmed stärkte filosofin som vetenskap) eller Johann Joachim Winckelmann (som introducerade den grekiska antikens klassiska måleri och skulptur i den tyska provinsen). För att förstås inte tala om de oantastliga Weimarklassicismerna Goethe, Schiller, Herder och Wieland, eller för den delen romantiska teoretiker som Friedrich Schlegel och Novalis.

Mer eller mindre samtidigt absorberade de unga kamraterna upplysningstidens tankeliv och diktning, för att i hög grad och ur egen fatabur genast omvandla dess föreställningar och grundtankar till romantiskt stoff och nya litterära och filosofiska synteser i beröring med de rådande strömningarna. Ur denna sammansmältning av spridda intryck skapade Hölderlin en lyriskt danad idévärld med mytiska, religiösa och filosofiska kopplingar till såväl klassisk forntid som till samtidens omvälvande utopier. Titeln på Rathgebbs bok anspelar för övrigt på dikten "Hälften av livet", som Hölderlin skrev strax före det psykiska sammanbrottet, och som bara är ett av många poem som Rathgeb spränger in i den löpande texten, ofta i syfte att belysa ett principiellt resonemang eller kommentera ett centralt spørgsmål.

Rathgebbs uppslagsrika tidsresa tillbaka till en av den tyska historiens mest livaktiga och epokgörande intellektuella perioder – i spannet mellan förnuft, känsla och revolution – tar alltså inte bara ett helhetsgrepp om Hegels och Hölderlins inledningsvis parallella, men småningom alltmer åtskilda utveckling i liv och verk, utan också om tidens tendenser och europeiska utveckling i stort under de politiskt turbulenta decennierna. Fortlöpande tar sig Rathgeb också friheten att i egen rätt och i egenskap av nutida samhällsvarelse och kulturmänniska spekulera och reflektera över sitt material, vilket sammantaget resulterar i en levande och prövande essä snarare än i en akademiskt oförvitlig biografi efter kons- tens alla tröttsamma regler. ✨

Martin Lagerholm

**ZWEI HÄLFTEN
DES LEBENS
HEGEL & HÖLDERLIN
EINE FREUNDSCHAFT
EBERHARD RATHGEB
Blessing Verlag 2019**

FOTO: BOB PETERSEN/GETTY IMAGES

Den seriösa

Susan Sontag: kompromisslös tro på konsten.

BIOGRAFI

Begreppet *ikon* är idag ett populärt modeord som frikostigt, kanske alltför frikostigt, används för att etikettera både kända och mindre kända kulturpersonligheter. Om man med "ikon" menar en person vars verksamheter varaktigt inspirerar är få mer förtjänta av benämningen än Susan Sontag. På den internationella intellektuella scenen är hennes namn minst lika välbekant som Foucaults eller Derridas, men till skillnad från dessa vände hon sig till en bredare litteratur- och konstintresserad publik.

När hon gav ut sin första essäsamling 1966, *Against Interpretation*, var många läsare förvånade över att en så ung – hon var då 33 år – och okänd person kunde skriva med sådan mognad och insikt. Inte minst överraskade hennes säkra, och självsäkra, utläggningar om estetisk sensibilitet, hennes penetrerande analyser av moderna franska tänkare, filmskapare och författare, som Simone Weil, Alain Renaiss och Albert Camus, och, inte minst, det innovativa greppet att utifrån en traditionell litteratur-

vetenskaplig ansats dissekera begreppet *camp*.

En recensent kallade henne för "den utan tvekan mest kontroversiella kritiker" i USA. Hennes status som betydelsefull kulturförmedlare befestades 1969 med essäsamling nummer två, *Styles of Radical Will*, som innehöll uppsatser om så blandade ämnen som Emil Cioran, Jean-Luc Godard, ett besök i Hanoi och pornografi. Snart kom hon som essä- och romanförfattare, teater- och filmregissör och som politiskt engagerad att bli en självklar intellektuell referens. "Susan Sontag" blev, helt enkelt, synonymt med kulturell bildning och ett för- svar mot kommersialisering och andlig förflackning.

Hon framstod tidigt som banbrytare för en generation av unga kvinnliga intellektuella. Sin kompromisslösa tro på konstens betydelse demonstrerade hon 1989 när hon organiserade en läsning av Salman Rushdies *Satansverserna* strax efter att den iranska regimen hade utfärdat sin *fatwa*, och när hon 1993 trotsade krigets faror i Sarajevo och satte upp *I väntan på Godot*. Efter kriget uppkallades torget framför Nationella teatern i Sarajevo efter henne.

Sontag intresserar genom sina essä-

>>

Duett för kannibaler: "kvasiintellektuell kasperteater", menade Aftonbladet.

FOTO: TT

er, väcker nyfikenhet genom sitt offentliga engagemang i kulturella och politiska frågor och, efter sin död 2004, fascinerar genom de högst personliga och intima avslöjandena i dagböckerna.

Med stöd av allt material som finns av och om Sontag har nu Benjamin Moser skrivit en högst läsvärd biografi: *Sontag. Her Life*. Många har studerat hennes texter och publicerat sina minnen av henne, men Mosers biografi är det mest omfattande försöket att förstå personen Susan Sontag i alla dess dimensioner. Förutom en välavvägd användning av sedan tidigare kända källor, baserar Moser sin text på intervjuer med över 300 personer och på Sontags många efterlämnade dag- och anteckningsböcker (från vilka till dags dato utdrag har publicerats i två band). Antal noter uppgår till mer än 1 700.

Biografins huvudtema är det komplicerade förhållandet mellan Sontags offentliga, sociala och privata liv. Essä-författaren var stark, övertygande, och betraktade världen som primärt ett estetiskt fenomen att ansluta sig till; dagboks-författaren var svag, för det mesta osäker, och kämpade mot sina karaktärsbrister i ett försök att förvärva en autentisk identitet. Antagligen i syfte att kontrastera dessa olika sidor kallar Moser omväxlande föremålet för sin biografi "Sontag" och "Susan" (ibland också "Susan Sontag" eller "Sue"), vilket är förvillande när det förekommer i samma stycke – eller till och med i samma mening.

Precis som essäns store pionjär Montaigne, tillåter sig Sontag i sina skrifter att med en viss frihet cirkulera runt det valda ämnet och på ett lika infallsriskt som mångfasetterat sätt – ofta i aforismens koncisa form – leverera tankeväckande observationer som får läsaren att känna sig klokare. Hon är aldrig frivol och hon lyfter aldrig, till skillnad från så många kulturskribenter idag, fram sin egen person. Hon är alltid läsvärd, oavsett ämne och ståndpunkter. Ibland mistar hon sig, till och med grovt, men man kan föredra att vara oense med Sontag framför att vara ense med, säg, George Steiner. Den vårdade och välformulerade framställningen bidrar till texternas fräschör, även om flera av dem nu är mer än 50 år gamla.

Sontags intresse för det intellektuella väcktes tidigt, i skolan ertappades hon med att i smyg läsa Kants *Kritik av det renu förnuftet* (även om denna anekdot kanske är apokryfisk). Som 14-åring slukade hon bland annat Nietzsche och Schopenhauer ("han har i grunden fel") och ett år

senare skrev hon i en uppsats om Freuds *Vi vantrivs i kulturen* att bortsett från de inledande kapitlen "finns det många ställen där jag inte kan ansluta mig till Freuds logik". Hennes första större genomarbetade text var Freud. *The Mind of the Moral*. Den kom ut 1959, men på bokomslaget stod inte Susan Sontag utan Philip Rieff, med vilken hon 1951 hade gift sig, ännu ej 18 år fyllda. Det torde dock vara klarlagt att det var Sontag som bearbetade och sammanställde den rika dokumentation som Rieff hade samlat ihop.

En av hennes första essäer – "Notes on 'Camp'" – publicerades på hösten 1964 i *Partisan Review*. Hennes konstaterande i Oscar Wildes efterföljd att "ett viktigt inslag i Camp-sensibiliteten är alla tings likvärdighet" innebar en välkommande attityd gentemot andra, mer lättillgängliga, kulturyttringar. Texten väckte stor uppmärksamhet och *The New York Times Magazine* presenterades Sontag som "The Sir Isaac Newton of Camp". Även om hon inte argumenterade för en nivellering av konståbegreppet, och anlade ett tydligt elitistiskt perspektiv i sina texter, betydde gränsöverskridande jämförelser – som den (i en annan essä i *Against Interpretation*) mellan en målning av den modernistiske konstnären Robert Rauschenberg och en sång av gruppen The Supremes – att kulturfält som tidigare varit åtskilda nu placerades närmare varandra. I en kommentar skriven 30 år senare konstaterar Sontag att hon inte förstod att "det seriösa" redan i början av 1960-talet höll på att förlora sin särställning och att det möte mellan olika konstformer som hon förespråkade, banade väg för underhållsindustrins mer glättiga utbud.

On Photography är ett bra exempel på Sontags analytiska förmåga och stilistis-

ka skicklighet. De sex essäer som ingår i boken tillhör det bästa hon har skrivit, Moser är till och med av åsikten att "om vi kanske aldrig kommer att veta om det är möjligt att skriva om fotografi utan att referera till Susan Sontag, så är det därför att nästan ingen ens har försökt att göra det". Man skulle kanske tro att undersökningen från 1977 nu skulle ha förlorat i relevans, men den har snarare vunnit i aktualitet i en tid när alla fotograferar allting hela tiden och när livsberättelser – på Facebook eller på hemsidor – verkar så mycket fattigare utan bildillustrationer. Sontag varnar för banalisering och lyfter fram faktorer som fotografens maktmissbruk och motivens passiva roll. En av de tankegångar som hon utvecklade – att mängden fotografier av tragiska händelser har en avtrubbande verkan – skulle hon dock senare komma att revidera på ett mycket konkret sätt när hon tog med sig fotografen, och partnern, Annie Leibovitz till krigets Bosnien. Leibovitz starka bilder i *Vanity Fair* visade tydligt att fotografier kan beröra och påverka betraktaren.

Sontag drog sig inte för att utmana invanda föreställningar, men när hon i essän *On Style* tog upp till behandling Leni Riefenstahl och hennes propagandafilmer för den nazistiska regimen, *Den stora olympiaden* (om Berlinolympiaden 1936) och *Viljans triumf* (om partidagarna i Nürnberg 1934) mötte hon hård kritik. Enligt Sontag är det möjligt att i ett verk, exempelvis Dantes komedi, uppskatta det estetiskt tilltalande i sin enskildhet och "med gott samvete" bortse från det moraliskt motbjudande innehållet. Av den anledningen kan Riefenstahls filmer karaktäriseras som "mästerverk", ty vid sidan av propagandan finns där också någonting annat "som vi inte utan förlust för oss själva kan förkasta". Detta konstaterande har blivit ett

av hennes mest kända, och hon fick ofta försvara det, trots att hon senare, 1974, i essän *Fascinating Fascism*, skulle revidera sin ståndpunkt. Frågan om konstnärens ansvar och inblandning i det politiska, och den ideologiska kontextens betydelse för vår värdering av ett konstverk, är naturligtvis fortfarande i allra högsta grad ett brännande ämne.

Men om livet primärt är en funktion av det estetiska, frågar man sig vad konsten tillför. I *Against Interpretation* skriver Sontag att vi måste "se mer, höra mer, känna mer", men i sina tidiga essäer framstår modern konst och litteratur ofta mer som objekt för intellektuella övningar än som något lustfyllt att hänge sig åt. I texter om exempelvis Roland Barthes,

"De två filmer Sontag gjorde i Sverige, Duett för kannibaler och Brother Carl, karaktäriseras vanligen som mer eller mindre obegripliga."

Richard Wagner eller Antonin Artaud finns många värdefulla observationer, men de levandegörs inte av genuint upplevda känslor. Detta distanserande förhållningssätt är också märkbart i *AIDS and Its Metaphors* (1989) som, det angelägna ämnet till trots, möttes med likgiltighet och aldrig, menar Moser, spelade någon roll i diskussionerna kring sjukdomen.

Moser diskuterar inte den förväntan som de första essäerna väckte om en ny betydande litteraturkritiker. Sontag författade emellertid aldrig någon större litterär eller konstnärlig studie, utan höll sig till det mindre essäistiska formatet och en koncentrerad och komprimerad framställning (i *Notes on 'Camp'* finns närmare 150 referenser till olika konstnärer, artister och deras verk).

Sontags ambitioner sträckte sig dock utöver essäistens. Hennes första försök under 1960-talet som skönlitterär författare misslyckades dock, en kritiker anmärkte att det var märkligt att Sontag med sin "förfinade sensibilitet" kunde skriva något så undermåligt som romanerna *The Benefactor* och *Death Kit*. Den traditionellt upplagda och historiskt färgade romanen *The Vulcano Lover* blev emellertid en oväntad succé 1992.

En översättning till svenska av *The Benefactor* kom redan 1968 och året efter publicerades ett urval essäer i boken *Konst och antikonst*. Hennes uppsats *Bergman's 'Persona'* från 1967 hade inte heller gått det svenska kulturetablissemangets obemärkt förbi. Hon bjöds in till Sverige av Sandrews, men de två filmer hon gjorde här, *Duett för kannibaler* och *Brother Carl*, karaktäriseras vanligen

som mer eller mindre obegripliga.

Större roll än den konstnärligt kreativa Sontag spelar emellertid privatmänniskan Sontag i Mosers biografi. Hon gjorde aldrig någon stor sak av sin judiska börd och hon dolde sin homosexualitet, men redan 1964 hade hon skrivit att "judarna och de homosexuella är de två i särklass mest skapande minoritetsgrupperna inom den moderna stadskulturen". Trots att det var *ein offenes Geheimnis*, tillbakavisade Sontag i intervjuer så sent som 2002 och 2003 påståenden om hennes samboförhållande med Annie Leibovitz som "falska rykten". Hon hade naturligtvis ingen skyldighet att offentligt berätta om sin läggning, och Moser menar att ett sådant avslöjande skulle ha underminerat hennes ställning som universell smakdomare.

Hennes första konfliktfyllda relation var med modern Mildred (hennes biologiske far dog 1938 när hon var fem år) och om vi får tro Moser förblev Sontag hela livet igenom likt ett barn till en alkoholist: "plågad av dålig självkänsla och oförmögen att ta kärlek som något givet, blev hon som vuxen beroende av erkännande från andra, endast för att förkasta det när det gavs". När en av hennes vänner berömde henne för *On Photography* svarade hon "men den är väl inte lika bra som Walter Benjamin?"

Sontag attraherade många och hennes bekantskaper ledde till flera korta, och några längre, intima relationer. Moser gissar att få amerikanska kvinnor i hennes generation hade "så många vackra och prominenta manliga och kvinnliga älskare". För perioden mellan december 1947 (hon skulle snart fylla 15) till augusti 1950 (då hon hade hunnit bli 17) noterade hon i sitt anteckningshäfte, under rubriken "The Bi's Progress", 36 olika personer med vilka hon hade gått till sängs. Moser ser detta som en del av ett försök att lära sig vara heterosexuell. Alla relationer är dock en herre-slav-relation, noterade hon i en dagboksanteckning från början av 1960-talet. Hennes masochism skulle präglade de flesta av hennes förhållanden ty, som hon också noterade, hon föll för dominanta personer eftersom deras ointresse var ett tecken på "överlägsna egenskaper och goda smak".

Sontag kunde dock också vara dominerande. Hon var noggrann med att påpeka att man inte kan ta till sig konst eller litteratur utan att först ha skaffat sig histo-

riska kunskaper och övat upp sin estetiska känslighet, och hon drog sig inte för att kommentera andra personers kulturella tillkortakommanden. Hennes bryskhet har blivit legendarisk och Moser ger flera uppseendeväckande exempel, som erfarenheten förmedlad av en journalist på *The New Yorker* att middagsgäster inte stod ut med att bli vittnen till Sontags "sadistiska, förolämpande och grymma" uppträdande mot Leibovitz. Moser – som, å ena sidan, gärna rapporterar om Sontags negativa sidor men, å andra sidan, också kommer till hennes försvar – urskuldar hennes beteende med att säga att hon i sin entusiasm för det kulturella och sin iver att dela med sig av sin lärdom, inte "alltid kunde skilja på förhållandet mellan lärare och student från det mellan herre och slav".

Likt de levnadstecknare som i romaner försöker hitta nycklar till ett författarliv, går Moser till essäerna för att hitta förklarande paralleller till Sontags manér och uppförande. En av Mosers utgångspunkter är att hon skriver mest avslöjande om sig själv när hon skriver om andra: "Sontags mest personliga verk är just de i vilka hon bestämt undviker 'jag'." Förfaringssättet att nå fram till Sontags sanna ego genom att söka ledtrådar i hennes verk kan vara berättigat, men reducerar alltför ofta dessa texter till bekännelselitteratur och förtar något av deras intellektuella värde. Så säger till exempel Moser om essän om Elias Canetti – för övrigt en av de få texterna om honom på engelska innan han fick Nobelpriset 1981 – att den "i så hög grad är självbiografisk att ämnet för essän nästan försvinner".

Moser uppehåller sig inte mycket vid essäernas tankegod. En sådan uppmärksamhet hade givetvis gjort boken än längre, men vi hade då fått en mer utförlig förklaring till varför vi ska intressera oss för en biografi om just Sontag. Ett dylikt upplägg hade kanske också något reducerat den voyeuristiska lust som den biografiska genren väcker och tillfredsställer. Mosers biografi, hur mycket beröm den än är värd, lockar nog tyvärr inte nya läsare till Sontags texter. Det är synd, ty idag, mer än tidigare, behöver vi låta oss inspireras av hennes tro på konsten som "ett vidgande av livet och som en framställning av (nya) former av livsenergi". ✨

Hans-Roland Johnsson

SONTAG
HER LIFE AND WORK
BENJAMIN MOSER
Allen Lane 2019

Biskop Lars Carlzon: beundrare av DDR.

FOTO: LEIF R. JANSSON/TT

Totalitarismens springpojkar

REPORTAGE

Ar 1971 utkom en av eftervärlden föga uppmärksammas bok med titeln *Revolutionen i Sattland*. I denna roman skildrar pseudonymen F J Nordstedt (Christian Braw) ett baltiskt drama på västeuropeisk mark. Verklighetsbaserade företeelser som förföljelse av kristna, kollaboratörer som står ockupationsmakten bi och heroiskt motstånd som personifieras av en präst, socialistiska aktivister respektive en industri-idkare. Föga torde författaren, då han på bokens baksida ställde frågan "Kan vi leva trygga för stormakternas maktsträvan?", kunnat ana att hans eget hem, hans barns uppväxtmiljö, skulle dras in i kalla krigets drama.

Den som sträckte totalitarismens tentakler in i familjens bostad hette Aleksander Radler och var Christian Braws kollega vid teologiska fakulteten vid Lunds universitet. I början av 2010-talet identi-

fierades Radler – som ironiskt nog hade innehaft en professur i etik – som IM Thomas i rester av Stasis akter som räddades undan dokumentförstörare och bensinångor. Numera framlever han sina dagar som lekman i en församling i Svenska kyrkan, vars kyrkoherde är hans hustru och före detta assistent från tiden som Stasilanserad professor i DDR!

Om Aleksander Radler och tiotalet andra kyrkliga medarbetare i den östtyska polisstatens övervakningsmaskineri har Christian Braws dotter Elisabeth Braw, som är verksam som försvars- och säkerhetspolitisk analytiker i London, skrivit en journalistisk framställning, *God's Spies*. Hennes stora prestation är att ha fått tillgång till de i prästkappa uppträdande Judasgestalternas uppdragsgivare, chefen för Departement XX/4 – Joachim Wiegand. Trots den ideologiska klyftan till sitt intervju-föremål lyckades Elisabeth Braw etablera en förtroendefull relation till Wiegand

och få honom att dela med sig av åtskilliga fakta och perspektiv från insidan, även om han alltför skyddar många av totalitarismens springpojkar. Wiegand låter sig inte, skriver Braw, luras till att dela med sig av sina kunskaper om fall som ännu inte har blivit belysta i offentligheten.

Det är lätt att med Elisabeth Braw förvåna sig över att Stasis bitvis spektakulära operationer i kyrkor och kristna organisationer inom och utom DDR:s gränser har tilldragit sig så pass begränsad uppmärksamhet utanför Tyskland. Med sin populära framställningsform visar författaren att denna del av kalla krigets historia kan göras lättillgänglig och är av intresse för långt fler läsare än bara dem med eget kyrkligt engagemang. Den thrillerlika spänningsfaktorn är hög i de kapitel som handlar om hur en Stasimedarbetare – till KGB-kollegernas stora förtjusning – lyckades lura skjortan av evangeliserande organisationer som Ljus i Öster och Open Doors, och därmed slå sönder nätverk som smugglade in biblar bakom Järnridån.

Den marxist-leninistiska förtryckarapparats kamp mot Jesu Kristi lärjungar fick konsekvenser långt utanför kyrkportarna. Elisabeth Braw belyser bland annat hur en kyrkobaserad Stasi-agent tog sig in i dissidentkretsarna kring Charta 77 i det socialistiska broderlandet Tjeckoslovakien. En prästkrage runt halsen visade sig kunna öppna många dörrar som annars hade förblivit stängda. På liknande sätt förhåller det sig med följderna av de östeuropeiska säkerhetstjänsternas framgångsrika infiltration av den ekumeniska internationala Kyrkans världsråd. Organisationen var under decennier en viktig spridare av antiamerikanska och västfientliga budskap.

De USA-kritiska och prokommunistiska strömningarna inom den ekumeniska rörelsen växte inte enbart fram genom infiltratörernas verksamhet, utan var också en följd av aktiviteter bland kyrkliga aktörer i västvärlden som vurmade för kristen-marxistisk dialog, blodbesudlade så kallade befrielseförelser i tredje världen samt en fredspolitik som vann gillande i Östberlin och Moskva. Företeelsen var utbredd i Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Den frispråkige författaren och ortodoxe prästen Bengt Pohjanen har skrivit att de svenskkyrkliga "biskoparnas [...] entusiastiska hyllningar till diktaturerna endast överträffas av den svenska författarkåren. Biskop Ytterberg 'förstod' ännu 1993 stalinismen. Biskop Jonas Jonson upphöjde Mao och prisa-

de det kommunistiska styret i Kina, när det var som värst. Biskop Lars Carlzon uttryckte så sent som 1990 sin beundran för DDR. Hellsten citerade gärna Muga-be.” Förhållandet mellan DDR och den ekumeniska rörelsen är i likhet med frågan om Östtysklands infiltration av kristna fredsgrupper i väst ett tema som hade kunnat ägnas större uppmärksamhet i *God's Spies*.

I åtminstone ett avseende låter sig Elisabeth Braws bild av ett relativt svagt intresse för Kyrk-Stasi diskuteras. Det gäller den svenska anknytningen. Fallet Aleksander Radler i synnerhet men också Svenska kyrkans kontakter med DDR i stort har varit föremål för en omfattande publicitet, såväl i massmedier och populärlitteratur som i forskningsbaserade arbeten. Att döma av framställningen och de ganska sparsamma referenserna i *God's Spies* har inte Elisabeth Braw i någon större utsträckning använt sig av till exempel Birgitta Almgrens studier eller Cristoph Anderssons skildring av den hemlighetsfulle Stasiprästen i Burträsk. Det kan givetvis förklaras av att hennes läsekrets är internationell, men eftersom fallet Radler är en bärande del av framställningen hade svenskt material kunnat verka berikande för helheten. En svenskspråkig läsare hade också önskat sig en skildring av ett besök i Lund, motsvarande de som Elisabeth Braw med framgång bjuder

vars motiv var av det sistnämnda slaget. Gerd Bambowsky (IM Gerd) ledde sålunda på 1990-talet en kristen grupp inom Det socialistiska enhetspartiets arvtagare i det återförenade Tyskland.

Återigen finns det skäl att dra paralleller till svensk verklighet. Efter ett föredrag om min bok *68-kyrkan. Svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965–1989* i Lund för ett par år sedan blev jag approachad av en före detta styrelsemedlem i Vänskapsförbundet Sverige-DDR. Han vittnade om hur tårar föll i förbundets innersta krets i takt med att murstenar hackades loss i Östberlin av frihetslängtande tyskar. Att ingen sörjde murens fall är en myt som gamla sympatisörer till regimen med framgång har lyckats sprida. Den bland så kallade progressiva kristna högt respekterade biskop Lars Carlzon arbetade tillsammans med sin företrädare som ordförande i nämnda frontorganisation, utbildningsideologen och författaren Stellan Arvidson, för att återupprätta ”DDR:s goda namn” efter 1989.

Biskopsutnämningar tillhörde de frågor som intresserade Aleksander Radler. En kyrkohistoriker vid vårt sydsvenska lärosäte, vars specialintresse var biskopsutnämningar, noterade att Radler påfallande ofta ville få del av dennes bedömningar om vem som skulle hamna på stolen i Västerås, Skara eller Sträng-

”I det drama som Elisabeth Braw metaforiskt gestaltar som en dragkamp mellan Karl Marx och Jesus Kristus visade sig den senare vara starkast.”

på från många tyska städer. Miljöskildringar och personporträtt är grenar som Elisabeth Braw behärskar fullödig, kanske kan några kompletterande platsbesök på svensk jord göras inför en utgåva på författarens modersmål? Den som då och då rör sig i teologiska kretsar i Lund samlar ganska omgående på sig diverse minnesbilder av IM Thomas. Ett annat önskemål inför en utgivning på svenskt förlag vore tillkomsten av ett personregister.

Viljan att tränga in i personliga öden, att komma såväl förövare som offer nära, torde vara en förklaring till att Elisabeth Braw har gjort frågan om de kyrkliga förrädarnas motiv till ett av bokens huvudteman. Bland bevekelsegrunderna ryms begär efter att göra karriär i kyrka och vid universitet, rena hämndaktioner, viljan att få del av Stasis silverpengar samt brinnande kommunistisk övertygelse. I de intressanta slutavsnitt som handlar om Judasgestalternas liv efter murens fall möter vi en Stasimedarbetare

näs. Att få DDR-vänligt folk att klättra på den kyrkliga karriärstegen var ett viktigt mål för Kyrk-Stasi, att få in regimvänliga artiklar i kristen press ett annat.

Det är ett talande faktum att den regimen som reste den ”anti-fascistiska skyddsvallen” på flera sätt gick i Tredje rikets fotspår när det gäller kampen mot kyrkan. Även om Elisabeth Braw vid upprepade tillfällen understryker att Kyrk-Stasis chef Joachim Wiegand var en man med jämförelsevis mjuka nypor, hörs ekot från 1930-talets kyrkokamp i bland annat den östtyska statens förföljelse av evangeliska ungdomsorganisationer och infiltration av prästutbildningar. I Tredje riket såväl som i DDR var kyrkan en av få samhällsinstitutioner som det totalitära maskineriet inte helt hade lyckats lägga under sig. Därför blev hon en attraktiv plats för oppositionella i stort. Elisabeth Braw ger exempel på att människor sökte sig in i pastorsrollen för att få viss rörelsefrihet i förhållande till Erich Honeckers knektar.

Stasi: huvudkvarteret i Berlin.

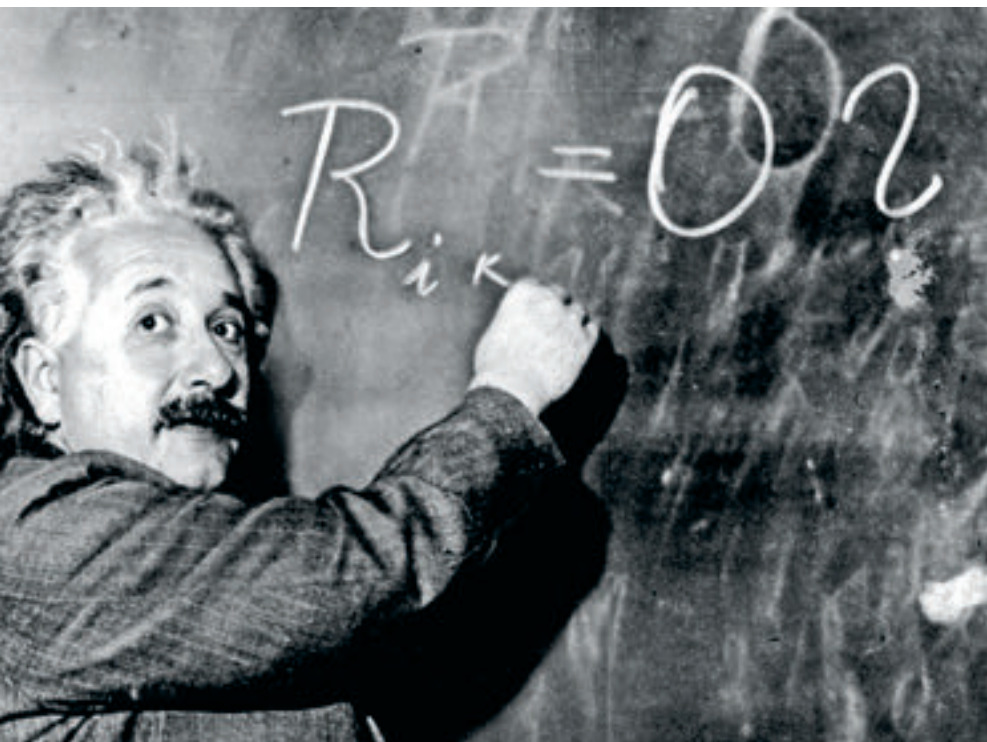
FOTO: ALAMY

I det drama som Elisabeth Braw metaforiskt gestaltar som en dragkamp mellan Karl Marx och Jesus Kristus visade sig den senare vara starkast. Den evangeliska kyrkan och från densamma utgående fredsdemonstrationer bidrog påtagligt till att få DDR på fall, även om det vore missvisande att tala om en luthersk frihetsrevolution i Östtyskland motsvarande den katolska i Polen. Skillnaden som rådde mellan DDR och Polen märks också i det postkommunistiska samhället. Den evangeliska kyrkan i före detta Östtyskland är till skillnad från den katolska kyrkan i Polen en samhällsinstitution i marginalen. De sista raderna i Elisabeth Braws läsvärda och viktiga bok utgörs av en vemodig reflektion grundad i författarens möten med Stasimedarbetaren Jürgen Kapiske (IM Walter): ”Each time I visited, both the nearby church and the parish office have been closed. That’s what the Stasi wanted to achieve. Rather paradoxically, reunification has done a good job of it.” ✱

Johan Sundeen

GOD'S SPIES
THE STASI'S COLD WAR
ESPIONAGE CAMPAIGN
INSIDE THE CHURCH
ELISABETH BRAW
William B Eerdmans
Publishing 2019

Albert Einstein: svårförenlig med kvantmekaniken.

FOTO: TT

Vad betyder det att finnas?

FYSIK

Värför ägna sig åt naturvetenskap? I ett poddsamtal hör jag den kanadensiske fysikern och kosmologen Lee Smolin besvara frågan. Valet att forska inom teoretisk fysik grundar sig, säger Smolin, djupast i en vilja att ha en berättelse att föra vidare till sina barn och barnbarn, att ha någonting väsentligt att förmedla till sina efterkommande om hur världen är beskaffad.

Vilka berättelser är det då som står oss till buds idag? Jo, dels har vi den allmänna relativitetsteorin, Albert Einsteins epokgörande teori för gravitationen; en rafflande historia i vilken tvillingar kan åldras med olika hastighet och föremål kan tyckas olika stora beroende på vem som betraktar dem. Dels har vi kvantmekaniken, vars konsekvenser tycks ännu mer omvälvande. Här är visserligen såväl rum som tid formellt sett intakta, men inom ramen för dem tycks nästan vad som helst kunna hända: katter kan vara på en gång levande och döda, materiens byggstenar på en gång vågor och partiklar, två objekt på miljarder ljusårs avstånd från varandra inbegripna i en sådan närhet att de måste förstås som delar av ett och samma objekt. Ett annat avgörande drag hos kvantmekaniken är att den introducerar ett grundläggande element av slump i till-

varon; där den klassiska mekaniken gör gällande att den som känner alla utgångsvärden för ett system med fullständig säkerhet kan förutsäga dess utveckling, slår kvantmekaniken fast att våra förutsägelser för det enskilda systemet i bästa fall kommer att kunna uttryckas i termer av sannolikhet.

Det är alltså två i alla avseenden häpnadsväckande narrativ, båda tillkomna under 1900-talets första decennier, som uppbär den samtida fysiken, men det kanske mest häpnadsväckande är det faktumet att de i sin nuvarande form är sinsemellan oförenliga. Relativitetsteorin förutsäger utfallet av experiment och observationer med enorm exakthet, på samma sätt som kvantmekaniken gör det i de regioner där den är tillämplig – men hur man ska foga de två samman vet än så länge ingen.

Det är i denna belägenhet som Lee Smolins nya bok, *Einstein's Unfinished Revolution*, tar sin utgångspunkt. För att förena dessa båda fysikens mest framgångsrika teoribyggen saknas inte ansatser – strängteorin är kanske den mest välkända, men här finns exempelvis även den loopkvantgravitation som Smolin själv har varit med om att utveckla – som nästan alla har en avancerad matematik gemensamt, liksom en i många fall litet besvärande godtycklighet: var-

för just denna modell, varför inte en annan? Och man skulle kunna säga att Smolin tar spjärn just mot detta faktum för att förmedla sitt budskap: att fysikerna, för att i verklig mening kunna utveckla vår förståelse av universum, måste sluta slita på sina modellers matematiska detaljer, och istället ta ett kliv tillbaka för att fråga sig vilka detta universums grundläggande principer är. Den uppenbara förebilden härvidlag är förstås den unge patentverksanställda som med ett anmärkningsvärt självförtroende parat med i bästa fall hyfsade matematikkunskaper år 1905 lyckades identifiera konsekvenserna av ljusets konstanta hastighet.

Vad Smolin ser som ett avgörande problem för den riktning som den moderna fysiken har tagit efter det tidiga 1900-talets kvantrevolution har att göra med vetenskapens anspråk: Är vi fortfarande övertygade om att det finns en objektiv verklighet att upptäcka där ute, en av oss oberoende värld som vi med våra teoriers hjälp kan närma oss och lära känna, om än aldrig fullständigt och alltid från vår egen specifika horisont?

Kvantmekanikens framväxt, och i synnerhet den tolkning av dess resultat som snabbt kom att bli den dominerande, har enligt Smolin till stora delar inneburit fysikersamfundets kapitulation. Enligt den så kallade Köpenhamnstolkningen, utvecklad av en krets män kring den danske fysikern Niels Bohr, handlar fysiken efter kvantmekaniken inte längre om verkligheten i sig, utan om verkligheten som vi tvingar den att framträda för oss genom observation – som vi i viss mening skapar den för oss själva. Som Aage Petersen, en av Bohrs assistenter, en gång formulerade sin mentors ståndpunkt: "Det finns ingen kvantvärld. Det som finns är en abstrakt kvantfysikalisk beskrivning. Det är fel att tro att fysikernas uppgift är att ta reda på hur världen är. Fysik handlar om vad vi kan säga om världen."

Denna hållning tonar i Smolins intressanta och engagerande text fram som en sorts tidigt förebud om en postmodernistisk kunskapssyn: en fysikvetenskap som drar tillbaka sina ambitioner att kunna säga något om världen i sig, till förmån för en diskussion om mänskligt vetande, perspektivberoende och språklig representation. Fysikerns strävan blir, med Bohrs ord, inte att försöka "tränga in till tingens essens, även om vi visste vad det skulle innebära, utan snarare att utveckla begrepp som tillåter oss att tala på ett produktivt sätt om naturliga fenomen". Det faktumet att det kvantmekaniska systemet till dess att vi utför en mätning tycks befinna sig i vad fysikerna kallar för en superposition, en sorts

oavgjord blandning av varandra uteslutande tillstånd, och därmed i viss mening inte kan sägas ha några bestämda egenskaper alls innan vi själva efterfrågar dem, ledde under 1900-talets första hälft fram till en ökad betoning av människans egen präglning också av vetenskapligt vunnna kunskaper.

Förklaringen av den så kallade vågpartikeldualismen, att såväl ljus som materia omväxlande uppvisar till synes oförenliga våg- och partikelegenskaper, är enligt Köpenhamnskolans efterföljare helt enkelt att det är kontexten som avgör; att vi med våra experiment väljer att göra antingen partikelnatur eller vågnatur manifest. Som fysikern Pascual Jordan noterar: "Observationen inte bara stör det som ska mätas, den producerar det. [...] Det är vi själva som skapar mätresultaten."

Är denna gåtfulla kvantmekaniska beskrivning av världen då verkligen en fullständig beskrivning? Frågan uppstod redan Einstein, som under hela sitt liv fortsatte hävda att så inte var fallet, något som bland annat ledde honom till att tillsammans med kollegerna Podolsky och Rosen formulera den så kallade EPR-paradoxen – en tankekonstruktion som senare ironiskt nog skulle komma att ligga till grund för upptäckten att kvantmekanikens icke-lokalitet, den "spöklika avståndsverkan" som Einstein så innerligt avskydde, inte är ett drag hos den kvantmekaniska teorin, utan hos verkligheten själv.

Vad detta i sin tur innebär är att kvantmekanikens resultat, oavsett om vi väljer att betrakta dem som sista ordet i frågan om verklighetens beskaffenhet eller ej, tvingar oss att ompröva vår syn på mycket grundläggande kategorier som tid och rum. Men den kanske allra mest centrala frågan, och den som alltså upptar Smolin, lyder: Är vi också tvungna att ompröva vår syn på begreppet existens? Som Niels Bohr en gång uttryckte det: "Finns? Finnas? Vad betyder det att finnas?" Vad Bohr ville ha sagt med detta var att vi helt enkelt inte är klara över svaret; vad Smolin med imponerade ståndaktighet hävdar är att vi faktiskt vet precis vad det betyder.

Även om det idag är svårt att bland yrkesverksamma fysiker finna helhjärtade förespråkare av en dogmatisk Köpenhamnstolkning, är det tveklöst så att denna inriktning har utövats och fortsätter att utöva ett massivt inflytande över tolkningen av den kvantmekaniska teorin. I samtiden kanske i första hand genom tron på det som brukar kallas för "vågfunktionens kollaps", alltså den abrupta övergången mellan den kvantmekaniska superpositionens mångfald av möjlig-

heter, och det enda, välbestämda tillstånd som vi ofrånkomligen kommer att finna hos vilket kvantmekaniskt system som helst när vi utför en mätning på det.

Lösningen på detta så kallade mätproblem har traditionellt varit att acceptera denna mystiska övergång som ett faktum, något som riskerar att tillskriva mätprocessen en svårförklarlig och närmast metafysisk roll. Men, menar Smolin, det finns alternativ; kanske är de inte slutgiltiga, nästan helt säkert är de inte slutgiltiga, men de finns. Faktum är att de har funnits länge, och att deras inflytande har blivit så begränsat måste åtminstone till viss del förstås som ett utslag av historiska omständigheter. Smolin diskuterar några av dem mer ingående, varav den så kallade många världar-tolkning som formulerades av amerikanen Hugh Everett kanske är den mest kända.

Liksom många andra realistiska modeller bär Everetts tolkning på avsevärda problem – men det avgörande är att deras existens i sig visar att realismen är långt ifrån uttömd. I flera fall handlar det inte bara om tolkningar, utan om reella alternativ till traditionell kvantmekanik, om än med identiska förutsägelser. Smolin ägnar extra uppmärksamhet åt den så kallade pilotvågsteori som i litet olika versioner formulerades först av den franske fysikern Louis de

"Kvantmekanikens framväxt har enligt Smolin till stora delar inneburit fysikersamfundets kapitulation."

Broglie, och omkring 30 år senare av amerikanen David Bohm; en teori som lämnar vågpartikeldualismen bakom sig genom att tillskriva såväl vågor som partiklar en verklig existens, där de förra styr utvecklingen för de senare.

Liknande invändningar, som Smolin i denna bok riktar mot de anti-realistiska tolkningarna av kvantmekaniken, har han i andra sammanhang gjort mot den så kallade antropiska principen – en tankefigur som med utgångspunkt i föreställningen om existensen av många parallella universa slår fast att frågan om orsaken till vissa grundläggande egenskaper hos vårt eget universum saknar mening. Motivet för hans kritik är i båda fallen detsamma, nämligen en fast övertygelse om att fysiken inte bör sträcka vapen ens inför de största av utmaningar. Den som betraktar kvantmekaniken som en slutgiltig teori tvingas acceptera en inneboende obestämdhet i tillva-

Katt i låda: samtidigt död och levande.

FOTO: ALAMY

ron – på samma sätt som den som accepterar den antropiska principen har gett upp om möjligheten att få naturkonstanter och lagar förklarade för sig annat än som resultatet av ett gigantiskt kosmiskt lotteri. Detta, menar Smolin, är ingenting annat än ett uttryck för uppgivenhet, och en garant för att de vetenskapliga upptäckter som faktiskt skulle kunna vara möjliga att göra aldrig någonsin kommer att komma till stånd.

Einstein's Unfinished Revolution är i vissa avseenden mindre djupgående, och kanske på ett tydligare sätt riktad till en strikt lekmannapublik, än Smolins tidigare populärvetenskapliga verk, bland

vilka kan nämnas titlar som *Time Reborn* och *The Trouble with Physics*. Men det som går igen är hans grundläggande förtroende för läsaren, och hans uppriktiga lust att påminna om fysikens grundvalar, dess själva existensberättigande, som är just ett idogt sökande efter sanningen. Vad Smolin önskar är att vi ska fortsätta sträcka oss utanför oss själva, mot verkligheten, för att finna de sällsynta ögonblick där den faktiskt kommer oss till mötes. Det som fysiken i denne fysikers tappning kan erbjuda, är helt enkelt något så radikalt som en berättelse som handlar om någonting annat än oss själva. 🍀

Helena Granström

**EINSTEIN'S UNFINISHED
REVOLUTION**
**THE SEARCH FOR
WHAT LIES BEYOND
THE QUANTUM**
LEE SMOLIN
Penguin Press 2019

Platon inget att ha

SKOLVERKET BACKADE TILL sist. Antiken kommer att finnas kvar i grundskolans historieundervisning. Allt borde vara frid och fröjd. Men det finns något med förslaget som dröjer sig kvar. Eller snarare: något med den upprördhet som förslaget väckte.

Man kan se upprördheten som ett ögonblick när alla goda krafter samlades och röt ifrån. Själv ser jag den snarare som ett uttryck för vår sorg och bestörtning när vi insåg att antiken redan är struken ur både historieundervisningen och det offentliga samtalet och, ja, hela vårt tänkande.

Att den ströks för länge sen, och att stackarna på Skolverket bara var budbärare som fick finna sig i att bli beskjutna från alla håll.

När hände det? Och varför? Och hur gick det till?

Jag vet inte. Jag vet bara att jag inför vissa samhällsproblem börjat få en kuslig känsla av att de har växt fram under mycket lång tid, och fått näring från olika håll, och att de uttryck som problemen börjar ta sig just nu och som gör oss så förfärade utgör de sista länkarna i en kedja som ringlar sig långt bakåt, och därför är svår att komma åt.

Det är som att försöka fånga ett undervattensmonster som visar sig ibland, sticker upp ett spröt eller en fena över vattenytan, för att sen försvinna ner i djupet igen, där det bara växer sig större och större.

Skolverkets förslag att stryka antiken var ett sånt tillfälle. Det väckte protester, och monstret dök ner. Men borta är det inte.

Monstret visade sig också när ett av mina barn började i högstadiet på en välrenommerad Södermalmsskola, och rektorn hälsade eleverna välkomna med orden:

– På den här skolan tycker vi ju inte att det är vi som har något att lära er. Det är ni som ska lära oss.

ETT PAR ÅR senare är det, höll på att säga ”kvartssamtal”, men det kan mycket väl ha kallats något annat. Elevkonferens? Kunskapsmöte? Strunt samma. I ett klassrum samlas eleven, föräldern och klassföreståndaren, som går igenom elevens resultat och konstaterar att det skett en försämring i NO-ämnena under terminen. Eleven rycker på axlarna och säger att problemet är väl att jag tycker att NO är tråkigt. Varpå klassföreståndaren rynkar pannan och frågar:

– Aj då... men hur tror du att vi kan göra NO roligare för dig då?

Och föräldern sitter där och tänker: kanske är det inte möjligt att göra NO-ämnena ”roligare” för alla elever. Men de måste väl ändå havas igenom? Gör man inte barnen en otjänst om man inger dem förhoppningar om att allt ska vara roligt, när livet snarare är så beskäffat att

ganska lite är roligt. Mycket är rentav svintråkigt. Åtminstone till en början.

Men det här är till föga hjälp i ambitionen att nagla fast ögonblicket när vi började avskaffa antiken.

Alla föräldrar som slussat sina barn genom tolv års skolgång har samlat på sig ett antal anekdoter som de kan lägga ut i sitt medelåldriga sällskapsspel om sedernas förfall.

Kanske började det när vi fick smak på moderniteten? När vi bytte vadmalen mot OP-mönster och det ena rekordåret avlöste det andra och

Harry Schein började få fason på sin förstaserve mot Olof Palme?

Jag stötte ihop med en före detta granne häromveckan. (Japp, anekdotdags igen.) En pigg pensionär, sjuttio plus. Hon berättade att hon hade börjat plugga idéhistoria på Södertörn.

– Hur är det då? frågade jag.

– Det är lite roligare nu när vi fått lämna Platon och de där gubbarna,

han är ju inte så kul.

Jag invände lite försynt att Platon väl ändå på vissa håll anses ha en hel del att säga...

Hon gjorde en grimas, och sa att Platon är en kvinnofientlig gammal elitist, och att hon såg fram emot att gå vidare till hellenismen.

Det här är en spränglärdd kvinna. Hon har haft en hög tjänst på UD. Hon läser *DN* och *Svenskan* varje morgon, hänger med i debatten och har abonnemang på Stadsteatern och Operan.

Men Platon är alltså ingenting att ha.

ANTIKEN HAR BLIVIT den udda gamla potatisstöten som gått i arv från mormorsmor och som vi haft hängande på väggen, lite pliktskyldigt, eftersom den minner oss om ett alltmer avlägset förflutet. Men vi har glömt hur man använder den. Och vi vet vad som händer med såna gamla föremål. Snart är det dags för en flytt, en storstädning eller ett generationsskifte, och då hamnar potatisstöten på soptippen.

Problemet är att ju mindre man umgås med röster ur det förflutna, desto mer främmande blir de. Snart har de hamnat i ett reservat, ett Skansen som vi besöker med allt glesare mellanrum, och resultatet blir just den sortens huvudlösa högmod vi ser överallt idag, när vi tror oss om att stå på krönet av all mänsklig klokskap. Och när vi kastar en förströdd blick över axeln på dem som gick här före oss vill vi mest uppfostra dem för att de hade så dålig kläm på genus, förebrå dem för att de använde n-ordet eller göra oss lustiga över dem i största allmänhet.

Och det är som om det aldrig förespeglat oss att också vi kommer att bli förebrådda eller föroljigade av våra efterkommande, när de tar del av vår gistna gamla samtid och allt som vi larmade om för länge sen.

Bengt Ohlsson

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

Ge bort Fokus i julklapp!

Fokus ska ta vid där dagspressens bevakning klingat av. Vi tror på fler nya perspektiv än på gamla sanningar. På djuplodande, berättande och inkluderande journalistik. Vi skriver, analyserar och försöker skapa förståelse för vår nya omvärld. Just mixen gör Fokus till en spännande och relevant tidning.

Övrraska dig själv eller en vän med en prenumeration på Fokus.

Claes de Faire, chefredaktör och vd

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)**
Du kan även beställa via webben: fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/1 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

THE OYSTER PERPETUAL

The watch that began the Oyster legacy, the Oyster Perpetual was the first Rolex to feature the Perpetual movement in a waterproof case, and continues to be an enduring classic. This is a story of perpetual excellence, the story of Rolex.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL 39

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM